

A VÁROS MINT TÁRSADALMI ALAKULAT.

A város mint társadalmi alakulat. A népességnek az utolsó században a városokban való nagyfokú tömörülése és ennek folytán a városi életnek hatalmas arányokban kifejlődése a városi igazgatást a jelen kornak kétségtelenül egyik legjelentősebb problémájává avatta. A modern városi igazgatás problémája pedig legáltalánosabban a következő kérdéseket öleli fel: miként háríthatnak el a nagy tömegeknek a városokban való tartózkodásából úgy az egyéni, mint a közösségi életre származó veszélyek, miként biztosítatik ezen tömegeknek és a tömegben élő egyéneknek anyagi és szellemi jóléte és haladása, végre milyen szerep jut a városoknak, mint a népesség nagyobb tömörülésének a társadalmi és az állami életben. Mindezen kérdések megoldása jogintézmények útján történik, melyek összefüggésükben a város jogi szervezetét alkotják. Mivel azonban a jog szükségkép a társadalmi viszonyokhoz kapcsolódik, úgy a létező városi jog megértéséhez, mint a városi jognak jövőbeli megalkotásához a város társadalmi szerkezetének ismerete kell. Ehhez kívánunk alábbi fejtegetéseinkkel hozzájárulni.

Előrebocsátjuk, hogy midőn a várost, mint társadalmi alakulatot vizsgáljuk, azt az állam keretében helyet foglaló társadalom tagozataként tekintjük és nem elszigetelten az államtól. A község, a melynek a város magasabbrendű faja, mint társadalmi alakulat régibb eredetű ugyan az államnál, sőt ma is előfordul pl. Amerikában, hogy az állami alakulást megelőzőleg keletkezik, mégis sorsa korán hozzáfűződik az államhoz és a mennyiben maga nem válik magvává tartósabb állami szervezkedésnek a körülötte levő s tágabb érdekkör kapcsolatán felépülő állam keretébe szervesen beilleszkedik és ennek tago-

zatává válik. Ezentúl a község, mint társadalmi alakulat, fejlődésének minden fázisa e keretben folyik le; determinálva állami befolyásoktól, de viszonyhatással is az állami életre. A modern városi élet fejlődése a falusi életből való kiválásától kezdve a hatalmas metropolisok alakulásáig már a községnek az állammal való kapcsolata korába esik.

A város, mint társadalmi alakulat, a népességnek és a művelődés folyamán teremtett eszközeinek bizonyos területen való nagyobb tömörülése; minthogy pedig az utóbbi az előbbivel rendszerint együtt szokott járni — sűrűbb népesség körében általában a kulturtermékek nagyobb mennyisége lévén fellelhető — a város első sorban a *népességnek nagyobb tömörülése*. A városok keletkezésének és fejlődésének a földön való megoszlása — melynek a tömörülés egyik módja — kétségtelenül nagy mértékben *természeti tényezőktől* függ, milyenek az éghajlat, a talaj, a folyók iránya stb.; minél több ilyen tényező kedvez valahol az emberi létfenntartásnak és szükségletkielégítésnek, annál inkább fog az a hely az emberek letelepedésére szolgálni. Többnyire pusztán ez a magyarázata annak, hogy a mai városok közül sok hajdani római városok helyén épült. A természeti tényezők megindította tömörülési folyamatra előmozdítólag hatottak azután a *társadalmi tényezők*, melyek a sűrűbb együttlakásból fakadtak és melyek az ez által támadt új szükségletek kielégítésére való törekvésben és az erre irányuló munka megosztásával megteremtették az ipart és a kereskedelmet. Az ipar és kereskedelem pedig ismét egyrészt a sűrűbben lakott helyeken fejlődhetvén jobban, másrészt az üzésére alkalmasnak mutatkozott helyek (ilyenek pl. az iparra nézve valamely anyag lelhelye, a kereskedelemben folyók találkozási pontja) népességének növekedésére is hatván, bekövetkezett az, hogy a legsűrűbben lakott helyeknek, vagyis a városoknak jellemző vonása népességük ipari és kereskedelmi foglalkozása lett. A természeti és társadalmi tényezőkön kívül a népesség tömörülésére befolyással voltak még *politikai tényezők* is; ezek között régebben a legfontosabbak voltak a katonaiak. A nagyobb tömegű katonaság már mint jó fogyasztó közönség is vonzott magához termelőket és közvetítőket, de még inkább csábította főleg az iparosokat és kereskedőket a nagyobb biztonság, melyet különösen az erődített helyek nyújtottak. De másrészt az ipar és kereskedelem székhelyei egyenesen kívánták a katonai védelmet, melyért az illető helyek első

sorban saját érdekükben maguk áldoztak, melyről azonban, legdúsabb pénzforrásuk biztosítása miatt, az uralkodók is bőven gondoskodtak. Bár ezek szerint az erődítések tulajdonképpen csak az iparral és kereskedelemmel való kapcsolatuk által hatottak a népesség, nagyobb tömörülésére s így a városok keletkezésére, mégis sokáig a várfal, ezen kétségtelenül éles határvonal tekintetű általában *a városok jellemző vonásának*. Midőn azonban a várak jelentőségének csökkenésével a várfalak lebontattak, másrészt az ipar és kereskedelem fellendülése számos új népesedési csomópontot teremtett külső megerősítés nélkül és így a városokat a vidéktől elválasztó ezen külső határ megszűnt, rövid időn át a tömören együttélő népesség foglalkozása, az ipar és kereskedelem, maradt ismét a városokat a vidéktől megkülönböztető jellemvonás. De a fejlődés egy újabb irányával ezen határ is csakhamar elmosódott. Ép az ipar és kereskedelem által kifejlesztett közlekedési intézmények, kapcsolatban a csak a legújabb politikai fejlődéssel bekövetkezett teljes költözködési és letelepedési szabadsággal, az eddig a városi népesség sajátosságát tevő foglalkozási ágakat kivittek a vidékre és, bár a vidéki, különösen a falusi élet alapsajátosságai megmaradtak, a városnak és vidéknek egyrészt az iparral és kereskedelemmel, másrészt a földműveléssel való foglalkozás kizárólagosságán alapuló megkülönböztetésének jelentőségét vették. És így ma a városok sajátossága már csak a népességnek és eszközeinek nagyobb mértékben való tömörülése.¹

A város fogalma. A városi alakulás most vázolt történetének különböző fázisaival kapcsolatban változik szükségképpen a *város fogalma* is. Meg kell pedig különböztetnünk a városnak kétféle fogalmát: a *társadalmi* és a *politikai* vagy közjogi. Az első — melynek megállapításával a statisztika, illetőleg a népesedési tan foglalkozik — a városnak, mint társadalmi alakulatnak egyéb társadalmi alakulatoktól megkülönböztető lényegét van hivatva nyújtani; a második — a melynek megállapítása a közjog, illetőleg a közigazgatási jog körébe esik, — azt fejezi ki, milyen társadalmi alakulat nyeri el az állami jogrendszerben a város jogállását. Bár az utóbbira nagy hatással vannak a politikai tényezők, mégis döntőleg érvényesülnek benne a társadalmiak, úgy, hogy mondhatjuk, hogy a város

¹ Lásd e kérdéstről Kautz Gyula: A városok keletkezése, alakulása és szereplésének törvényei című és a régi irodalmat összefoglaló értekezését. Budapesti Szemle, 1882. évf. 29. és 30. kötetek.

közjogi fogalma általában a város társadalmi fogalmán épül fel. Érdekes példát találunk erre már Verböczynknél, ki a következőket mondja: « . . . a város e nevet civitas, mintegy a polgárok összességéről viseli, minthogy ott sok nép van elegyülve. Tulajdonkép pedig a város házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és bástyákkal körülvett sokasága, mely a jó és tisztességes megélésre kiváltságolva van». ¹ Ezen, tulajdonképpen közjogi fogalmat nyújtani kívánó meghatározásban, bár a városi népesség ipari és kereskedelmi foglalkozását nem emeli ki, megtaláljuk a városnak, mint társadalmi alakulatnak azon jellemvonásait, melyeket e fejlődési fokra nézve vázlatunkban megállapítottunk.

A mi már most közelebről a város társadalmi fogalmát illeti, újabban többféle kísérlettel találkozunk ennek megállapítására nézve. Az egyik módszer, mely Francia- és Olaszországban talált elfogadásra, a népességnek egyfelől tömörülten, másfelől elszórtan lakásában lelte a városnak, illetőleg a vidéknek lényegét; az előbbi alatt az összeépített, vagy csak utak, utcák és terek által elválasztott házakban való lakást értvén. Mivel azonban e szerint a tömörülten lakás oly községekben is feltalálható, melyek távol állnak attól, a mit a közfelfogás város alatt ért, újabban a városi jelleg megállapításánál a tömörülten lakás mellett még a nagyobb népszámot kapcsolják, sőt mivel a kettő rendszeren együtt jár, bizonyos nagyobb népszámban látják a városnak a vidéktől megkülönböztető jellemvonását. De míg ezen felfogás általánosnak tekinthető, eltérők a nézetek a népesség ama számára nézve, mely határu alá szolgáljon. A nemzetközi statisztikai kongresszusok csak kiegészítő eszközként a 2000-et megüelő lélekszámot fogadták el a város ismérévéül. ² Ezen határszám francia eredetű. A német statisztika is a 2000-es számból indul ki, de a népesség száma arányában a városok négy csoportját állítja fel, u. m. 2000—5000 lakosig (Landstädte), 5000—20,000-ig (Kleinstädte), 20,000—100,000-ig (Mittelstädte) és 100,000 fölül (Grossstädte) bíró lakossággal. Az Egyesült-Államokban a statisztika 8000-et tekint határszámnak. Hazánkban a statisztika a népességet a városok közjogi fogalmának (törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városok) alapulvételével állítja össze és külön csoportosítja még azon nem városi jogállású községeket,

¹ Hármaskönyv. III. rész. 8. cím,

² Dr. Ráth Zoltán: Magyarország statisztikája. Budapest, 1896. 133. 1.

a melyeknek 10,000-nél több Lakosuk van.¹ Dr. Ráth Zoltánnak az orsz. m. kir. statisztikai hivatal megbízásából készült műve szerint az utóbbi szám felelne meg határszámul, vagyis a 10,000-et meghaladó népességű községek volnának városi jellegűeknek tekintendők.² De ezen számot sem tartjuk magasnak, mert ha az igazán városi jellegű községeket akarjuk kiemelni, a határszámot bátran a 20,000-et meghaladó lakosságba tehetjük.³ Balogh Pál a városi jelleget az 5000-es népszámhoz köti.⁴ Heller Farkas és Kováts Ferenc hazai viszonyainkra külön határszámokat állítanak fel; és pedig az előbbi a felföldre nézve a 2000-et, az alföldre nézve az 5000-et;⁵ az utóbbi három zónát (a székesfőváros, a nagyközségek és a kisközségek zónáját) különböztet meg és ezekben 2000, 5000, illetőleg 10,000 nettolakosban (a tanyai lakosok levonásával) állapítja meg a városi jelleget.⁶ De míg a városi jelleget általában megadó népszámra nézve eltérések vannak, addig a nagy városok ismervéül általánosan elfogadottnak tekinthető a 100,000-et meghaladó népszám. Az egy milliót meghaladó lakosságú városokat világvárosoknak is nevezik.⁷

A nehézségek a városi jelleget megadó népszám meghatározásában egyes írókat arra indítottak, hogy a népesség határozott számának mellőzésével állapítsák meg a város fogalmát. Így Földes Béla szerint városi étellel bír azon község, a melyben a népesség nagyobb, a műveltség magasabb, lakói foglalkozása közt nagyobb jelentőséggel bír az ipar és kereskedelem, a forgalom élénkebb s a közigazgatás tökéletesebb.⁸ Kováts Ferenc saerint pedig város az a (rendszerint népesebb) helység, a melyben a lakosságra aránylag csekély kiterjedésű termőterület jut, úgy hogy a lakók többsége vagy a mezőgazdasági legintenzívebb foglalkozások (szőlőművelés, kertészet, tejjgazdaság stb.) vagy

¹ Magyar statisztikai évkönyv. VIII. évf. 15. 1.

² Id. m. 134. 1.

³ A magyar állam törvényhatósági joggal felruházott 30 városa közül 24-nek 20,000-en felül van a lakossága.

⁴ Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902. 141. 1.

⁵ Heller Farkas: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. Közgazd. Szemle 32. köt. 1904. 858. és 910. 1.

⁶ Kováts Ferenc: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. Közgazd. Szemle 33. köt. 1905. 26. 1.

⁷ Dr. Kenéz Béla: A városok fejlődése és jelentősége Bpest, 1905. 8.1.

⁸ Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. II. k. 1883. 4. 1.

nem mezőgazdasági foglalkozások után él.¹ Részletes tanulmány tárgyává tette e kérdést Keleti Károly. Ő a népességnek hatféle oly viszonyát állapította meg, melyek ha külön-külön vagy együtt nagyobb arányban előfordulnak valamely községben, azt várossá teszik. Ezen hatféle viszony a következő: 1. a népszám (felveszi a sz. kir. és kiváltságos városokat és a 10,000-et meghaladó lakosságú községeket); 2. a lakosság foglalkozása (az iparral és kereskedelemmel foglalkozók nagyobb százaléka); 3. a műveltség foka (az olvasni és olvasni írni tudók nagyobb százaléka); 4. az értelmiségi kereset (nagyobb százaléka); 5. a cselédszám (nagyobb százaléka); 6. a lakviszonyok (az emeletes házak nagyobb százaléka és az egy szobára eső lakók kevesebb száma). Ezen tényezők alapulvételével végzett műveletének eredményeképp városainknak csakugyan olyan sorrendjét nyerte, melynek elején a városi jelleget leginkább kidomborító városaink állottak.² Végül még csak egy amerikai író idézünk, A. F. Weber, ki újabban az összes idevonatkozó viták eredményeit következőleg foglalja össze: az elszórtan és 10,000 lélekig a tömörülten lakó népesség is falusi népességnek, a 10,000-et meghaladó népességű községek lakossága városi népességnek tekintendő.³

Ha már most az előadottak szem előtt tartásával a városnak, mint társadalmi alakulatnak meghatározását kívánjuk adni, csak annyit mondhatunk, hogy a népességnek és eszközeinek nagyobb mértékben tömörülése, a népszámot, mint helyenként és viszonyok szerint ingadozó tényezőt a fogalomba nem vehetjük fel.

Azt a vázolt fejlődést, melyet a városnak, mint társadalmi alakulatnak fejlődésével a város társadalmi fogalma megtett, a tételes jogok azzal az eltéréssel követték, hogy a régi városokat, ha az új fejlődésnek nem is feleltek már meg, több-kevesebb ideig előbbi jogállásukban megtartották. Minthogy az egyes társadalmi tényezőknek a különböző jogokra való hatásának kimutatása itt messzire vezetne, a múltra nézve jellemző például ismételve csak Verbőczyre utalunk; a jelenre nézve a szóbanforgó fogalmi összefüggésre a mai városi jogban találjuk

¹ Id. m. 25. 1.

² Keleti Károly: Hazánk és népe a közigazdaság és statisztika szempontjából. Pest. 1871. 410-426 1.

³ A. F. Weber: The growth of cities in the nineteenth century. New-York, 1899. 10. 1.

a példákat. A bizonyos nagyobb népszám — a számra nézve persze eltérések vannak — melyet az újabb felfogás a városnak, mint társadalmi alakulatnak, a vidéktől megkülönböztető jellemvonásának tekint, a városok közjogi fogalmának megállapításánál nagy szerepet játszik, sőt a városi népesség számának a városi szervezet alakulására a legkülönbözőbb befolyása van. Itt csak a népszámnak a hazai városi törvényhozás terén jutott szerepéről kívánunk említést tenni. Első modern városi törvényjavaslatunk, az 1844. évi, a városok három kategóriáját állította fel, u. m. a kis várost 12,000 lakoson alul való népességgel, a középvárost 12.000—30,000-igterjedő és a nagy várost 30,000-en felül menő lakossággal.¹ Az 1848. évi első várodd javaslat ezen felosztáson annyiban változtatott, hogy a kis és középváros határát 12,000-ról 8000-re szállította le;² a második (ideiglenes) törvényjavaslat³ és a belőle lett 1848: XXIII. t.-e. az 1844. évi törvényjavaslat kategóriáit fogadta el. A városoknak külön általános törvényes szabályozása többé szőnyegre nem kerülvén, városi kategóriák felállítására sem jutott már a sor.⁴ De jelentőséget nyert a népszám az 1876: XX. t.-e. megalkotásánál, mely számos régi városi törvényhatóságot megszüntetett és a vármegyébe bekebelezett, itt a 12,000 lakos vétetett határszámul és a városi jelleget megadó tényezőül.^{5 6} Ha azonban a város társadalmi és közjogi fogalma közt való összefüggés általában áll is, nem hallgathatunk el egy jelentős kivételt. A francia törvényhozás ugyanis a forradalomból származó egyenlősítő irányzatából kifolyólag, a városok különleges viszonyait figyelmen kívül hagyva, az összes községeket — eltekintve a külön szervezetet nyert Paristól és Lyontól — jogilag egyenlőkké tette. Hasonlóképp jártak el a hatása alá került egyéb törvényhozások (belga, holland, délnémet) is.

¹ Országgy. irom. 1843-1844. II. k. 111. 1.

² Országgy. irom. 1847-1848. 21. 1.

³ Országgy. irom. 1847—1848. 91. 1.

⁴ Az 1897. évi Perczel-féle városi törvényjavaslat a rendezett tanácsú városi jelleget az 5000 főnyi lakossághoz kötötte.

⁵ Indokolás Országgy. irom. 1875-1878. VII. k. 218. 1.

⁶ Megjegyzendő, hogy vannak törvényeink, melyek különleges közigazgatási szempontokból a népesség száma szerint osztályozzák a városokat. így pl. az 1881: XLI. t.-e. a 10,000-nél több lakossal bíró r. t. városokat a kisajátítás szempontjából a törvényhatósági városokkal egy sorba helyezi (3. §.); az 1899: VI. t.-c. pedig felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy az utolsó népszámláláskor 20,000-nél több lakossal bíró községeket és városokat a boritaladó szempontjából adóvonallal körülzárhassa. (6. §.)

A mai város jel- A város fogalmának megállapítása után áttér-
lemző tünetényei. hetünk most már a mai város mint társadalmi
 alakulat lényeges s így jellemző tünetényeinek vizsgálatára,
 melyeknek szükségképen elhatározó befolyással kell lenniök a
 városi szervezetre úgy a belső alakulás, mint az állami szerve-
 zetbe való bekapcsolás tekintetében.

I. A városi népes- A mai városi élet első, mondhatjuk alapjelen-
 ség növekedése. sége — hisz a többi belőle folyik — a városi
 népességnek a vidéki (falusi) népesség rovására való hatalmas
 növekedése.¹ Ezen jelenségnek okait általában fentebb már
 érintettük. Itt azonban a kérdést egészében fel kell ölelnünk;
 nem csak ismét reá kell mutatnunk okaira, hanem számot kell
 vetnünk eredményeivel és méltatnunk jelentőségét.

Tényezői. A földművelésben a kevesebb embert foglalkoztató
 művelési ágak meghonosodása, az ipari és kereskedelmi foglal-
 kozás sajátosságai és bizonyos politikai tényezők (uralkodói
 székhely, igazgatási vagy katonai központ) mindenkor népesség-
 tömörítő, tehát városalakító és fejlesztő hatással voltak. De arra,
 hogy a városok mai páratlan fejlődése előállhasson, nem volt
 elég ezen tényezőknek leghatalmasabb érvényesülése sem, melyet
 különösen a gépek idéztek elő, hanem új tényezőkre is volt
 szükség. Ilyenek voltak első sorban a modern közlekedési esz-
 közök (a vasút és a gőzhajó), a melyek a legtávolabb helyekről
 is aránylag könnyűvé tették a népesedési csomópontok fölkere-
 sését; a hírlapok, melyek felkeltették a figyelmet az anyagi és
 szellemi igényeknek a városokban nagyobb mértékben való
 kielégíthetésére; az általános katonakötelezettség, mely a leg-
 elhagyatottabb vidékekről került embereknek is közvetlen
 tapasztalatot nyújtott a városok kedvezőbb kereseti viszonyairól
 és a szükségletkielégítés könnyebb voltáról. A. F. Weber szerint
 a városba özőnlés egyszerű magyarázata az, hogy egy nemzet
 hatályos ipari szervezete a népesség összpontosítását követeli
 minden foglalkozási ágban a földművelés kivételével; mivel
 pedig a földművelés termékeit a népességnek mindig kisebb
 részével tudja előállítani, ebből következik, hogy a népességnek
 a népesedési csomópontokra eső része növekedik.²

Külföldön. A városba özőnlés, vagyis a városi népesség
 növekedése azonban a különböző államokban más-más színe-

¹ Dr. G. Mayr ezen jelenségben az új-kor egy társadalmi fejlődés-
 törvényét látja. Statistik und Gesellschaftslehre. Freiburg, 1897. II. k. 61. l.

² Id. m. 224—225. l.

zettel jelenik meg. *Németországban* a városi népesség erős növekedése a XIX. század második felében következett be és pedig nagy részben a szerencsés háborúk, illetőleg az ezeket követő nagy gazdasági föllendülés következtében. *Franciaországban* az ipar fejlődése idézi elő a városok népességének növekedését az ország népessége szaporodásának stagnálása mellett is. *Angolországban* a XIX. század első felére, a mikor versenytárs nélkül az övé volt a világ gazdasági uralma, esik a városokba özönlés nagy árja, különösen a vastermelő vidékek és a kikötők felé; az utóbbi évtizedekben a nagy városokba való özönlés csökkenése mellett a kisebb városokban látunk nagyobb felszívó erőt érvényesülni. A kisebb városok népességének nagyobb növekedését látjuk az újabb időben az *Egyesült-Államokban* is, a hol a városi népesség növekedésére ható eddig említett tényezőkhöz nem kevésbé járul hozzá az Európából való bevándorlás.

Hazánkban. A mi *hazánkat* illeti, itt is különösen az utolsó harminc esztendőben a városi népességnek tetemes szaporodását állapíthatjuk meg. Ideiktatjuk a vonatkozó statisztikai adatokat: ¹

A hazai növekedés mértéke.

	Összes polgári népesség				Szaporodás %-ban			
	1869	1880	1890	1900	1869— 1880	1880— 1890	1890— 1900	1869— 1900
A 26 törvényh.								
városban	985,629	1.135,595	1.365,460	1.749,454	15,21	20,2	28,12	77,49
A 106 r. t. vá- rosban	958,418	1.020,244	1.119,289	1.273,459	6,45	9,71	13,77	32,87
A 4 horvát tvh. városban	58,318	69,626	82,398	106,615	19,39	18,3	29,38	82,81
A 13 egyéb hor- vát városban	50,463	57,387	63,676	71,549	13,72	10,96	12,36	43,67

Ezen eredményt nagyrészt az alkotmánynak 1867-ben történt helyreállításával bekövetkezett intenzívebb társadalmi élet által mozgásba hozott általános néptömörítési tényezők idézték elő. Az egész mozgalomnak jellemző sajátossága azonban az, hogy az özönlés túlnyomóan a fővárosba történt — a főváros lakossága 1869-ben 270,685, 1900-ban pedig 716,476 lélek volt, tehát a szaporodás 1869 —1900-ig 164-7% ² — a törvényhatósági

¹ Magyar statisztikai évkönyv VIII. évf. 13—15. 1.

² Kenéz: Id. m. 15. 1.

városok magas szaporodási százaléka főleg a főváros fölszívó erejét tünteti fel; a horvát törvényhatósági városok magas szaporodási százalékanak magyarázata pedig, hogy az alacsony abszolút számnál csekélyebb szaporodás is nagy százalékot ad. Városi népességünk ilyen növekedése folytán az 1900. évi népszámláláskor az anyaország 26 törvényhatósági joggal felruházott városa közül 2-nek 100,000-nél több, 20-nak 20,000-nél több, 4-nek 20,000-nél kevesebb, a társországok 4 törvényhatósági joggal felruházott városa közül pedig 2-nek 20,000-nél több, 2-nek 20,000-nél kevesebb lakosa volt; míg az anyaország 106 rendezett tanácsú városa közül 21-ben a lakosság a 20,000-et meghaladta, 25-ben 20,000 és 10,000 közt, 60-ban 10,000-en alul volt; a 13 horvát nem törvényhatósági városban a lakosság a 10,000-et csak egy helyen érte el. Van 7 falusi községünk is 20,000-et meghaladó lakossággal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy vannak városaink, különösen az Alföldön, a hol a lakosságnak egy tetemes része nem él városi életet, hanem tanyákon van elszórva és ennél fogva az illető városok nem bírnak a városiasságnak azzal a fokával, melyet a népszám után feltételezni lehetne. Így pl. Szeged 103,000 lakosa közül több mint 38.000, Szabadka 82,000 lakosa közül közel 40,000, Kecskemét 58,000 lakosa közül több mint 25,000 él a városon kívül.¹ A városi népesség növekedésében elért eredményt kellőleg megvilágítandó, megemlítjük, hogy a XIX. század elején (Erdély nélkül) sz. kir. városaink közül 6-nak 20,000-et meghaladó, 9-nek 10,000 és 20,000 közt levő, 10-nek 5000 és 10,000 közt levő, a többinek az 5000-et el nem érő népessége volt.²

A városi népes- A városi népesség számán kívül a városnak az állami **ség aránya a** életben elfoglalandó helyzetére, tehát szervezetére **vidékihez.** is, jelentősége van azon *aranyának, melyben a városi népesség a vidéki népességhez áll.* Tájékoztatóul közlünk itt egy nemzetközi összeállítást,³ melybe hazánkra nézve az 1900. évi népszámlálás adatait iktattuk be; ezen táblázat összeállításánál városokul a 20,000-et meghaladó, nagy városokul a 100,000-et meghaladó népességű községek vétettek. A kimutatásnak — mely egyúttal a városi népességnek a XIX. században bekövet-

¹ Kenéz: Id. m. 9. 1.

² Martin v. Schwartner: Statistik des königreichs Ungarn. Ofen, 1809. I. k. 167. 1.

³ J. Fairli: Municipal administration. New-York, 1901. 121—122. 1.

kezett növekedésének is képét nyújtja — a nagyobb államokra vonatkozó adatai a következők:

Év	Ország	Teljes népesség	A 100,000-ren felüli városokban	A 20,000-ren felüli városokban
1800	Egyesült-Államok	5.308,482		201,416
	Nagy-Britannia és Írország	15.717,284	1.032,745	2.083,8P8
	Franciaország	26.930,756	767,386	1.840,386
	Porosz-, Szász- és Bajorország	15.204,799	186,350	845,500
	Hollandia és Belgium	4.880,463	217,6-22	721,342
	Olaszország	18.124,000	800,000	1.000,000
	Ausztria	12.600,000	232,000	449,000
	Magyarország	9.859,000	—	228,000
1850	Egyesült-Államok	23.191,856	1.333,338	2.271,680
	Nagy-Britannia és Írország	27.390,635	4.791,886	7.640,912
	Franciaország	34.901,938	1.656,900	3.811,500
	Porosz , Szász- és Bajorország	23.389,303	617,000	2.784,000
	Hollandia és Belgium	7.556,879	518,587	1.382,703
	Olaszország	23.617,000	1.425,000	2.500,000
	Ausztria	17.073,231	484,942	720,548
	Magyarország	11.554,377	156,506	526,502
1900	Egyesült-Államok	76.303,387	14.208,847	20.795,716
	Nagy-Britannia és Írország	41.454,219	13.193,487	21.000,000
	Franciaország (1896)	38.269,011	4.876,869	8.668,936
	Német birodalom	56.345,014	9.108,814	14.300,000
	Hollandia és Belgium	11.848,456	2.337,714	3.587,525
	Olaszország (1898)	31.667,946	3.318,939	5.000,000
	Ausztria	26.107,304	2.452,351	4.044,026
	Magyar birodalom	19.1Ü2.146	816,746	2.540,130

Valamivel részletesebben kell kiterjeszkednünk a városi és vidéki népesség számának egymáshoz való viszonyára nézve hazánkat illetőleg.

Az első adatokat Acsády Ignácnak Magyarország a pragmatika sanktio korában című művében¹ találjuk; ezen adatok — II. József kora előtt általános népszámlálás nem tartatván, — közvetett forrásokból (adóösszeírások, tizedlajstromok stb.) merítettek és az 1720—21. évekre vonatkoznak, vagyis olyan időre, mely állami fejlődésünkben határpontot jelez, mert

¹ Magyar statisztikai közlemények. Új folyam XII. k. 28*—39* 1. 1896.

»ekkor záródott be a mozgalmas, romboló harcok ideje és nyílt meg a békés polgárosító munka korszaka«. Ezen időben Magyarországnak (Erdélylyel együtt) 47 sz. kir. városában és az ilyeneknek vett, de sz. kir. városi jogállást csak később nyert Győr, Komárom és Pécs városokban együtt összesen 189,065 ember élt, vagyis az össznépeségnek — 2,582,598 léleknek — 7.32%-a. Tényleg azonban az össznépeségnek valamivel nagyobb százaléka esett a városokra a kimutatott népeségnél, mert a városi nemesség és a hazátlan zsellérek számát az egyes városokra külön kideríteni nem lehet. Úgy a városok, mint az egész ország népeségének csekély száma a megelőző események történetében találja magyarázatát.

A fejlődés egy későbbi fokát, nevezetesen a XIX. század elején fennállott viszonyokat mutatják Schwartner adatai.¹ Ő már közvetlen számlálási adatok alapján Magyarországnak (Erdély nélkül) 50 sz. kir. városában lévő lakosságát kerekén 425,000 leiekre teszi és ezzel szemben a vidéki népeséget 8.000,000-val veszi fel; megjegyzi azonban, hogy míg egyrészt a 691 mezőváros közt több van, mely népeség és ipar tekintetében a legtöbb sz. kir. városon túltesz, addig másrészt a sz. kir. városok népeségének nagy része nem iparos, hanem földműves, bányász és cseléd. A múlt század első felére, még pedig az 1839. évre vonatkoztatva, még Fényesnél találunk adatokat.² Nem elégedve meg a sz. kir. városokkal, hanem a város társadalmi fogalmát tartva szem előtt Magyarországon (Erdély nélkül) 106 községet (52 sz. kir. várost, 12 szabad katonai várost, 8 püspöki várost, a 16 szepesi várost és 38 nagyobb kiváltságos helyet) vesz városi jellegűnek és ezek lakosságát 1.222,404 lélekre teszi, vagyis az össznépeség — 11.367,091 lélek — 10.75%-ára.

Ezen adatokkal állítsuk most már szembe az újabb társadalmi fejlődésünkre vonatkozókat. A magyar államban az 1869. évben a törvényhatósági joggal felruházott városok (a horvátokat beleértve) népesége 1,043,947, a rendezett tanácsú (ide számítva a horvát nem törvényhatósági városokat) városok népesége 1.008,881, azaz az összes városi népeség 2.052,828 lélek volt, vagyis az össznépeség — 15 420,215 lélek — 13.31%-a; 1880-ban a törvényhatósági városok népesége 1.205,221, a rendezett tanácsú városok népesége 1.077,631, azaz az összes városi népeség 2.282,852 lélek volt, vagyis az össznépeség

¹ Idm. I. k. 163—167. 1.

² Fényes Elek: Magyarország statisztikája Pest. 1824 I. k. S2—99. 1.

—15.642,102 lélek — 14.59%-a; 1890-ben a törvényhatósági városok népessége 1.447,858, a rendezett tanácsú városoké 1.182,965, azaz az összes városi népesség 2.630,823 lélek volt, vagyis az össznépesség — 17.349,398 lélek — 15.11%-a; 1900-ban a törvényhatósági városok népessége 1.856,069, a rendezett tanácsú városoké 1.345,008, azaz az összes városi népesség 3 201,077 lélek volt, vagyis az össznépesség — 19.122,146 lélek — 16.74%-a. Ezen adatokból látható tehát, hogy városaink népessége a vidéki népességgel szemben, ha nem is nagyon erősen, de állandóan növekedőben van.¹

A városok elhelyezkedése az állam területén. *A városi és vidéki népesség számának egymáshoz való aránya mellett figyelemre méltó még az hogy a népesség ezen két faja miképen helyezkedik el az állam területén,* vagyis a városok milyen módon oszlanak meg az államon belül és a megyék között. Ezen viszony jelentőségére már Fényes utal; a megoszlásnak nagy befolyást tulajdonítván a nemzeti műveltségre, a mennyiben aránytalan elhelyezés mellett a városok kevesebb területet vonnak be kultúrájuk hatásának körébe;² de érinti a megoszlás módja általában a városoknak kifelé való hatását és így érintheti ezek szervezetét is, nevezetesen helyzetüket a környező vidéki szervezettel szemben. Fényesnek az 1839. évre vonatkoztatott adatai e tekintetben a következők: Szepesmegyében van 2 sz. kir., a 16 szepesi és 6 bányaváros, ellenben 29 megyében egy sz. kir. város sincs; a többi megyék közül kettőben 5, négyben 3, ötben 2, tizenötben 1 sz. kir. város van; tizenhétben részint püspöki, részint nagyobb kiváltságos városok a sz. kir. városok hiányát pótolják ugyan, de 13 megyében éppen semmi város sincsen.³ Nézzük már most az 1900. évi népszámlálás adatait. Az anyaországban egy megyében van 4, háromban 2, tizenötben 1, negyvennégyben pedig nincs törvényhatósági város,⁴ a társországokban négyben van 1—1, négyben pedig nincs; a rendezett tanácsú városok közül az anyaországban egy megyében van 10, kettőben 6, egyben 5, háromban 4, hatban 3, tizenháromban 2 és huszonháromban 1; a társországok nem törvényhatósági városai közül három megyében van 3, egyben 2 és kettőben 1; megjegyzendő, hogy olyan megye, melyben

¹ Az ide vonatkozó statisztikai anyagnak részletes feldolgozását lásd Heller és Kováts idézett értekezéseiben és Kenéznek idézett könyvében.

² ³ Id. m. I. k. 93. 1.

⁴ A 26. törvh. város Fiume

város egyáltalában nincs, az anyaországban 5 van (Árva, Fogaras, Liptó, Moson és Turóc), a társországokban nincs. A felhozott két adatcsoportból az látható tehát, hogy az utolsó félszázadban hazánkban nemcsak a városi népességnek abszolút számai, növekedésének százaléka, a vidéki népességhez való aránya emelkedett, hanem az állam minden megyéjében legalább magja keletkezett a városi életnek; ha 5 megyében jogi értelemben vett várost nem is találunk, mégis alig van egy, melynek társadalmi viszonyait tekintve, rendezett tanácsú várossá emelhető községe ne lenne.¹²

II. Gazdasági erő- A mai városnak a megnövekedett népesség **központ.** mellett második jellemző tünete az, hogy ipari és kereskedelmi székhely, vagyis *gazdasági erőközpont.* Ezen jelenség közvetlenül az előbbi származékaként jelentkezik, bár a városi népesség növekedése is már, mint láttuk, jórészt gazdasági okokra vezethető vissza. Az iparral és kereskedelemmel való foglalkozás ugyanis először előidézőleg hat a népesség tömörülésére és így a városok kifejlődésére, hogy azután bennük saját fejlődésének igazi talaját lelje. Említettük ugyan, hogy az ipar és kereskedelem, mely valamikor a városi jelleget megadó tényező volt, fejlődésének extensitása folytán ezen minőségét elvesztette, de ezen állításunkkal nem jutottunk ellentétbe azon kétségbevonhatatlan ténnyel, hogy az ipar és kereskedelem hazája mégis a város. Ha egyes ipartelepek, esetleg a feldolgozandó anyag lelhelyén vagy ennek közelében, kedvezően is helyezhetők el, mégis általában az iparra, do különösen a kereskedelemre nézve a legkedvezőbb életfeltételek a városokban vannak meg. A legalkalmasabb munkaerők kiválasztását és a munkafelosztás legtokéletesebb keresztülvitelét lehetővé tevő nagy munkakínálat egyfelől, a legkülönlegesebb tehetségeknek megfelelő helyen való érvényesülését megkönnyítő nagy munkaalkalom másfelől, tetemesen elősegíti az ipari termelést, míg a kereskedelemnek a fejlett ipar, a nagyobb számú fogyasztó közönség, valamint a városoknak a közlekedési hálózatban rendszerint előnyös helyzete hathatós előmoz-

¹ Így Jablunka 3002 lakossal, Fogaras 5953, Rózsahely 8031, Moson 5171 és Magyar-Óvár 3658, Ruttka 4338 és Turóc-Szt.-Márton 3351 lakossal.

² Éhen Gyula a városi életet fokozandó a felvidéken és a dunántúli részekben, a hol a népesedés sűrűbb, a városoktól 5 km.-nyi körzetben levő falvakat a városokkal egyesíteni kívánja. — A városok II. köt. 546. Szombat-

dítói. De a város, mint az ipar és kereskedelem székhelye, kedvezően hat a mezőgazdasági termelésre is, a mennyiben ipara a termelést könnyítő segédeszközöket nyújt, kereskedelme és népessége mint fogyasztó közönség pedig a termelvények értékesítését segíti elő.

A városok említett gazdasági szerepe minden időben jelentékeny befolyást gyakorolt közjogi viszonyaikra; elég e tekintetben csak régi kiváltságaikra utalnunk, melyeknek túlnyomó részétől a gazdasági eredetet eltagadni nem lehet. De ezen befolyás természetszerűleg nem szűnt meg ma sem, sőt a gazdasági kérdéseknek a mai állami életben nyert nagy jelentősége mellett, csak fokozódhatott. Jól tudjuk, hogy a mezőgazdasági értéktermelés korlátolt volta folytán a társadalomban általános a törekvés az értéktermelésnek tág teret nyújtó iparnak és kereskedelemnek fejlesztésére. Látjuk az államok közt az óriási versenyt, mely főképpen az ipar és kereskedelem terén játszódik le. Minden állam hatalmát ma az ipar és kereskedelem világversenységében való kedvező helyzetben keresi. Még az úgynevezett mezőgazdasági államokban is, melyek közé hazánkat is sorozzuk, az ipar és kereskedelem fejlesztésére irányuló törekvéseknek nagy áldozatokkal való támogatásával találkozunk.

Ha már most szem előtt tartjuk azt a szoros viszonyt, melyben az ipar és kereskedelem a városokkal áll, azt hisszük, nem lehet előttünk kétséges, hogy az ipar és kereskedelem terén manap tapasztalható hatalmas mozgalmak a városok közjogi helyzetét, tehát szervezetét érintetlenül nem hagyhatják.

III. Kulturális központ. Egy harmadik, nem kevésbé jellemző tünete a városoknak, hogy a *művelődési eszközök csomópontjai*. Igaz, hogy ezen jelenség túlnyomóan az előbb tárgyalt kettőnek, a néptömörülésnek és a fejlődött iparnak és kereskedelemnek, szükségkép következménye, de mégis annyira kidomborodik, hogy a városok önálló jellemvonásaként veendő számba.

Az embereknek a nagyobb tömegben való élés mellett sűrűbb érintkezése már magában véve termékenyítőleg hat szellemükre, míg az ipari és kereskedelmi foglalkozás az emberi szellemet folyton újabb s újabb terekre ragadja s így egyik főforrásává válik a műveltség kifejlődésének. De ezen tényezők nemcsak teremtenek új eszméket, vágyakat, törekvéseket és igényeket, hanem egyúttal legjobb, sőt bizonyos művelődési szükségletekre nézve egyedüli módját nyújtják a kielégítésnek illetőleg a meg-

valósításnak. Hisz tudjuk, hogy a falvak a kultúra első intézményeit, a templomot és az elemi iskolát is gyakran alig tudják saját erejükből létrehozni és fenntartani, de már világítás, útburkolat, csatorna, vízvezeték, vágóhíd, vagy éppen közlekedési eszközök, fürdő, szegényház, kórház, közép- és főiskola, színház, múzeum és más, a műveltséggel járó létesítmények és intézetek, még ha egyiküket vagy másikat az állam teremti is meg s tartja is fenn, csak oly községben lehetségesek, mely a népességnek már nagyobb tömegét tartalmazza és a gazdasági élet oly fokát mutatja, milyent csak fejlett ipar és kereskedelem idézhet elő, vagyis a városokban. Másrészt azonban bizonyos az is, hogy a felsorolt közművelődési intézmények közül sokat a kisebb népességű és alacsonyabb fejlődési fokon álló községek nélkülözhetnek.

A kultureszközök csomópontja mindenképpen a városokban van; és valamint a gazdasági középpont, úgy a művelődési középpont minőségnek is befolyást kell gyakorolnia a városnak úgy belső szervezetére, mint az állami szervezetben elfoglalandó helyére.

IV. Nemzeti erő Végre ma, a nemzeti államok korában, különösen **Központ.** a vegyes népű államokban — így első sorban hazánkban — jelentősége van még a városoknak közjogi helyzetére annak is, hogy mennyire domborodik ki bennük a *nemzeti jelleg*, a minék legnyomatékosabb külső kifejezője az uralkodó nép számaránya a városi népességben. A kultúra alacsonyabb fokán, midőn a társadalmi élet csaknem egészen a mezőgazdasághoz fűződik és az embereknek a földhöz való viszonya hat döntőleg a társadalmi rend kialakulására, előfordulhat, hogy az ekkor természetesen a fejlődés kezdetén álló városok népessége nem az államban uralkodó népelemből kerül ki. Oka ennek, hogy az uralkodó nép alkotta állam területén élő egyéb népek, a mennyiben szolgásba nem vettek, valamint a bevándorló idegen elemek is azáltal, hogy a földbirtok az uralkodó nép kezében van, szükségképpen az ipari és kereskedelmi foglalkozásra szoríttatnak és ezen legerősebb néptömrülési tényező hatása alatt a városi népesség zömévé lesznek. A városi népességnek az iparral és kereskedelemmel való ezen szoros kapcsolata és az utóbbiak fennmaradásának és fejlődésének biztosítására a más hivatású uralkodó népnél is szükség-szülte törekvés pedig megteremti a városi népességnek és magának a városnak kiváltságos helyzetét, mely azonban a városok

népességének idegen volta miatt, nem az állami élet irányzására való befolyásnak nyújtására (törvényhozási és kormányzati részvétel), hanem az uralkodó nép által irányzott állami működés hatása alul való kivonására (privilegium) irányul. Ezen állapot a gazdasági fejlődés azon alsóbb fokán, melyen a korlátolt értéktermelőképeségű mezőgazdaság a fiatal és gyöngye ipar s kereskedelem felett korlátlanul uralkodott, nem volt veszélyes a földbirtokra támaszkodó uralkodó népelem államalkotó helyzetére. De midőn az ipar és kereskedelem, valamint a műveltség hatalmas fejlődésével a városok jelentősége nagyon emelkedett, úgy, hogy az állami életre való elhatározó befolyásuk el nem maradhatott, kétségtelessé vált, hogy az államban csak az a nép uralkodhat, az lehet az államalkotó népelem, a mely a városokat, a társadalom ezen anyagi és szellemi erőközpontjait birtokába veszi. Azzal azonban, hogy az államban uralkodó nép válik urává a városoknak, ezek közjogi helyzetének is meg kell változnia és pedig olyképpen, hogy kiváltságos különállásuk elvesztésével, egész súlyukkal az állami élet keretébe beilleszkedne.

A most általánosságban előadottak, mint látható, teljesen ráillenek hazai viszonyaink múltjára és jelenére. Az ide vonatkozó bővebb kifejtésének a magyar városi szervezet fejlődésének történetében van helye. Itt még csak egy megjegyzésre szorítkozunk. A magyarságnak, hazánk államalkotó népének, térfoglalása a városokban csak a XIX. században következett be és ennek is főleg utolsó évtizedeiben. Ezen térfoglalásnak — melynek az állami szervezetre való hatása egyelőre csak a városok kiváltságos különállásának megszűnésében, de még nem a városoknak az állami szervezetben való megfelelő érvényesülésében mutatkozik — ily késői bekövetkezése magyarázatát abban leli, hogy a magyarságot előbb századokon át az állandó harc és háború kötötte le, majd ezek elmúltával az országok Ausztria részéről való gazdasági kizsákmányolása nem tette lehetővé az ipar és kereskedelem s így a városi élet olyan kifejlődését, hogy az a földbirtokkal összefűzött uralkodó népre nagyobb vonzóerőt gyakorolhatott, vagy éppen a magyarságnak

¹ A városoknak ezen kiváltságos különállásával, mintegy—állam az államban helyzetével és az állami szervezetbe csak később szervesen beilleszkedésével homogén népességű államokban is találkozunk, de ezekben a különállás és beilleszkedés szüksége, mely itt rendi alapokon nyugszik, nem volt oly nagyjelentőségű az egész állami létre, mint a vegyes népességű államokban.

a városokban való feltétlen uralomra jutását szükségszerűnek mutatta volna.

A következőkben városaink nemzetiségi viszonyait úgy a múltban, mint ma, kívánjuk néhány adattal megvilágítani. Szalay József szerint a XIII. században városaink lakói között a magyarok és németek körülbelül egyformán foglaltak helyet és kívülök még elég sok, de az előbbieknél jóval kevesebb olasz volt található.¹ A magyarok és németek aránya a későbbi századokban sem igen változott, csak az olaszok tűntek el, nagyrészt beolvadtak és a tótok léptek helyükbe. Schwartz a XIX. század elején a magyaroknak a németekhez és a tótokhoz való arányát számadatok hiányában nem adja; annyit azonban megjegyyez, hogy a sz. kir. városokban, de különösen a bányavárosokban csak kevés magyar van és nem ismer tiszta magyar lakosságú helyet, mely a Rákóczi féle fölkelés előtt sz. kir. város lett volna (Debrecen csak 1715-ben lett ilyené).² Fényes (1839) a 126 község közül, melyeket városoknak fölvesz,³ 46-ot magyar, 46-ot szláv, 31-et német és 3-at oláh jellegűnek mond, míg ugyanezen községek lakosságából a magyarok számát 527,576-ra, szlávokét 310,887-re, németekét 243,287-re, az oláhokét 40,454-re teszi.⁴ Az 1850. évtől az 1880-ik évig a népszámlálás a nemzetiségi viszonyokat nem vette számba. Pontos adataink vannak azonban már az utolsó két évtizedre nézve; ezeket Vargha Gyula állította össze.⁵ Már az 1890. évi népszámlálás eredménye kétségtelenné tette, hogy a magyarság sokkal erősebben szaporodik a városi, mint a vidéki népességben. Legutóbbi népszámlálásunk ezt a különbséget még élesebben mutatja. Az anyaországban a magyarság szaporodása az utolsó húsz év alatt a vidéki népességben 26,45%-ot tett, a rendezett tanácsú városokban 38,75%-ot, a törvényhatósági városokban 85,56%-ot, városainkban általában pedig 62,57%-ot. A nyelvi átalakulás tehát különösen gyors a törvényhatósági városokban. Még fényesebben bizonyít városaink magyarosodása mellett az, hogy a magyar ajkúak igen

¹ Szalay József: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1880. évf. 554—555. 1.

² Id. m. I. k. 121. 1.

³ Id. m. I. 16. 1.

⁴ Id. m. I. 98—99. 1. jegyzet.

⁵ A magyarság félszázados fejlődése — Közgazdasági Szemle 1902. évf. 27. k. 431-432 l.

erős szaporodásával az idegen ajkúak fejlődése nemcsak, hogy nem tudott lépést tartani, hanem az utóbbi évtizedben visszaesést mutat. Az utolsó 20 év alatt a magyarság a városi népességben 850,000 lélekkel szaporodott, az idegen ajkúak száma pedig csupán 13,000-rel.

Az előbbieken igyekeztünk úgy reámutatni azon tényezőkre, melyek a városok keletkezését és fejlődését előidéztek, valamint vázolni azon eredményeket, melyeket az említett tényezők szültek.

A mai városi fejlődés a gazdasági és kulturális haladás eredménye. Ezek alapján, azt hisszük, kétségtelenül megállapíthatjuk azon tényt, hogy *a mai város rohamos és hatalmas fejlődése az emberiség gazdasági és kulturái óriási haladásával nemcsak szoros kapcsolatban van, hanem egyenesen ennek szükségszerű következménye.*

Áramlatok a városok növekedése ellen. Mindazonáltal mégis találkozunk oly társadalmi áramlattal, mely a városok újabb fejlődését aggodalmasnak találja és ezért a népességnek a városba való özönlése, illetőleg az erős tömörülés elé akadályokat gördíteni vagy ezen mozgalmat legalább is ellensúlyozni kívánja. A mozgalomnak voltaképpen két irányát állapíthatjuk meg; az egyik magából a városból indul ki és a városi lakosság egy részének azon törekvésében nyilvánul, hogy a nagy tömegben való együttélés hátrányaitól szabadulandó, a város perifériáján kívül telepedjék le; a másik az agráriusoktól indul ki és arra irányul, hogy a földbirtoknak a kellő számú munkakerő lehetőleg kedvező feltételek mellett biztosíttassák.¹

I. Az agráriusok mozgalma a városba való özönlés ellen A mi az utóbbi irányzatot, vagyis az agráriusok törekvéseit illeti, tagadhatatlan, hogy a vidéki népességnek a városokba való özönlés a mezőgazdaságban, különösen a munkabérvizonyokra nézve, előidézhet a rendi érdekre káros állapotokat, és így érthetővé teszi a gazdáknak a városok felszívó erejének ellensúlyozására irányuló mozgalmát, de tekintve azt, hogy a mai városi élet ezen jellemző tünetényének oka épen a mai gazdasági fejlődés és rend, valami nagy sikert mozgalmuktól az agráriusok nem várhatnak. A falusi élet kellemesebbé, vonzóbbá és jutalmazóbbá tételére — ebben keresik a városba özönlés ellen-szerét — javasolt orvosszerek, mint a földadományozás, a nagy

¹ Lásd az utóbbi szempontból Majláth József gr.: A városba özönlés és a falusi tűzhely védelme. Budapest, 1899. című művét.

birtokok felosztása és ily állapotban való bérbeadása, a paraszbitbizományok, a homestead, a kis birtok védelme, a házi-ipar támogatása, stb. többé-kevésbé alkalmasak lehetnek és azok is a mezőgazdaság fejlesztésére, mely utóbbi kétségtelenül nemcsak a gazdáknak, hanem az egész társadalomnak érdeke, de mindezek alig fogják eredményezni azt, hogy a falusi népességnek a mezőgazdasági művelésnél elkerülhetetlenül és tudvalevőleg mindig kisebb számban szükségelten felül maradó része ne a megélhetésre és a szükségletek kielégítésére alkalmasabb városokban keresse boldogulását.

2. A városokból Nagyobb figyelmet érdemel azon mozgalom, **való kitelepülés.** mely a városi lakosság köréből indul ki és melynek indító oka a vágy a tömeges együttélés bajaitól való szabadulásra, célját pedig a város épülettömbjein, sőt határán kívül való megtelepedésbe helyezi. Ha a városi élet az emberre nézve, mint azt már vázoltuk, számos előnnyel is jár, hisze nélkül nem fejlődnének, de nem is keletkeznének városok, bizonyos másrészt az is, hogy a városokban való tömeges együttélésnek hátrányai, illetőleg a lakosokat nem kevésbé terhelő nehézségei vannak. Ezen hátrányok főleg a vidéki étellel szemben kedvezőtlenebb közegészségi viszonyokban állanak. Igaz, hogy a közegészségtan alapján és a technika vívmányai segítségével az újabb közigazgatás a városok közegészségi viszonyainak javítására igen sokat tett, utalunk csak a csatornákra, vízvezetékekre, fürdőházakra, parkokra, építési rendszabályokra stb., mégis el kell ismernünk egyrészt, hogy az egészségre nem kedvező bizonyos állapotok, pl. szűk utcában való lakás, a városi étellel szükségképpen elháríthatatlanul együttjárnak, másrészt, hogy a közegészség javítása érdekében létesíthető intézmények a városi lakosságra, különösen annak szegényebb részére, majd közvetlenül, majd közvetve (a lakásbérekben) súlyos teherként nehezednek. Ily viszonyok között, melyekhez sok helyütt a lakásuzsora is hozzájárul, nem meglepő a városi lakosság, illetőleg a városhoz fűződő népesség körében egy olyan áramlatnak a keletkezése, mely az említett bajoktól való szabadulásnak a módját keresi, de természetesen olyképpen, hogy a városhoz kötött foglalkozását fölládoznia ne kelljen. És ez a mód nem lehet más, mint a város környékére való kitelepedés. A megoldást pedig lehetővé teszik a közlekedési intézmények és köztük első sorban a vasút. Azon eszközöket tehát, melyeket a városka özönlés egyik főtenyezőjeként jelöltünk meg, most

az ellenáramlat szolgáltatásban is találjuk. Gyors és olcsó közlekedés mellett a falun való lakás a városban való foglalkozással összeegyeztethető, vagyis a falusi és városi élet előnyei egyaránt élvezhetők. A városba özönléssel szemben tapasztalható ellenáramlatnak ezen most tárgyalt iránya tehát nincs ellentétben a mai gazdasági fejlődéssel, csak a gazdasági élet külső körülményeinek kedvezőbbé alakítására irányul, ezért a mai városi élet alakulásánál jelentőséget is kell tulajdonítanunk neki. De a városban foglalkozását találó népességnek kifelé terjeszkedése és a város határain kívül való elhelyezkedése további fejlődésben ismét újabb alakulásokat mutat, melyekről szintén meg kell emlékeznünk. A város környékén levő falvak ugyanis a városi népesség letelepülése folytán lassanként eredeti, a mezőgazdasági foglalkozás által jellemzett képüket elvesztik és a betelepülők nagyrészt ipari és kereskedelmi foglalkozása, valamint az előrehaladottabb városi életben keletkezett nagyobb igényeknek megfelelő berendezkedése által mindinkább városi jelleget vesznek fel; fokozólag hatnak még ezen átalakulásra az ezen falvak határaitban a városiak létesítette különböző lakótelepek (családi házak), valamint az olcsó telekár által oda kicsábított gyártelepek, melyek a régi falusi néptől elvonják a mezőgazdaság üzésére való területet és szükségképpen a betelepülő városi népesség életmódjához való alkalmazkodásra szorítják. Ezen, most már városi jellegű községekben, ha az együttlakás nem is oly intenzív, mint az anyavárosban, a mi különösen a kisebb és kertes házakban és a szélesebb utcákban mutatkozik, mégis csakhamar jelentkeznek mindazon községi szükségletek, u. m. csatorna, vízvezeték stb., a melyeknek terhei alól való szabadulás vágya ép mozgóatója volt a kitelepedési áramlatnak. Ilyenkor azután a városok ezen nyúlványainak, az úgynevezett elővárosoknak (suburbs) életében bekövetkezik a fordulópont. Ha a közegészségi és közművelődési berendezések a nagy népességű anyavárosban is nagy terhet róttak az egyesre, a jóval kisebb elővárosokban azok megvalósítása épen-séggel keresztülvihetetlennek mutatkozik. E körülmény most egy új törekvésnek lesz előidézőjévé, a melynek célja az említett közberendezések létrehozhatása végett az elővárosnak az anyavárosba való bekebelezése. Az elővárosoknak az anyavárosba való bekebelezése azonban az utóbbinak is lehet érdeke és így az erre való törekvés innen is kiindulhat; az anyavárosnak a bekebelezésben fekvő érdeke pedig első sorban abban

nyilvánulhat, hogy az elővárosban lakók, kik az anyavárosban való foglalkozásuknál fogva ennek közberendezéseit használják, a megfelelő közterhek viselésébe bevonassanak, de kívánatosá tehetik az anyaváros szempontjából a bekebelezést közbiztonsági városrendezési és más okok is. Találkozhatunk azonban úgy az anyaváros, mint az elővárosok részéről a bekebelezéstől való vonakodással is; az előbbinél ezen álláspontot rendszerint a közberendezésekben szükségessé váló új befektetések költségei miatt való aggodalom, az utóbbiaknál pedig a városi nagyobb-közterhektől való félelem magyarázza meg, a gyakorlati megoldás pedig főleg a különleges helyi viszonyok szerint alakul és többnyire kompromisszum jellegű, mely egyik felet sem elégíti ki teljesen.¹ Látnivaló tehát, hogy a városba özőnlés, illetőleg a népességnek a városokban való túlságos tömörülése ellen magukból a városokból kiinduló áramlat kisebb keretekben mozogva a városok társadalmi életére lényeges hatással nincs, nagyobb mértéket öltve pedig az elővárosoknak az anyavárosba való bekebelezésére vezet, tehát ismét csak a városok növekedésére; de azzal a különbséggel, hogy nemcsak népességi, hanem területi növekedést is hoz létre, a minnek az a, különösen közegészségi szempontból, kétségtelen előnye van, hogy a városi népesség intenzitását csökkenti.

Ha már most szem előtt tartjuk azt a hatalmas népességi, gazdasági, kulturális és a hazánkban különleges jelentőséggel bíró nemzeti erőközpontosulást, melyet a városokban tapasztalunk és ezzel szembe látjuk a városok növekedése ellen irányuló áramlatok közül az egyiknek a mai gazdasági és kulturális fejlődéssel ellentétben volta miatt való reménytelenségét, a másikon pedig azt, hogy a városok fejlődésének nem csak gátat nem vet, hanem még fejlesztőleg is hathat rá, nyilvánvalóvá kell válni előttünk azon ténynek, hogy a népélet súlypontja az összes kulturállamokban mindjobban a városokra megy át.² Tekintve pedig azt, hogy az állami szervezet alapjait a társadalomban találja, az utóbbi életében beálló ily jelentékeny változásnak az állami szervezetre is szükségképpen tetemes befolyást kell gyakorolnia.

¹ E. J. James: The growth of great cities. — Annals of the American Academy of Political and Social Science. XVIII. k. 14. 1. 1899.

² H. Rauchberg: Bevölkerungsstatistik der neuesten Zeit. »Handwörterbuch der Staatswissenschaften. I. k. 659. 1.

A város kihatása környéle. Míg az eddig tárgyalt jelenségekben általában a mai városok felszívó ereje nyert kifejezést, a következőkben röviden szólni kívánunk a *városoknak környékükre való kihatásáról*. Minden erőforrás bizonyos terjedelemben kihat környezetére; e kihatásnak határt szabnak egyfelől az erőforrás bősége és intenzitása, másfelől más erőforrásnak ellenhatása. Nyilvánvaló, hogy a mai városoknak, mint a társadalmat mozgató főerők, a gazdasági és kulturális erők, központjainak, ha fejlettségükhöz képest különböző mértékben is, de mindig tetemes kihatással kell lenniök a körülöttük levő vidékre. A szerint, a mint valamely országban a városok sűrűbbek vagy ritkábbak, több vagy kevesebb terület kerül a városok kisugárzási körébe, míg a városoknak egymáshoz közel fekvése esetén a kisugárzási körök egymást át is szelik. A városnak, mint fogyasztó közönségnek a mezőgazdasági termelés alakulására való kisugárzó hatásának kimutatásával már Thünen foglalkozott.¹ De ez a városok vidékre való hatásának csak egyik s nem is legfigyelemreméltóbb jelensége. Sokkal jelentősebb ennél a városoknak az a hatása, hogy élénk ipari és kereskedelmi életük, valamint közművelődési intézményeik megismerése a környező vidéki népességben új vágyakat és igényeket ébreszt, melyeknek megvalósítására való törekvésében fokozottabb tevékenység kifejtésére indítatik, a mi végeredményben életmódja színvonalának emelésére vezet. Ezen folyamatoknak kifejtése nem esik feladatunk körébe s ezért meg kell elégednünk az eredmények megállapításával. Még csak azt tesszük hozzá, hogy a városok kisugárzási hatása, különösen a városok jelentékenyebb fejlettsége és az országban való sűrűbb előfordulása és eloszlása mellett alkalmas az államban szervezeti változások előidézésére.

Az óriás-városok. Mielőtt a városról, mint társadalmi alakulatról szóló fejtegetéseinket befejeznénk, külön meg kell még emlékeznünk a városi alakulás egy különleges fajáról, az *igen nagy városokról*. A modern civilizáció ugyanis nemcsak általában nagy lendületet adott a városi életnek, hanem egyúttal óriás-városok keletkezését is eredményezte.² így látjuk, hogy az Egyesült-Államokban New-Yorknak van 3.716,139 lakosa, míg a népesség nagysága tekintetében hozzá legközelebb álló Chicagónak 1.873,880, Philadelphiának 1.367,716, Saint Louisnak

¹ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. Budapest, 1894. II. 55-56. l.

² Frank J. Goodnow: Municipal problems. New-York. 1902. 282. l.

pedig már csak 612,279 lakosa van. Angliában Londonnak (a grófságnak) 4.648,950, az u. n. Nagyobb (Greater) Londonnak (a grófsággal összeépült, de még igazgatásilag be nem kebelezett területet beleértve) épenséggel 6.907,756 lakosa van, míg a második legnépesebb városnak, Liverpoolnak 723,430 lakosa van. Paris 2.714,068 lakosa mellett a következő két legnagyobb francia városnak, Marseillenek és Lyonnak 491,161, illetőleg 459,099 lakosa van, míg a negyedik helyen álló Bordeaux már csak 257,638 lélekkel dicsekedhet. Nincsenek ily nagy eltérések Olaszországban, hol a lakosság Nápolyban 563,540, Milanóban 491,460, Rómában 462,783 leiekre megy. Belgiumban Brüsszelnek 586,936 lakosa van, míg a következő Antwerpennek 286,695. Hollandiában pedig a három legnagyobb városnak, Amsterdamnak 546,534, Rotterdammak 357,474, Hágának 229,839 lakosa van. Németországban Berlin 1.888,848 lakosa után Hamburg 705,738, München 499,932, Lipcse 456,124 lélekkel következnek. Ausztriában az 1.674,957 lakójú Bécs után Prága 201,589 lélekkel áll. Hazánkban végre Budapest 732,322 lakosával szemben Szeged, a második legnagyobb magyar város már csak 102,991 lelket számlál.^{1 2}

Ezen adatokból világosan kitűnik, hogy minden államban vannak városok, melyek nemcsak a községek, de még a városok köréből is szerfelett nagy népességükkel és a mi ezzel együttjár, hatalmas gazdasági és kulturális erővel kiemelkednek; természetesen, ha nagyobb és fejlettebb államokban az abszolút számok nagyobbak is, de az arányok nagyjában ugyanazok. Ezen óriás-városok keletkezésének és fennállásának okait első pillanatra a már tárgyalt általános városkeletkeztető és fejlesztő tényezők fokozottabb hatásának lehetne tulajdonítanunk; és bizonyára nagy részük is van azoknak benne. De különleges alapokat ez alakulásnak a politikai tényezőkben találjuk. Említettük már, hogy valamint a társadalmi jelenségek befolyást gyakorolnak a politikai viszonyok alakulására, úgy a politikai tényezők is hatással vannak a társadalmi alakulatokra. Míg azonban a mai városoknak általában való kifejlődésénél a társadalmi tényezők lépnek előtérbe, addig az óriás-városok különleges kialakulásánál döntő szerep jut a politikaiaknak. Ezeknek hatása pedig abban nyilvánul, hogy az uralkodó társa-

¹ The Statesman's Yearbook 1905. — Magyar statisztikai évkönyv VIII. k.

² Budapestre nézve a részletes adatokat Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve (szerk. Dr. Thirring G.) tartalmazza.

dalom, a nemzet, szervezetének, az állami szervezetnek, székhelyévé, központjává tette az illető városokat. Az állami gépezet központi telepei pedig már a közvetlenül és közvetve hozzákötött nagy személyzet által is hatnak a város kivételes növekedésére és fejlődésére, de még sokkal nagyobb hatása van erre azon körülménynek, hogy az állami élet középpontjához való közelség a ma a városban súlypontját találó társadalom egész működésére rendkívül élesztőleg hat. Hogy az óriás-városok keletkezésének és létének ezen magyarázata helyes, mutatja az, hogy mint a felsorolt adatokból kitűnik, azok, kevés kivétellel azonosak az egyes államok fővárosaival, vagyis politikai központjaival.

Az óriás-városokat a többi várossal szemben általában jellemzi, hogy mindazok a tünetek, melyek a városoknak sajátosságai, bennük tetemesen fokozott mértékben lelhetők fel. Így népességük, mint láttuk, a többi városokét erősen meghaladja; gazdasági életük, nevezetesen iparuk és kereskedelmük, a legfejlettebb úgy, hogy bennük összefutnak az ország gazdasági szövédéének összes szálai; közművelődési és humanitárius intézményeik a legszámosabbak és sok téren (pl. gyűjtemények) az egyedüliek az egész országban. Ha azonban ily viszonyok között az anyagi és még inkább a szellemi igények kielégítésére a legtöbb alkalmat is nyújtják és így előnyeik a többi városokét messze túl is szárnyalják, másfelől a városi élet bajait és hátrányait nem kevésbé növelik. Ennek következménye az, hogy úgy a városba való özönlés, mint a város belsejéből a környékre való kitelepülés áramlata sokkal erősebb itt, mint a városokban általában. Az utóbbi jelenségnek érdekes képe látható Londonban, hol 1891-ben a Cityben a nappali népesség — tehát az ott foglalkozással bírok — 301,384 lelket számlált, míg az éjjeli népesség — tehát az ott lakók — 37,705 lelket tett ki.¹ Természetesen egy ilyen óriás városnak a környező vidékre való kihatása is messzebbmenő. Mindezekből, úgy véljük, kitűnik az, hogy az óriás városok foglalnak el olyan sajátos helyzetet- az országban, mely indokoltta teszi különleges közjogi állásba való helyezésüket. **A vidéki városok** Végre még csak egy megjegyzést kívánunk fejlesztése. tenni. Míg a vidéki népességnek a városokba általában özönlése ellen megindult áramlatnak, mint a mai

¹ The Statesman's Yearbook 1902. 20. 1.

gazdasági fejlődéssel ellenkezőnek, nagy jövőt nem jósolhatunk, nem foglalhatjuk el ugyanezen álláspontot egy olyan áramlattal szemben, mely a fővárossal szemben a vidéki városok fejlesztését tűzi zászlajára.¹ A mai gazdasági és kulturális fejlődésnek szükségszerű következménye a városi életnek általában való fejlődése. Ha már most politikai tényezők egyik-másik várost a többiek közül rendkívüli módon kiemelnek, ez hátráltathatja a többiek fejlődését, de a városi életnek a mai gazdasági viszonyokból folyó szükségképi fejlődését nem akadályozhatja meg. Sőt mivel az ország érdekében áll, hogy minél több, terület kerüljön városi hatás alá, teljesen indokolt a törekvés a politikai tényezőknek megfelelő irányítására.

Harrer Ferenc.

¹Saját viszonyainkra nézve lásd e kérdéstről: Sugár Ignác: Vidéki városaink helyzete. Közgazdasági Szemle. XX. k. 180. s. köv. 1. 1896.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS AZ OSZTÁLYOK ERŐVISZONYAI.

Az önálló vámterület annak folytán, hogy a magyar ipart fel fogja virágoztatni, s módot nyújt egy tőkeerős burzsoázia kialakulására; hazánkban is meg fogja teremteni a *földbirtok* és a *mozgó tőke* közötti azon éles ellentétet, mely a nyugoti államok gazdasági és demokratikus fejlődésének egyik legfontosabb tényezője, s melyet én a proletariátus szempontjából sokkal jelentősebbnek tartok, mint az önálló vámterület azon hatásait, melyeket előbbi tanulmányomban¹ fejtegettem. Ezen ellentét jelentőségét már Marx felismerte, de Loria-t illeti az érdem, hogy az idevonatkozó elméletet részletesen kifejtette, s a példák nagy tömegével illusztrálta.

Loria szerint a jövedelemnek, a járadéknak két főfaja: a földjáradék és tőkejáradék között állandó az ellentét, a mi az uralkodóosztály kettéoszlására vezet. Míg egyrészt a proletariátussal szemben közös érdekek a járadéknak emelése, addig azon törekvésök, hogy járadékukat a másik fél rovására is fokozzák, elválasztja őket. Minthogy pedig a politikai hatalom alapját a jövedelem képezi, ezen ellentét indító oka és alapja a politikai küzdelmeknek. E két főosztályon belül tovább halad a megosztás és ebből kifolyólag az ellentétek küzdelme. És pedig első sorban kvalitatíve, t. i. a tőkejáradék vállalkozói nyereségre és tőkekamatra oszlik, azonkívül úgy a föld, mint a tőkejáradék kénytelen jövedelme egy részét az improduktív tőkének és improduktív munkának átengedni. Improduktív tőke alatt Loria az üzérkedő kereskedelmet

¹ Huszadik Század 1906. április-június.

és a haute financeot érti, improduktív munka képviselői alatt pedig egyrészt az értelmiségi foglalkozások bizonyos fajait főleg az ügyvédséget, tanárokat, másrészt a papságot, katonaságot és a hivatalanki kart, kiknek feladata, hogy az osztályuralmat a jog, vallás, tudomány és fegyveres kényszer erejével fenn-tartsák. De a járadék nemcsak kvalitatíve, hanem kvantitatíve is megoszlik, a mi csak növeli a küzdelem bonyolódottságát, mert nemcsak a földbirtok és tőke, hanem a kis-, közép-, nagybirtok és tőke érdeke ellentétes egymással, s birtokosaik állandó küzdelmet folytatnak.

A civilizáció kezdetleges fokán, míg a tőkehalmozódás csekély, addig a földjáradék föltétlenül uralkodik a gazdasági és politikai életben. A tőke és lakosság szaporodása, a földbirtok eladósodása következtében, azonban növekedni kezd a tőke befolyása is és megindul kettőjük közt a küzdelem, és pedig eleinte nagyon csekély méretekben. Mennél erősebb azonban a földjáradék uralma, annál elkeseredettebben küzd ellene a fejlődésnek induló tőke, s a küzdelemben szövetségeseket keres, s ezen célból a népszerű elvekkel kezd kacérkodni. Midőn azonban a tőkejáradék teljesen kifejlődik, s az egyensúly létrejön, a küzdelem állandósul közöttük és az egész politikai életet betölti. Minthogy egyik a másikat önállóan legyőzni nem tudja, mindkettő szövetségesekre szorul. Ezen szövetségesek eleinte (bár eltérő sorrendre is találunk), az uralkodó-osztály különböző rétegeiből kerülnek ki, a nagybirtok szövetkezik a kereskedelemmel, vagy improduktív munkával, esetleg a kisiparral, a tőke pedig ugyanezekkel, vagy a kisbirtokosokkal. Minthogy azonban ezek nem szolgáltatnak kellő támogatást, s azonkívül a XIX. század folyamán a lakosság legnépesebb osztálya a mezőgazdasági és ipari proletariátus is politikai jelentőségre emelkedik, a föld és tőkejáradék arra vannak utalva, hogy élet és halálharcukban a nagy tömegek rokonszenvét, a proletariátus támogatását keressék. Ez pedig vagy úgy történik meg, hogy a munkásosztálylyal tényleges szövetségre lépnek, a mi azonban ritkább eset, vagy pedig úgy, hogy oly törvényhozási politikát inaugurálnak, mely kedvező a proletariátusra és az uralkodó-osztályok azon szélső rétegeire nézve, melyek gazdasági függőségöknél fogva a munkásosztályhoz állanak közelebb.

Loria a járadék kvantitatív és kvalitatív fajainak ezen harcában és annak következményeiben rendkívül fontos szociál-politikai tényezőt lát, mely a gazdasági és demokratikus hala-

dás főemelyűje, s a hol ezen küzdelem hiányzik s a járadék egy faja korlátlanul uralkodik, ott hiányzik a törvényhozásból minden szociális elem. Ő elméletének igazolására a történeti bizonyítékok légióit állítja csatarendbe. Minthogy tanulmányommal azon elmélet csak annyiban függ össze, amennyiben azt a magyar viszonyokra óhajtom alkalmazni, megelégszem azzal, hogy néhány ismertebb példát idézzek, melyek frappáns voltuknál fogva a tantétel igazolására kiválóan alkalmasak.

Eltekintve az ó- és középkortól, a legújabb korból említhetem a már szinte közhelylyé vált angol példát, midőn a XIX. század első felében a nagybirtoknak a gyáriparral folytatott harcában mindkét fél a proletariátus szövetségét kereste, s e végből a nagybirtok kezdeményezte és erélyesen folytatta a gyári törvényhozást, viszont a gyáripár keresztülvitte az élelmiszereket megdrágító vámok, főleg a gabonavám eltörlését. A tory-párt ezen feladatához később is következetesen ragaszkodott, úgy hogy nem minden alap nélkül mondhatta egy tory államférfiú, hogy minden, a mi a XIX. században Angliában a munkásokért történt, a konzervatív-párt érdeme. Viszont Gladstone és a liberális párt az agrártörvények által a mezőgazdasági proletariátust és a kisbérloket igyekezett a maga részére megnyerni. Napjainkban pedig Chamberlain vámpolitikai akciója nem tekinthető egyébnek, mint a nagybirtok és kereskedelem szövetségének, mely a kisgazdákat illetőleg a kisbérloket az élelmiszereknek a vám folytán beálló áremelkedésével akarja megnyerni. Ezzel szemben a liberális párt a választásokon többségre csak a munkásosztály segélyével juthatván, ennek megfelelő politikát hirdetett, ragaszkodott a szabad kereskedelem elvéhez s ellenezte az élelmiszerekre vetendő vámokat, a programjában mélyreható szociális reformokat ígért, melyeket a munkásosztály nagy befolyása következtében már eddig is jelentékeny mérvben beváltott.

Németországban is a rendszeres munkásvédő törvényhozás a múlt század 80-as éveiben kezdődik, midőn a kormányra jutott centrum és konzervatív párt népszerűtlenségét s az uralomból kivetett liberális párt dühös rohamait úgy vélte ellensúlyozni, hogy az ipari proletariátust a maga részére megnyerje vagy legalább is neutralizálja. És midőn 1890-ben Bismarck bukásával a liberálisok ismét hatalomra jutnak, a Caprivi kormány már folytatja a munkásvédő törvényhozást és a kivételes törvényeket megszünteti. A német pártok közül a nagy-

befolyású centrum az, mely mindig a szociálpolitikai iránynyal kacérkodik, a keresztény és Hirsch-Duncker-féle szakegyletek szavazatainak megnyerése végett, s 1899-ben a birodalmi gyűlésben leszavazta a kormány munkásellenes javaslatait. Belgiumban is azóta datálódik a szociális törvényhozás, mióta a klerikális párt az addig mindenható liberális burzsoáziával szemben többségre jutott és azóta állandóan élet-halálküzdelem folyik közöttük az uralomért.

A fentebbiekkel kapcsolatban néhány megjegyzést kell tennünk a vámpolitikai irányzatok megváltozása és a munkás védő törvényhozás közötti összefüggés tekintetében, melynek megvilágítását már előzőleg ígértük. Hogy a vámpolitikai rendszerek változását rendszerint a munkásvédő törvényhozásban való haladás kíséri, ezen összefüggés azért mutatható ki, mert mindkét jelenségnek egy és ugyanazon oka van: *az uralkodó-osztályok erőviszonyaiban beállott változás*. Az uralkodó-osztály egyik csoportja uralomra jut a másik felett. Első teendő: *kizsákmányolni a győzelmet gazdaságilag*, erre pedig legalkalmasabb eszköz a vámrendszernek a győztes fél érdekei szerint való megváltoztatása. Második teendő: *a kivívott győzelem biztosítása a háttérbe szorított osztály támadásai ellen*, a mire a legalkalmasabb eszköz az alsóbb osztályok, különösen a proletariátus megnyerése munkásvédő törvényhozás útján. A fenti magyarázat teszi megérthetővé azon ellentétes jelenséget, hogy míg 1846-ban Angliában a freetrade, addig Németországban 1879-ben épen ellenkezőleg, a védvamos irányzat járt karöltve a munkásvédelmi törvényhozás előrehaladásával.

Látnivaló tehát, hogy ott, midőn az uralkodó osztály különböző csoportjai az uralomért harcolnak, a küzdelemben a proletariátus gyakran játsza a *tertius gaudens* szerepét. Igaz ugyan, s ezt szintén lehetne számos példával igazolni, hogy az uralkodó-osztály csak azon határig folytatja ezen küzdelmet, a míg a tulajdon vagy az osztályuralom maga nem forog veszélyben. Mihelyt ezen pontot elérték, a gyűlölködő ellenfelek kibékülnek s közös erővel fordulnak a hatalomban és befolyásban megnövekedett proletariátus ellen. Egyet azonban nem szabad szem elől téveszteni. *Bizonyos reformokat*, ha már megtörténtek, *egyáltalán nem lehet többé visszazívni*, más reformok által pedig a munkásosztály annyira megerősödik, hogy sikerrel ellenállhat az uralkodó-osztály egyesült reakciójának. S ha ezen reformok később vissza is vonatnak, már

rendelkezik oly erővel és eszközökkel, melyekkel a visszavásítás káros hatásait ellensúlyozhatja.

A következőkben ki akarom mutatni, hogy *hazánkban épen az ipar és erős burzsoázia hiánya okozta azt, hogy törvényhozásunkból annyira hiányzik a szociális elem.* Eeá akarok mutatni, hogy mihelyt az ipar bármily mértékben fejlődik, közötté és a földbirtok között az ellentét azonnal nyilvánul s bár embrionális méretekben, mégis üdvös változásokat szül. Igyekezem bizonyítani, hogy *az önálló vámterület az ipar és burzsoázia kifejlesztése által ezen ellentétet állandóvá és nálunk is a szociális haladás mozgató emeltyűjévé fogja tenni.**

Loria még a nagybirtok egyeduralmánál is veszélyesebbnek tartja az uralkodó-osztályok azon csoportosítását, midőn a *nagybirtok az improduktív munkával*, (mely alatt Loria mint már említettem az üzérkedő kereskedelmet és főleg a haute et moyenne financeot érti), lép *alliancera* és monopolizálja a politikai hatalmat. Ő Olaszországnak siralmas helyzetét és 40 éven át folytatott antiszociális politikáját ezen szövetségnek tulajdonítja, s bizonyos irigységgel idézi Angliát, hol az erős ipari burzsoázia megakadályozta ezen aliancenak létrejöttét és garázdálkodását.

Ha hazánkknak 1867 óta lefolyt életét szemügyre vesszük, úgy kétségtelenül látjuk, hogy a múlt század utolsó évéig (1899), majdnem megszakítás nélkül ezen alliance: a *nagybirtok* (hozzávéve a *gentryt*) és a *haute finance szövetsége tartotta kezében az ország bel- és gazdasági politikájának intézését*, a mennyiben a militarizmus és a monarchia másik államában uralkodó gazdasági faktorok működését nem ellensúlyozták.

A kiegyezés után, a nagybirtok és a gentry azonnal magához ragadta az országgyűlés vezetését. Minthogy azonban a gentry a földtehermentesítés folytán nyert összegeket már nagyrészen elköltötte, s adósságokba bonyolódott és a nagybirtok hasonló bajokkal küzdött, készséggel megragadták azon alkalmat, hogy politikai uralmukat pénzbelileg is kamatoztassák. A keres-

* Hogy Magyarországon az erős iparos-osztály és burzsoázia hiánya mily káros befolyást gyakorol a társadalmi és gazdasági fejlődésre azt a legújabb időben többen konstatálták, így főleg Jászi Oszkár a Huszadik század márciusi számában. Hasonló megjegyzéseket találtam Ládai Istvánnak a Jogtudományi Közlöny 1906. évfolyamában megjelent Törvény és bíró cikkében a Diener-Dénes Józsefnek a Munka Szemléjében közzétett több rendbeli és Vágó Bélának ugyanott közölt cikkében.

kedelmi és üzleti élet akkori állapota csak kedvezett ebbéli törekvéseknek. Az *enrichissez-vous*, a törvényhozói állás üzleti célokra való kihasználásának áradata III. Napoleon Parisából kiindulva végigömlött egész Európán, hol ezen időben mindenütt a liberálisok uralkodtak, s a párisi mintaképhez méltó fejlődési fokot ért el Bécsben, s minthogy az osztrákok úgyis azt állítják, hogy mi minden kulturális benyomást tőlük nyerünk, csak természetes, hogy Magyarországon is irányadó lett ezen törekvés. Azonkívül a gazdasági és ipari tekintetben hátramaradt Magyarország az *exploitálásra* nagyon alkalmas talajnak látszott a külföldi pénzemberek részére. Megindul tehát a külföldi spekuláns tőke áradata, s a *haute finance* úgy véli célját legalkalmasabban elérni, hogy érdekkörébe vonja az uralkodó-osztály vezető elemeit, hogy a törvényhozást és az államot általok szolgálatába hajthassa. Egy új korszak virrad fel: *»történeti nevek rendszérének»* korszaka. Minden vállalat, minden bank arra törekszik, hogy az arisztokrácia és gentry tagjait igazgatóságába és a vezetőállásokba megnyerje, s szolgálataikat a lehető legdúsabban díjazza. *A szövetség oly módon jön közöttük létre, hogy a birtokososztály korlátlanul rendelkezik a törvényhozás és közigazgatás felett, s ebbe beleszólást sem enged, viszont azonban az állam pénzügyi erejét ezen érdekcsoportoknak szolgálatába bocsátja, kik azzal a saját céljaikra a legsúlyosabban visszaélnék.* Ha végig tekintünk az első 1867—1875-ig terjedő korszak törvénytárán csak természetesnek kell találunk, hogy egyetlen törvényt sem találunk, mely a munkás-osztály érdekében hozatott. Fel-tűnőbb azonban, de a fentebbiekből az is megérthető, hogy oly törvényt sem találunk, mely az ipar, vagy polgári osztály fejlesztését célozta volna. Ezzel szemben telve vannak a törvénykönyvek folytonos vasütengedélyezésekkel, a vasutak pénzügyei-nek rendezésére vonatkozó nagyszámú törvényekkel, melyeknél az üzérkedés óriási összegeket nyert, s a korrupció pedig való-ságos orgiákat ült. Hiszen köztudomású dolog, hogy Deák Ferenc valahányszor a képviselőházban vasúti törvényjavaslatokat tárgyaltak, kiment a folyosóra, s addig nem mutatkozott az ülésteremben, míg a javaslat le nem volt tárgyalva. Egymásután alakultak az óriási üzérkedő bankok, melyek a legszedelgőbb ipari vállalatokat alapították s később valamennyien gyászos véget értek: a Franco-Magyar, az Anglo-Magyar, az Országos Köz-ponti bank, az Alkuszbank, a Municipalis hitelintézet stb., melyek hálózatukat a vidékre is kiterjesztették, s a történeti

nevek segélyével befészkeltek magukat mindenhová és óriási károsodást okoztak a közvagyonban. Más oldalról viszont a nagybirtok és gentry tömi tele a törvénytárat a neki előnyös rendelkezésekkel, így állami szubvencióval és kiváltságos jogok juttatásával megalapítja a földhitelintézetet, hogy olcsó kölcsönökhöz juthasson, s az 1871. évi 53—55. törvénycikkek által gondoskodik arról, hogy az úrbéri rendezés hátralevő része az ő érdekében hajtassék végre.

1875 körül a szövetségesek között ellentétek merülnek fel. Az 1873-ki krach óriási rombolásokat okozott, a szédelgő vállalatok összeomlottak s egyideig megszűnt a kereslet a történeti nevek után. Azonkívül itt is azon érdekes jelenség mutatkozott, melylyel Ausztriában, Oroszországban más vonatkozásban találkozunk. Nálunk a haute finance, Ausztriában a militarizmus, Oroszországban a bürokrácia volt azon szerepre hivatva, hogy az uralkodó-osztály hatalmát fenntartsa. Ezen feladat teljesítése közben azonban nélkülözhetetlenné lettek, s az uralkodó osztály nyakába ülve érdekeiket még annak rovására is keresztül akarták vinni. Így történt az Magyarországon is, hol a fenyegető államtönkkel szemben a pénzügyi körök, mivel az alsóbb osztályokat nagy szegénységük miatt még jobban megterhelni nem lehetett, az egyenes adók felemelését vitték keresztül, a mi persze az uralkodó birtokos osztálynak nem tetszett. Hozzájárult még a kedvetlenséghez az 1868. év óta egymásra következő rossz termések s az, hogy a korrupció már oly botrányosan harapódzott el, hogy azzal a nagybirtok nyilvánosan nem akart közösséget vállalni s azért a közvélemény nyomása alatt keresztülvitte az 1875. évi összeférhetetlenségről szóló törvényt, mely a korrupciót legalább papíron szűkebb korlátok közé szorította.

Az ilyen összeütközések később is ismétlődtek s következményük minden egyes esetben oly törvények voltak, melyek ha nem is direkte a proletariátus javára szolgáltak, de a szegényebb osztályokat a nagytőke visszaéléseitől védelmezték, viszont ezen visszahatást rendszerint az idézte elő, hogy a haute finance pénzügyi okokból *a birtokos osztály adóterhének nagyobbítását vitte keresztül*. Ezzel is igazolva van teljesen tanítételünk, hogy *bármennyire is kizárja az uralkodó-osztály a hatalomból a vagyontalanokat, mihelyt kebelében ellentétek merülnek fel, ezek szükségképen oly intézkedésekhez vezetnek, melyek általános társadalmi érdekeket szolgálnak*.

1875-ben a balközép beolvadt a Deák pártba, Tisza Kálmán vezetése alatt szabadelvűpárttá alakult át s 30 éven át uralta a politikai és üzleti életet. *Tisza történeti jelentősége abban állott, hogy azon rendszert, mely a politikai hatalmat a birtokos-osztály és a haute finance kezébe juttatta, állandóvá tette és minden változás ellen biztosította. Az ő eszközei főleg a korrupció általánosítása és a választási visszaéléseknek a művészetig való fejlesztése voltak. A liberális párt, melyet ezen kapcsokkal szinte elválaszthatlanul magához fűzött kevés kivétellel a nagybirtok és gentry azon tagjaiból került ki, kik törvényhozói állásukat „közgazdasági tevékenységre”, mint azt Tisza István később elnevezte, használták fel. Ezeknek nagy részére a mandátum életkérdés, vagy legalább is meggazdagodási forrás lévén, Tiszához görcsösen ragaszkodtak s minden rendszer-változást megakadályoztak. Másrészt Tisza a haute finance-al való szövetség útján a választásoknál kimeríthetlen pénzforrással rendelkezett s ezért megérthetjük, hogy a parlament többsége csakis azokból kerülhetett ki, a kiket Tisza meg akart választatni s viszont ezek a legodaadóbban szolgálták, mert Tisza támogatásukért korlátlan közgazdasági tevékenységet engedett nekik. A nagybirtok és gentry, minthogy ezen tevékenységben szintén résztvett és belgazdasági kérdésekben törvényhozási befolyása érintetlen maradt, nagy többségében szintén támogatta hosszú ideig Tiszát. Ezen körülmények magyarázzák meg, miért tartott Tisza kormánya oly hosszú ideig. Ha az uralma alatt létrejött törvényeken végigtekintünk, ugyanazon képre találunk mint a Deák párt korszakában, egyrészt a birtokos osztály érdekeinek kíméletlen érvényesítése az egész vonalon, melynek legékesebben szóló példája a famózus cselédtörvény; másrészt a folytonos vasúti engedélyezések és vasúti adósságok rendezésére irányuló törvények, az állam nagymértékű igénybevétele a vállalkozásoknál, végül a folytonos deficit, az államháztartás siralmas helyzete, mely az üzérkedő vállalatoknak nagyon alkalmas alapul szolgált a zavarosban halászásra. Hozzájárult ezekhez, hogy a fogyasztási adózás tökéletlen módja következtében, az adómegváltás átalányozási rendszer és adóvisszatérítések körül a birtokos-osztály rendkívül megkárosította az államkincstárt. Jellemző tünet még, hogy a liberális uralom alatt a hitbizományok óriási mértékben elszaporodnak s ennek folyománya gyanánt megindul az amerikai kivándorlás.*

Ebből látható, mily képmutatás az agrárius köröknek azon

állítása, hogy gazdasági életünk minden bajait a liberális kormányok okozták, s hogy a liberális kormányzat teljesen elhanyagolta a kisgazdák és mezei munkások érdekeit. Ha valaki hibás ebben, úgy nem a liberális kormányok, hanem maga a nagybirtok, *mely a belgazdasági törvényhozásban ezen időben is korlátlanul uralkodott, s ha valamit akart volna tenni a kisbirtokososztály érdekében, ez csak tőle függött volna.* Azonban ez eszeágában sem volt, mert mint épen Loria fejt ki, a nagybirtok, míg a burzsoázia elleni harcában nincs a kisbirtokra utalva, azt mindenképen megkárosítani törekszik, törvényhozás és adóügyi igazgatás útján. Ennek igazolására jobb bizonyítékot keresve sem lehet találni, mint a községi törvény azon hírhedt rendelkezését, hogy az önálló pusztát képező földbirtokok állami adójuknak csak *fele* után fizetnek községi pótdadót, s ezzel a községi terhek óriási részét, pedig a közigazgatási apparátust a legteljesebb mértékben vették igénybe, áthárították a kisbirtokosokra. Innen van az, hogy a legtöbb falusi községben oly magas a pótdadó. Sőt a nagybirtok még tovább ment, s még oly birtokait is, melyek addig nem voltak önálló puszták, ilyenekké alakíttatta át, hogy a községi adózás alól kibújjon.

Lassankint azonban a szövetséges társak között ellentét jött létre. A nagybirtok egy része a második kiegyezés óta, mely nem hozott neki vámvédelmet, ellenséges álláspontot foglalt el a kormányval szemben, s az elégedetlenkedők száma egyre növekedett. A szabadelvűpárt a választási rendszer következtében azon kellemes helyzetbe jutott, hogy nem kellett még azon osztályok érdekeit sem szem előtt tartania, melyekből származott, s tisztán a saját privát érdekeinek szentelhette magát. *Tisza rendszere abban is specialitás volt, hogy még az uralkodó osztály akaratának nyilvánulását is meghamisította.* Ekképen a szabadelvűpárt, mely valamint a haute finance-al való alliance csak *eszköz* kívánt lenni a birtokos-osztály uralmának biztosítására, *öncéllá* lett, mely a pénzhatalmasságok zsoldjában állva a *saját érdekei* szerint vezette a kormányzást. Megindul tehát a küzdelem, bár eleinte csekély méretekben, mert a nagy többség még mindig a kormány pártján van, s az üzleti szempontok időről-időre kibékítik az ellenfeleket. így a nagybirtok kiviszi az uzoratilalmak felállítását, azoknak áthágását szigorú tilalom alá helyezi, s elbuktatja a keresztény-zsidó házassági javaslatot, melylyel Tisza a zsidó pénzügyi köröknek akart kedvezni, mire a szabadelvűpárt a főrendiház reformját erő-

szakolja ki, s a reform által ott is a plutokrácia uralmát teszi erősebbé. Az ellentétek meg erősebbekké válnak, mert időközben Ausztriában teljesen helyreállván az államháztartás egyensúlya, az ottani pénzügyi körök a magyar államháztartás konszolidálását és a deficit megszüntetését kívánták, a mi a fogyasztási adók rendszerének teljes megváltoztatásával volt csak elérhető. Az ellen nem volt a birtokos-osztálynak kifogása, hogy ezáltal az állami terhek túlnyomó része a szegényebb osztályokrar háramlott át, az azonban érzékenyen érintette, hogy az új adótörvények szigorú ellenőrzési szabályai eddigi visszaéléseit lehetetlenné tették vagy legalább is erősen korlátozták.

A küzdelem tehát hevesebb lesz és közjogi téren tör ki. (Hogy miért e téren, azt tanulmányom I. részében fejtettem ki.) A szabadelvűpárt, mely többségét a választási visszaélések és a közgazdasági tevékenység csábító vonzása által biztosította, felfelé azzal szerzett magának állandóságot, hogy *készségesen teljesítette a militarizmus és az osztrák nagyipari vámpolitika követeléseit*. Természetesen, hogy a nagybirtok kormányellenes részét magában foglaló mérsékelt ellenzék ezen a téren indította meg a küzdelmet, mert a harc népszerűségénél fogva itt támaszkodhatott leginkább a tömegek rokonszenvére és a közgazdasági tevékenységből jórészt kizárt függetlenségi párt támogatására. A véderőjavaslatnál ki is tört a vihar, s meg is buktatta Tisztát, bár lemondása csak egy évvel később következett be. Szapáry alatt a nagybirtok befolyása erősen megnövekedett, s midőn a nemzeti párttal való fúzió jött szóba, a szabadelvűpártnak a pénzügyi körökkel szövetséges csoportja fenyegetett pozíciójának védelmére előrántotta mint *deux ex machina* az egyházpolitikai javaslatokat, megbuktatta vele Szapáryt, s megmentette magát azon szemrehányástól, hogy 30 éves uralma alatt egyetlen liberális reformot sem létesített.

Wekerle bukása után Bánffyra háramlott a feladat, hogy a birtokos-osztály és a haute finance szövetségét megerősítse és fönntartsa. Ez úgy látszott, annál kevésbé ütközik akadályba, mert az egyházpolitikai izgalmak elülte után a nagybirtok disszidált része ismét csatlakozott a kormányhoz. Azonban a körülmények belső erejénél fogva a két faktor közötti küzdelem épen az ő kormányzata alatt tört ki, s *vezetett a nagybirtok korlátlan diadalához*. Következtek ugyanis a választások s a szabadelvűpárt üzleti csoportja, mely befolyását féltette, arra ösztönözte Bánffyt, hogy mandátumait minden áron biz-

tosítsa. Szükség volt erre azért is, mert a kiegyezés már lejáróban volt, s az uralkodó-osztályok növekvő osztrákellenes hangulatánál fogva (melynek okait tanulmányom I. részében fejtettem ki.) az új kiegyezés keresztülviteléhez megbízható többségre volt szükség. Elkövetkeztek tehát az 1896-ki őszi választások, melyek vesztegetés és visszaélések tekintetében még Tisza és Szapáry választásait is elhomályosították. Az óriási szabadelvűpártban az üzleti politikusok nagy többségben voltak, s a nagybirtok ellenzéki része megtizedelve került vissza az országgyűlésbe. Annál elkeseredettebben folytatta a harcot és pedig úgy belpolitikai, mint közjogi tekintetben. Bánffy látván, hogy többsége dacára sem képes a nagybirtok támadásait kiállani, mindkét irányban koncessziót tett nekik. És pedig *közjogi* téren keresztülvitte a honvédnevelőintézetek felállítását, a német császár budapesti látogatását, a híres 10 szobrot, — *gazdasági* tekintetben pedig szabad kezet engedett Darányinak, ki egészen a nagybirtok szolgálatába szegődött, — óriási dotációt és kiváltságos jogokat adott az agrárius vezetés alatt álló központi hitelszövetkezetnek, s a birtokos-osztályt hálára kötelezte az 1897. év telén kitört agrárszocialista mozgalom brutális elfojtásával és a mezei munkásokról szóló középkori szellemű törvény megalkotásával. Úgy látszott, hogy a *nagybirtok* és az *improduktív tőke szövetsége* ismét biztosítva van, de ez csak a szélcsend volt, mely a vihart előzi meg, s épen akkor tört ki közöttük a halálos tusa. Tekintettel arra, hogy Ausztriában a parlamenti gépezet megszűnt működni, Bánffy beleegyezett abba, hogy ott a kiegyezés rendeleti úton léptetessék életbe, s titokban aláírta az ú. n. ischli klauzulát. A nagybirtok egyrészt attól félt, hogy érdekei a vámtarifában és a külföldi szerződések megkötésénél rövideséget szenvedhének, másrészt *felismerte az időpont alkalmas voltát arra nézve, hogy a közjogi kérdés előtérbe tolása által a szabadelvű pártot az uralomból kivesse*. A legkíméletlenebb harcot indítja tehát Bánffy ellen, — a szabadelvűpártból az ott levő nagybirtokosok kiléptek, s a küzdelemnek vége az lett, hogy a nagybirtok teljes diadalt vívott ki, a politikai hatalmat egészen kezébe ragadta. Itt azután a harcnak új fázisa kezdődik, mert a gazdasági élet porondján új küzdőfél jelenik meg, a *fejlődésben levő és a legitim kereskedelemmel szövetkező gyáripár*. S innen a harc, bár eleinte nagyon elmosódva, azon küzdelemhez kezd hasonlítani, mely a nyugati államokban folyik.

Az Ausztriával való vámszövetség kártékony befolyása ellenére a magyar ipar, bár eleinte szerény méretekben, de mégis fejlődésnek indul, melyet előmozdított azon általános gazdasági föllendülés, mely a 80-as évek óta Európa szerte mutatkozott.

Az állam pénzügyeinek és hitelviszonyainak megjavulásával megszűnik a pusztán üzérkedésekre alapított pénzintézetek és vállalatok létesítése, — a szolid vállalatok egész sora keletkezik, s a tőke nem akarja többé azon módon rentabilitását biztosítani, mint azelőtt, hogy tudniillik a korrupció felhasználásával egyszerre óriási nyereségekhez jusson, hanem a nyugati mintára, a szabályszerű akkumuláció terére lép. Ennek folytán nagyon megcsökken a kereslet a történeti nevek után, a nagy vállalatok és pénzintézetek egymásután emancipálják magukat alóluk, s most pl. látjuk, hogy a legelőkelőbb pénzintézetek pl. Hitel-, Leszámítoló-, Keresk.-, Jelzalog- stb. Bank élén, mint teljhatalmú elnök, vezérigazgató, egy-egy céhbeli financier áll, holott a 70-es és 80-as években ilyesmi elképzelhetetlen volt, s a vezető állásokat legalább névlegesen az arisztokrácia tagjai töltötték be. A szabadelvűpártnak csak az ú. n. ó-liberális része foglalkozott tovább közigazdasági tevékenységgel, de befolyásuk a parlamentben rendkívül megfogyott s a legújabb események éppen ezeket separték el teljesen.

Szell miniszterelnöksége alatt a nagybirtok korlátlan uralomra jutván, ennek biztosítása végett megindította a harcot eddigi szövetségese a haute finance, továbbá a gyáripar ellen is. Ez utóbbi vizont a legitím kereskedelemmel szövetkezve nem nézhette tétlenül a nagybirtok tombolását, s felveszi az odadobott keztyűt. A merkantilis és agrárius jelszavak a politikai élet minden törekvését irányítják, s a nagybirtok ezen harcában arra kezd törekedni, hogy a kisbirtokot magának megnyerje, s ezért oly útra lép, melyen bálványozott mintaképei a német agráriusok haladnak, t. i. programjába oly követelményeket vesz fel, melyek *a vagyontalan, vagy csekély vagyonú osztályok megvédését és helyzetüknek javulását célozzák.* Ezen programm ösztönzése senkit sem ejt ugyan zavarba, de viszont láttuk, hogy Németországban a centrum és a nagybirtok az ipari osztályok és szociáldemokrácia elleni küzdelmükben ezen programmpontok közül sokat megvalósítani voltak kénytelenek, ha csak az alsó osztályok vezetését kezükből kiengedni nem akarták. Ugyanígy fog ez Magyarországon is történni és kezde-

teit láttuk 1899 után. A nagybirtok uralmának biztosítása végett első sorban a közgazdasági tevékenységre mért óriási csapást az 1901. évi összeférhetlenségi törvény megalkotásával, s bár a speciális agrárintézményeket a törvény keretéből kivette, mégis kétségtelen, hogy ezen törvény megalkotása a közérdeknek is javára történt. Német példára a nagybirtok nálunk is a szociális kérdéssel kezd kacérkodni, az arisztokrácia tagjai egymásután jelennek meg a porondon, s hangzatos szavalmányokat tartanak a vagyontalan osztályok érdekében, s a munkásság megnyerésére megalapítják a keresztény szociális pártot. *A legkíméletlenebb támadásokat intézik az ipari és kereskedelmi tőke visszaélései, a szegényebb osztályoknak ezekről történt kizsárolása és az uzsora pusztításai ellen, sürgetik a végrehajtási törvény revízióját és a homestead behozatalát.* Törvényeket alkotnak az erdő-, vízi-, gazdasági segéd- és dohánymunkásokról, — ámbár ezek is a lehető legsilányabb alkotások, — de mindazonáltal, már nem oly brutálisak, mint az 1898: II. t. c. Azonkívül felállítják az állami gyermekmenhelyeket, meghozzák az elhagyatottnak nyilvánított gyermekekről szóló törvényt, s felállítják, bár nagyon kezdetleges alakban, a gazdasági munkás és betegsegélyező pénztárt. Mindezen reformoknak azon jellegük van, hogy *a nagybirtok ezen intézményeket befolyása alatt tartja és céljai érdekében működteti, azok terheit az államra hárítja,* de még ezen állapot is óriási haladás az előző korról szemben, midőn az államnak minden gazdasági erejét kizárólag a maga céljaira usurpálta s azt sem engedte meg, hogy az állam maga tehessen valamit a szegényebb osztályokért. A rendelkezések gyűjtésének szabályozása által a falusi népet megsza- badította a vigécek becsapásaitól (bár jellemző, hogy a megren- delések gyűjtését a gépekre nézve nem zárta ki, mert a gép- gyárak körül maga is érdekelve van, pedig ezen a téren leg- nagyobbak a visszaélések) befolyása alatt a minisztérium javas- latokat készített az uzsoratörvények szigorításáról, a tisztesség- telen verseny és a koronaszövetkezetek tizeiméinek megszorí- tásáról. Heves támadásokat intézett a közvetítő kereskedelem visszaélései ellen, s ezzel szemben az állami és közigazgatási támogatással és eszközökkel nagy propagandát csinált a szövet- kezeteknek, természetesen első sorban azért is, hogy azokat saját céljaira kihasználhassa. Másrészt azonban önérdetűleg *a Széll-féle regime törvényei az ő érdekeinek kizárólagos szolgál- tatában állanak.* A minnek pregnáns példája azon tény, hogy

a németországi állatkivitel fenntartása érdekében államosította az állatorvosi szolgálatot oly időben, midőn a körorvosi állások nagyrésze betöltetlen és a körorvosok javadalmazása s a falusi közegészségügy a lehető legsiralmasabb volt.

Ezzel szemben azonban az ipari és kereskedelmi körök sem maradtak tétlenek. Törvényhozási befolyásuk minimális lévén, csak az agitáció terén működhettek. Sajtójukban mind nagyobb támadásokat intéznek a nagybirtok visszaélései ellen, az országgyűlésen nyílt ülésen vetik az agráriusok vezérének a földuzsorát szemére, reámutatnak a hitbizományok káros voltára, s azokat a kivándorlás legfőbb okául jelölik meg. A szövetkezetekkel űzött visszaéléseit leleplezik, s a mi a legfontosabb, megtalálják a nagybirtok befolyásának megtörésére legfontosabb eszközt, napirendre hozzák és országos mozgalmat indítanak az önálló vámterület érdekében.

Érdekes, hogy a nagybirtok és ipar közötti ezen ellentét fejlődése mennyire kifejezésre jutott a legfőbb bírói testület judikaturájában is. A Curia konzervatív jellegénél, de még inkább tagjai társadalmi hovatartozandóságánál és életfelfogásánál fogva Ítélezésében a földbirtokos-osztály érdekeit juttatja kifejezésre s ezen tekintetben elég néhány magánjogi teljesülési határozatára utalnunk (40, 57, 71. számúak). Újabban azonban a földbirtok érdekeinek további ápolása mellett oly irányt követ, melyet az ipari és kereskedelmi tőke iránti erős averzió jellemez. Ezen tekintetben elég a biztosítási judikaturájában beállt legújabb fordulatra s a mi a legfontosabb az ipari bal-eseteknél követett kártalanítási praxisára hivatkozni, mely kedvező a munkásokra nézve.

A fejlődésnek fentebb vázolt irányzatát azonban keresztettkék, sőt némileg vissza is szorították az elmúlt évek (1903—1906) eseményei. Mint azt tanulmányom első részében kifejtettem, hazánk történelmi fejlődését nemcsak a magyar társadalom belső küzdelmei, hanem az osztrák és magyar uralkodó-osztályok harcai is determinálják. Már pedig ezen küzdelem az 1903. év folyamán ismét előtérbe állította a *közjogi*, főképen a *Katonai kérdést, s a három évig tartó válság a küzdelem súlypontját ismét az Ausztriával felálló kapcsolat terére helyezte át*. A harc oly hevesen folyt, sőt később a nagybirtokra és gentryre nézve valósággal létkérdéssé fejlődött ki, hogy a

belső gazdasági kérdések időlegesen háttérbe szorultak. Tisza István kormányrajutásával ismét kísérletet tett a földbirtok és haute finance szövetségének felélesztésére s külsőleg utánozni igyekezett a Tisza Kálmán alatt e téren annyira bevált rendszabályokat. E kísérlet eredményre nem vezethetett, *mert többé nem felelt meg az uralkodó-osztályok erőviszonyainak*. A nagybirtok a Széll alatt megszerzett korlátlan befolyást nem akarta kezéből többé kiengedni s a Tisza-féle kísérletre a választ az 1905. évi januári választásokon adta meg s pedig oly módon, hogy a szabadelvűpárttal szemben azt a pártot juttatta többséghez, melynek lehangosabb követelménye éppen azon rendszabály volt, melytől a nagybirtok legjobban fázik: *az önálló vámterület*. Hogy azután miképen háritotta el a győzelemmel járó ezen veszedelmet, azt már előzőleg elmondtam.

Az utóbbi két év gazdasági arculata sokban hasonlít az 1867—1899-ki korszak képéhez, a haute finance ismét rendkívül előtérbe lépett, a gyanús tranzakciók, a milliós állami üzletek ismét napirenden vannak. Ennek oka a helyzet zavarosságában és átmeneti jellegében rejlik. A Fejérváry kormánynak úgy a közszükségletek fedezésére, mint saját céljainak elérésére sok pénzre lévén szüksége ennek megszerzése végett ismét a haute fináncéhoz volt kénytelen fordulni. A Wekerle kormány a pénztári készletek csekély volta miatt szintén pénzügyi nehézségekkel küzd, azonfelül a többségi pártok tagjainak jelentékeny része lelkesedéssel veti magát a közgazdasági tevékenységre, melytől a szabadelvűpárt 30 éven át elzárta őket. Ezen körülmények okozzák azt, hogy a pénzügyi körök most újra felszínen vannak. Mihelyt azonban az átmeneti időszak meg fog szűnni, a nagybirtok igyekezni fog, hogy korlátlan uralmát helyreállítsa s a privilegizált pénzintézetek befolyását visszaszorítsa.

Itt még néhány szót kell szólnunk azon álláspontról, melyet a haute finance, (értve ezalatt nemcsak a pénzintézeteket, hanem a velők szoros kapcsolatban levő nagyipari vállalatokat és nagykereskedelmet) az önálló vámterülettel szemben elfoglalt. Józan okoskodás szerint azt kellene feltételezni, hogy ezen tényezők követelik a leghevesebben a vámsorompók felállítását, pedig a dolog éppen ellenkezőleg áll. A nagy tőke a nagybirtokkal együtt osztozott a gazdasági uralomban, s így némileg érdekeik közösek voltak. *Azonkívül a haute finance közös vámterület nélkül is megtalálta a maga számadását azon szoros össze-*

köttetés következtében, melylyel a mindenkori kormányokkal állt, sőt bizonyos tekintetben kényelmetlen lett volna neki azon verseny, melyet az önálló vámterületen létrejövő ipar és kereskedelem okozott volna. Nem azon iparfejlesztés volt ideálja, melyet a vámelkülönítés szükségszerűleg és rapide idézett volna elé, hanem az állami szubvenciók és megrendelések által való iparfejlesztés, melynek útjait csak a beavatottak ismerik. Ezért látjuk, hogy a haute finance sohasem csatlakozott a vámterületi mozgalomhoz, sőt igyekezett ennek élet letompítani. Ezért láttuk azt is, hogy míg az osztrák ipari és kereskedelmi egyesületek a legharciasabb kirohanásokat intézik Magyarország ellen, addig a magyar ilyennemű testületek, melyeknek vezetősége épen az állammal legszorosabb kapcsolatban levő pénzintézetek és ipari vállalatok vezérférfiai közül kerülnek ki, a legszínelenebb opportunizmus vizein eveznek, s csak véletlenül fordulhatott elő, hogy az elnökség nem tudta megakadályozni valamely az önálló vámterület melletti határozat hozatalát. Jellemző az is, hogy ezen testületek a kereskedők és iparosok igazi érdekeinek megfelelő magaviseletet csak az 1899—1903 közötti időben mutattak, midőn a Gyáriparosok Orsz. Szövetsége és az O. M. K. E. megalakultak, s midőn az agráriusok túlsúlya nemcsak általában az ipari érdekeket, hanem a haute finance kiváltságos helyzetét is veszélyeztette.

* * *

Visszatérve az előbb elmondottakra, láttuk tehát az 1899—1903. években hazánkban is azon jelenséget, hogy midőn az ipar fejlődésnek indul a nagybirtokkal folytatott küzdelme mindkét felet oda sodorja, hogy a szegényebb osztályok rokonszenvére pályázzék. Igaz ugyan, hogy most még jó ideig mindkét fél, minthogy az ipar még gyenge, csak a jelszavakkal operál. A mily arányban fejlődik azonban a ipar, annál inkább fog arra kerülni a sor, hogy a jelszavakat tettek váltsák fel. Erre pedig annál biztosabban lehet számítani, mert az iparral együtt fejlődik a proletariátus, mely a végrehajtó hatalomnak és az uralkodó-osztályoknak 1903—1906 között vívott harca folytán elsőrangú politikai tényezővé emelkedett s már kellő erővel fog bírni arra, hogy az uralkodó-osztályt ígéreteinek beváltására kényszerítse.

Természetesen a földbirtok és ipar közötti ellentét a ennek a munkásosztályra való kihatásai érvényesülni fognak

akkor is, ha az önálló vámterület nem jön létre, azonban a processzus csendesebb lefolyású és minimális eredményű lesz, minthogy az ipar fejlődése is lassúbb lesz. *Ezen folyamatnak teljes kifejlődését és a döntő lökést a vámsorompók minél előbbi felállítására adhatná meg. Az önálló vámterület az uralkodó-osztályra nézve ugyanis valósággal Eris almája lesz.* Úgy a nagybirtok, mint a nagyipar arra fog törekedni, hogy minél nagyobb vámokkal zárja ki a külföldi importot, s minél olcsóbb vám mellett juthasson be a külállamokba. Ezen közös irányú törekvés oly elkeseredett ellenségekké fogja őket tenni, mint a külföldi uralkodó-osztályokat. Mert egyetlen külföldi állam sem hajlandó úgy szerződést kötni, hogy ő csak alacsonyabb vámokat szabjon, mi pedig megtarthassuk minden magasabb vámunkat, hanem érdekkiegyenlítést kíván. Természetesen mindkét fél arra fog törekedni, hogy a másik fél érdekeinek feláldozásával a magáét biztosítsa, a mi folytonos harc forrása lesz köztük. Azonkívül *a nagybirtok az önálló vámterület felállítására folytán rekompenzációkat fog követelni,* a mit az ipari körök nehezen lesznek hajlandók megadni. Hiszen erre nézve elég azt a számlát elolvasni, *melyet a Gazdasági Egyesületek Szövetsége az önálló vámterület létesítése ellenében benyújtott* s nem nehéz belátni, hogy az iparos körök az államnak ily nagymérvű megzsarolását mindenképen megakadályozni fognak törekedni. S végül hozzávesszük, hogy a megerősödött burzsoázia igyekezni fog a politikai hatalmat magához kaparítani, ehhez pedig a nagybirtok görcsösen ragaszkodni fog. Az ellentét közöttük tehát minden téren mélyreható lesz s mindkét fél arra fog törekedni, hogy a szegényebb osztályokat, de különösen a számban és befolyásban megerősödött proletariátust magának megnyerje s hogy ennek megfelelően oly politikát fog követni, mely a szegényebb osztályoknak fog a másik fél rovására kedvezni, a mint az a külföldön történik.

S hogy az uralkodó-osztály belső harcai mily jelentősek a szegényebb osztályok érdekeire, azt legjobban hazánk történetéből tanulhatjuk meg, *mert nálunk a proletariátus sohasem volt oly erős, hogy jogokat tudott volna kívívni magának.* Az uralkodó-osztályok belső küzdelmei eredményezték Mária Terézia- és II. József liberális reformját, ez hozta létre 1848-ban a földtehermentesítést, a közteherviselést és a jobbágyság eltörlését, a demokratikus reformokat, legfényesebb példáját pedig napjainkban látjuk, midőn a militarizmusra és az

osztrák gazdasági faktorokra támaszkodó király szemben találta magát a nagybirtok vezetése alatt csoportosult összes uralkodó-osztályokkal, s őket a proletariátussal akarván ellensúlyozni, az általános választói jogot hozta javaslatba. Mily indokból tette ezt, itt mellékes. »Über die Motive wird nicht gestimmt«, idézzük mi is Bismarcknak most gyakran emlegetett szállóigéjét. *Tény az, hogy az általános választói jogot, melyet nálunk eddig komolyan kevesen hangoztattak, a napirendről levenni többé nem lehet, sőt a király, hogy következetes maradjon, az általános választói jogot Ausztriában is javaslatba hozta, és pedig épen azon miniszterelnöke által, ki néhány hónappal azelőtt az általános választói jog legelkeseredettebb ellenségének mutatkozik. Az osztrák uralkodó pártok többsége fojtott dühvel fogadja a reformot, titokban mindent elkövet megbuktatására s e végből ismét a magyar kérdést igyekszik előrántani, sőt egyrészők nyíltan frontot csinál az uralkodó ellen, úgy hogy Ausztriában és Magyarországon rövid ideig oly rendkívüli tüneményt láthattunk, minőt a római császárság kora óta csak keveset mutat fel a világtörténelem, a militarizmus és proletariátus allianceát az általános választói jog létesítése érdekében.*

A Fejérváry-kormány szereplésének története is mutatja, hogy míg hazánkban cselekvésképes burzsoázia ki nem fejlődik, addig nem igen lehet szó arról, hogy a gazdasági és demokratikus baladás útján előbbre juthassunk. A Fejérváry-kormány célja és rendeltetése kettős volt: első sorban *leszerelni és elnyomni az uralkodó-osztály rezisztenciáját a királyi hatalommal szemben*, biztosítani a katonai felségjogok érintetlenségét, s végül korlátok közé szorítani a közjogi harcokat. A másik feladat pedig, mely az előbbinek népszerűtlen voltát volt. hivatva ellensúlyozni: *megnyerni a tömegeket demokratikus reformok létesítése által*. A kormánynak e feladatok teljesítése körül munkatársakra volt szüksége, kik hivatva lettek volna ezen reformokat a perifériákon megvalósítani. Sőt a kormány sikeresen csakis az utóbbi irányban, a közigazgatás terén működhetett, mert a törvényhozásban többség hiányában semminemű tevékenységet nem fejthetett ki.

Ezen cél megvalósítására legalkalmasabb munkatársakat csakis a *burzsoázia* szolgáltathatta volna, mert az ipari és kereskedelmi foglalkozásokhoz tartozók első sorban azok, kiknek semmi érdekek nincs a mai agrár-feudális osztályuralom fenn-

tartásában, s teljes őszinteséggel működtek volna közre annak lerombolásában. *Polgári osztály hiányában azonban a kormány kénytelen volt tisztviselőit az eddigi vezető elemek: az arisztokrácia és gentry köréből kiválasztani.* A dolog természeténél és a küzdelem jellegénél fogva az ily szerepre nem az uralkodó-osztályok *eliteje* vállalkozott, hanem kevés kivétellel oly elemek, kiknek már nem igen volt veszteni valójuk. Ezen egyének nemcsak hogy semmi érzékkel nem bírtak, a haladás, a modern idők követelményei, a szociális kérdés jelentősége, az alsóbb néposztályok szükségletei iránt, hanem életfelfogás, gazdasági érdekek tekintetében teljesen együttértek az uralkodó-osztály tagjaival, kikhez a legszorosabb rokonsági kapcsolat is fűzte őket. *Nekik épenúgy életfeltételük volt az osztály uralomnak fenn-tartása, mint amazoknak, s eszök ágában sem volt annak lerontására, meggyengítésére bármit is elkövetni.* Épenúgy szolgálatára álltak a birtokos-osztályoknak, ha a proletariátus elleni érdekeik megvédéséről volt szó, mint az eddigi tisztviselők s működésök egyedül arra szorítottak, hogy igyekeztek elnyomni minden a kormány és közös intézmények elleni tüntetést, s karhatalommal dobták ki azon tisztviselőket, kiknek állását és fizetését ők akarták elnyerni.

Azonkívül érezve helyzetük ideiglenes voltát, arra törekedtek, hogy népszerűtlen vállalkozásukat minél jobban gyümölcsöztessék, a mi rendszerint igen botrányos módon történt. Ezen körülmények okozták, hogy a *Fejérváry-kormány, mint demokratikus kísérlet nem vált be,* s hogy dacára az általános választói jog előterbehelyezesének, a tömegeknél sem bírt magának tartós rokonszenvet kelteni, s az ily elemek szereplése akadályozta meg, hogy a meglévő polgárság radikális elemei a kormány demokratikus törekvéseinek sikerítésére nyíltan sorompóba lépjenek.

Volt bőven alkalmunk a válság ideje alatt megfigyelni, azon érdekes jelenséget, mennyire megsaporodott az általános választói jog híveinek száma azon magasállású tisztviselők és aktív, politikusok körében, kiket gazdasági és egyéni érdekeik a végrehajtóhatalom és a birtokos-osztályok közötti harcban az előbbinek pártjára vonzották. Mindnyájan készek lettek volna a legnagyobb lelkesedéssel az általános választói jogot megvalósítani csakhogy a koalíciót leverhessék. S ezen jelenség egyszersmind arra is enged következtetést, mily óriási mértékben meg fog a demokratikus reformok híveinek száma szaporodni, mihelyt az

önálló vámterület és a vele járó burzsoázia az uralkodó-osztály állandó belső ellentétét megfogja teremteni.

Végül az önálló vámterület és az általános választói jog viszonyáról kell még néhány szót szólanom. Bármennyire őszinte híve is vagyok az általános választói jog megvalósításának, mégis nem hallgathatom el, hogy az utóbbi időben az általános választói jog befolyása a gazdasági élet jövődjének alakulására túloztatott, s ezzel szemben az önálló vámterület jelentősége teljesen háttérbe szorult. Ennek oka egyrészt a szociáldemokrata párt vonakodásában rejlik, hogy oly követelményért vigye minden erejét harcba, mely — habár fájdalom csak színleg és névleg — a reakcionárius pártok programjának homlokán is ékeskedik. De közreműködött itt még két egyéb tényező is. Az egyik momentán természetű és ezért könnyen érthető, t. i., hogy midőn ily fontos reform megvalósításáról van szó, s remény van reá, hogy az rövid idő alatt megtörténhetik, lelkesült hívei hajlandók a küzdelem hevében annak oly tulajdonságokat és hatásokat is imputálni, melyeket a valóságban nem fog előidézni.

A másik és főök abban rejlik hogy a magyar szociáldemokrácia az összes elvi kérdések, s így az általános választói jog tekintetében a német álláspontot követi. A németeknél pedig az általános választói jog túlságosan előtérbe helyezése nem más, mint a francia forradalom és a blanquismus hagyományainak, a proletariátus diktatúrájának reminiscenciája, a mihez még hozzájárult Lassalle hatása, ki az általános választói jogtól várta az uralkodó-osztályok egyeduralmának megdöntését. Azonkívül Németországban, illetőleg az északnémet szövetségben minden hosszabb küzdelem nélkül szintén a militarizmusra támaszkodó királyi hatalom és az uralkodó-osztályok közötti harc következményeképen kapta meg a nép a választói jogot, mi a szocializmust mindinkább a parlamentarizmus útjára terelte. Ezen helyzetnek következménye lett a politikai mozgalom túlbecsülése, s a gazdasági szervezkedésnek hosszú ideig quantité negligéableként való kezelése. Ha tudományos irodalmunknak méltán vetik szemére, hogy túlságosan német befolyás alatt áll, én úgy találom, hogy a német példa hatása nemesak a polgári tudományokban nyomasztó.

Az általános választói jog — mely a szociáldemokrata

pártoknak nem alap, hanem átmeneti programjában foglal helyet, nem a gazdasági szervezet átalakítását, hanem csupán az Überbau, a politikai felépítmény megváltoztatását célozza. A mily fontos eszköz az általános választói jog az agitáció, a fejek revolucionálása, a munkásság osztálytudatának emelése az osztályuralom durvább, a személyes szabadság ellen irányuló visszaéléseinek meggátlása szempontjából, époly bizonyos, hogy még közvetve sem elegendő a kollektív gazdasági rendszer előkészítésére és megvalósítására. Ennek eszköze egyrészt a munkásosztály gazdasági szervezkedése és osztályharca a birtokososztályok ellen, másrészt felhasználása az uralkodó osztály belső küzdelmeinek s ezen a réven engedmények kikényszerítése, s végül a kapitalisztikus fejlődésnek előmozdítása és gyorsítása.

S ha most ezen előfeltételeknek az általános választói joghoz és az önálló vámterülethez való viszonyát vesszük szemügyre, *úgy látni fogjuk, hogy az önálló vámterületről ezen hatások elérése inkább várható.* Tévesnek tartom azon nézetet, hogy az általános választói jog behozatala meg fogja teremteni az önálló vámterületet. Sőt ellenkezőleg *az önálló vámterület a proletariátus számban és súlyban való növelése és az uralkodó osztályok közötti ellentét megteremtése által még akkor is rövid idő alatt meghozná az általános választói jogot,* ha most nem lenne pl. az a helyzet, hogy annak megvalósítására a kormány kénytelen volt vállalkozni. Hogy az általános választói jog egymagában nem valósítaná meg az önálló vámterületet, bár rendkívül erősítené épen azon elemeket, melyeknek létérdeke a gazdasági önállóság, az kitűnik abból is, hogy sem ipart, sem burzsoáziát nem tudna teremteni, a mint nem is teremtett sem Bulgáriában, sem Görögországban.

Közel lévén a befejezéshez, megengedhetőnek vélem azon merészséget, hogy két meglehetősen elcsépelet frázissal éljek. Nekem úgy tetszik, hogy az általános választói jog a „*Bewegung*” szolgálatában áll, míg az önálló vámterület az „*Endziel*”-re törekszik. A történelmi materializmus alaptétele (melyre már többször hivatkoztam) hogy az új társadalomgazdasági rendszer addig nem jöhet létre, míg előfeltételei a mai társadalom ölében ki nem fejlődnek. Magyarország még a kapitalisztikus pálya kezdetén van, s ezt az utat meg kell futnia, erre pedig a legfontosabb eszköz az önálló vámterület, mert egyedül csak ez képes rövid idő alatt ipart és burzsoáziát fejleszteni, s megteremteni az uralkodó osztályok immanens ellentétét. S hogy

maga az általános választói jog mily kevésbé tudja a gazdasági szervezetet megváltoztatni, arra példa Franciaország, hol már több mint 30 éve van alkalmazásban. Németországban is 10 évig volt érvényben, a nélkül, hogy a munkásosztály érdekében történt volna valami s a szociális törvényhozásra csak akkor került sor, midőn 1879 után a nagybirtok és burzsoázia megkezdték döntő küzdelmököt a főhatalom birtokáért.

* * *

Végére értünk fejtegetéseinknek, melyeknek végeredményét röviden abban foglalhatjuk össze, hogy *a gazdasági és szociális fejlődésnek Magyarországon nélkülözhetlen előfeltétele az ipar nagyarányú felvirágzása, ez pedig önálló vámterület nélkül el nem képzelhető.* Ha beállna azon elképzelhetlen eshetőség, hogy a vámközösség fennállása dacára a modern ipar felvirágoznék, úgy mi volnánk az elsők, kik az önálló vámterület követelményét, mely csak *eszköz* akar lenni magasabb célok elérésére, azonnal elejtenők. Úgy hisszük azonban, hogy eddig felhozott érveink s a vámközösség 56 évi történetének tapasztalatai teljesen kizárják az előbbi feltevésnek lehetőségét.

A politikai viszonyok jelenlegi alakulata nem sok reményt nyújt arra, hogy az önálló vámterület rövid idő alatt megvalósuljon, mert a magyar kormány kötelezettséget vállalt a jelenlegi állapotnak 1917-ig való fenntartására s a politikai uralom most az önálló vámterület legtudatosabb ellenségeinek a nagybirtokos arisztokráciának kezében van. De mindamellett a helyzet most sem teljesen reménytelen. Ugyanis, mint azt már kifejtettük, Ausztriában újabban a nagybirtok döntő befolyásra tett szert, mit a legutóbbi események (Gautsch, Hohenlohe bukása, Beck miniszterelnöksége) is igazolnak, az osztrák agráriusoknak pedig elsőrangú követelménye a magyar mezőgazdasági termékek bevitelének kizárása vagy legalább is megnehezítése. Ha ezen kívánalmukat keresztül tudják vinni, úgy eszik egy fontos szempont, mely a magyar nagybirtokot eddig a közösség híveivé tette. Azonkívül a két állam között rövid időn belül az összes gazdasági kérdések körül heves harc fog megindulni. E küzdelem folyamán mindkét fél élni fog olynemű presszióval, hogy a gazdasági különválással fenyegetőzik. Mennél nagyobb arányokat fog ölteni a küzdelem, annál inkább fogják a taktikai szempontok a harcoló feleket oda szorítani, hogy erre nézve — ha csak látszólag is — előkészülete-

ket tegyenek. Osztrák részről ezt tenni fogják azért, mert a széthúzó pártokat csak valamely Magyarország ellen irányuló akcióval lehet egyesíteni, de a magyar kormány is kénytelen lesz harciasabb allűrökhöz nyúlni a függetlenségi pártra és a közvéleményre való tekintettel. Taktikázás közben pedig könnyen megtörténhetik, hogy az elválás terén oly messzire mennek, a honnan már nem lehet visszatérni, főleg ha Ausztriában az agráriusok felülkerekednek. A történelem számos példát mutat fel arra, hogy egyes reformok tisztán annak köszönik létüket, hogy indítványozóik csakis bizonyos taktikai célokból az osztályküzdelem hevében vetették fel őket, de ezáltal oly erőket hoztak működésbe, melyek fölött már nem tudtak uralkodni, s a reform feltartóztatlanul megvalósult.

És nem is kell nagyon könnyenhívőnek lenni, hogy ily fordulatot elképzelhessünk. *Mert ha lehetséges az, hogy az általános választói jog úgy Magyarországon, mint Ausztriában kormányprogram legyen, holott egyik államban sem kell az uralkodó osztályoknak, ha lehetséges az, hogy a magyar nagybirtok egy ily kormányban részt is vesz, holott legkiemelkedőbb képviselője még nemrégiben az általános választói jogot nemzeti szerencsétlenségnek nyilvánította, úgy nem lehetetlen, hogy az agráriusok egykor szintén magok lesznek kénytelenek arra a szerepre vállalkozni, hogy az önálló vámterületet megvalósítsák* már csak azért is, mert így ellensúlyozhatják annak reájok nézve káros hatásait.

Ezen prognózis azonban meglehetősen optimisztikus s azért a munkálkodó osztályoknak résen kell állniok, hogy minden kísérletet megakadályozzanak arra nézve, nehogy a vámközösség 1917-en túl meg ne hosszabbíttassék. Résen kell állaniok annál is inkább, mivel az osztrák kormány a nagyiparosok kívánságára kísérletet akar tenni a vámközösségnek 1917-en túl való-fenntartására. Hogy a magyar agráriusok ettől túlságosan nem idegenkednek, az közismeretű dolog, hiszen épen a nagybirtokosok köréből nyilvánult a parlamentben azon óhaj, hogy a kormány köthessen külföldi szerződéseket 1917-en túl is s sajtója nem is utasítja vissza mereven ezen osztrák követelményt, hanem kijelenti, hogy a magyar kormány a meghosszabbításba lényeges engedmények árán fog belemenni. Ezen engedmények között első helyen szerepel a *fogyasztási adóvonal*, oly rendszabály, mely a nagybirtokra nézve óriási előnyöket rejt magában. Attól kell tartanunk tehát, hogy az agráriusok ennek ellenében bele fognak menni a vámközösség további

fenntartásába és mi megkapjuk az önálló vámterület helyett a fogyasztási adóvonalat vagy más agrárérdekű intézkedést, mint újabb szenzációs „*nemzeti vívmányt*”. Szükséges az, hogy a proletariátus oly erélyességgel, minőt a választói jog kérdésében tanúsított, oda törekedjék, hogy ezt az alkut meggátolja és az uralkodó-osztályt a gazdasági önállóság megvalósítására kényszerítse. De nemcsak a proletariátusnak, hanem a *haladás minden őszinte barátjának* legfőbb kötelessége teljes erővel csatlakozni azon mozgalomhoz, melynek célja: *az önálló vámterület és ezzel a modern Magyarország megteremtése!*

Szende Pál.

A KÖZÉPOSZTÁLYOK DINAMIKÁJA ÉS A MAGÁNTISZTVISELŐK.

A nagyiparral együtt megszületik és azzal párhuzamosan nő és fejlődik egy csoportja az embereknek, kik társadalmi mivoltukat maguk sem tudják meghatározni, kik több évtizedes fejlődés után sem tudnak véglegesen elhelyezkedni vagy beilleszkedni a tudatos osztálydifferenciálódás folyamatába. Ezek a magántisztviselők (Privatbeamten). Nemcsak nálunk, hanem a fejlettebb nyugati iparállamokban is bizonyos határozatlan, labilis álláspontot foglalnak el. Mintegy közbülső helyen állanak a burzsoázia és proletariátus között, de nem olvadnak bele az úgynevezett kispolgárságba sem, hanem külön territóriumon, speciális célokért és sajátlagos módon alkotják meg szervezeteiket, melyek az öntudatlanság, a határozatlanság bélyegét viselik magukon s ezért a bennük — állítólag érdekeik védelmére — tömörültekért mindaddig értékeset sem gazdasági, sem társadalmi, sem politikai téren alkotni nem tudtak.

Munkájuk természetére nézve a szellemi munkásokhoz tartoznak. Az árutermelésben és cserében adminisztratív teendőket végeznek, gazdaság-társadalmi helyzetük azonban megkülönbözteti őket az állami és egyéb közadminisztráció tisztviselőitől.

A munkásosztálytól élesen megkülönböztetik, sőt izolálják magukat és önmegalázásnak tekintik a munkásosztályba való elvegyülést. Ez, a proletariátustól való — mondhatnók — beteges idegenkedésük még táplálékot nyer egyes »szociológus tekintélyek« azon véleményében, hogy a »magántisztviselő-osztály« (e megjelölést csak a rövidség kedvéért fogadjuk el) »hivatva van a régi, pusztuló középosztály államfentartó szerepét átvenni

és az osztálymozgalom felmenő irányát előmozdítani».* Szóval — szerintük — ez egy *felfelé, a polgári osztályba emelkedő* osztály, melynek a mai *jogrend fenntartása* körül történelmi hivatása van. Az államnak és társadalomnak ez osztálylyal szemben eddig tanúsított nemtörődömsége, mely észrevenni is alig hajlandó ez osztályt, nem igazolja ugyan a hivatalos tudósok ezen véleményét s újabban maguk a magántisztviselők is mintha kételkednének annak igazságában. A külföldön már hosszabb idő óta kutatnak, keresnek új módok után, melyek alkalmasabbak volnának az osztály helyzetének javítására s nálunk is már közel egy éve folyik a tollharc a magántisztviselők lapjaiban, hogy a sikertelen munkának okát megkeressék. Sem a társadalom tényezőiben, sem a »tudósvilágban« nem tudott ez erőlködés mélyebb visszhangot kelteni, miről arra lehet következtetnünk, hogy nem veszik komolyan ez osztály mozgólódását.

Nem tartván jelentéktelennek e kérdést, igyekezni fogunk arra a tudomány tárgyilagosságával világot deríteni és keresni fogjuk a magántisztviselők társadalmi hovatartozóságát, bajaik okait és azok orvoslásának módját olyképp, hogy bemutatjuk ez osztály keletkezését, jelenét, viszonyát a többi osztályokhoz és következtetni fogunk jövőjére is, megjelölve azon helyet és utat, melyet a fejlődés ezen társadalmi csoport számára kijelöl.

Azon történelmi tény, hogy ez osztályt a kapitalista termelés szülte, kényszerít, hogy keressük viszonyát a kapitalizmushoz és így azon szempontok szerint állapítsuk meg társadalmi értékét, illetve hovatartozóságát, a mely szempontokat a nagyipar szülte új társadalmi alakulások első alapos megfigyelői — a történelmi materialisták — ismertek fel és a melyek egyedül képesítenek a társadalom komplikált életfolyamatainak reális és rendszeres megértésére. Az alább ily módon levonandó következtetések helyességére nézve teljesen indifferens, hogy e szempontokat helyeseknek ismeri-e el valaki, vagy sem, *oly realitások ezek, melyek kommentár nélkül, avagy bárhogy kommentálva is csak egy igazsághoz vezethetnek.*

»A tőkés termelés a társadalmat két osztályba tagozza, burzsoáziára és proletariátusra.« A közöttük álló elemek, vagy előző, termelési képletek, mindinkább satnyuló nyúlványai,

*Zsoldos Béla, egyet. tanár 1906 február 4-én a Magántisztviselők nagygyűlésén.

melyeket csak a folytonos és fokozott evolúció lesz képes végleg elpusztítani, avagy talán egy forradalmi rázkódásra lesz szükség, mely a fejlődést immár károsan befolyásoló eme rudimentális maradványát a társadalom szervezetének ki fogja abból metszeni, mint a hogy a sebészek hasonlóképp járnak el az emberi test felesleges, kóros komplikációkra vezető szerveivel. De a kapitalista társadalom maga is teremtett egy csomó ily közbülső elemet, melyeket saját védelmére létrehozott és fentartott intézmények szolgálatára, részben az előbbi termelések pusztuló osztályaiból kontingentál, részben pedig a proletariátusból emel maga mellé. Ezek mint a kapitalista »rend szolgái, elfognak pusztulni a tőkés termeléssel s ezekkel foglalkozni nem feladatomban e helyütt, csak annyiban kell rájuk kitérnem, a mennyiben érintik kérdésünket.

Bevezető soraimban hivatkoztam a polgári nemzetgazdák véleményére, melyet a magántisztviselők nagy része öntudatlanul magáévá tett, s mely szerint ezen osztály a középosztály kispolgári tartozéka és a fejlődés is hasonló helyet jelölne ki számára.

Két szempontból kívánom a tételt megvilágítani: a magántisztviselő társadalmi munkája vagyis a gazdaságban való szerepe és életmódja szempontjából.

A kispolgári osztály a letűnt manufaktúr és kisipari termelés maradványa; kategorikus imperativusa, *szabad munka*, mely *önálló termelő* individuummá teszi, minek folytán legtöbbször mások munkaerejét is kisajátítja, ellentétben a *bérmunkással*, ki munkaerejét eladja. Tehát a kispolgár-osztály ereje teljében teljesen független mind gazdaságilag, mind politikailag. Ma elvesztette függetlenségét, mert azon hitel révén, melyet a tőkédtől kap, ezzel alárendelési viszonyba jő. Ez azonban nem változtat közbülső állásán, csak dekadenciájának világos jele. A tőke és hitel megengedte korlátok között, önállóan teremti elő létszükségeit s életmódja attól függ, hogyan tudja erejét érvényesíteni, gyümölcsözővé tenni. Ehhez képest ezen osztályhoz tartozók igényei, szükségletei, életmódja egyénenként, helyenként és időnként is igen különbözők és sok esetben a hivatalosan is aprobált proletároké mögött marad. *Jellemzik tehát ez osztályt: gazdasági látszólagos önállósága és a hozzátartozók életmódjának változósága.*

A középosztály eme kategóriájához a magántisztviselőt nem sorozhatjuk mert gazdaságilag függő, a termelésben *nem*

mint önálló individuum *vesz részt*, hanem *munkáját* a tőke által megállapított *bérért adja el*, ehhez képest *életmódja egységesebb*, nem oly változó, mint a kispolgáré, miután a bér bizonyos, meglehetősen szűk korlátok között ingadozik, azonkívül pedig a különböző jövedelműek együvé tartozása, szociális egysége is, az életmód egységét involválja.

Vizsgáljuk meg, vajjon a magántisztviselő a közbülső elemek azon másik fajához tartozik-e, melyek a kapitalisták védelmére fennálló intézmények szolgálatában állanak. Ily intézmények az állami- és egyéb közigazgatás, igazságszolgáltatás stb. Az állami gazdaság tisztviselői (vasút, posta, pénzügy) nem sorozhatók teljesen ezekhez. A közigazgatás alkalmazottait jellemzi, hogy *nem közvetlenül* a tőke szolgálatában állanak s így attól csak közvetve függők s hogy *munkájuk alig produktív*, a mennyiben nem járulnak az *össztársadalom gazdasági* szükségleteinek kielégítéséhez.

A magántisztviselő a tőke *bérmunkása*, közvetlenül annak szolgálatában áll, *munkája produktív*, mert a csereforgalom lebonyolítását végzi egyrészt, másrészt előkészíti és regisztrálja, sőt vezeti az ipari termelést. De létének feltételeiben is különbözik a köztisztviselőtől, mert míg ennek *existenciája* törvényszabta biztosítékokkal alaposan *körül van bástyázva*, addig a *magántisztviselő léte bizonytalan* máról holnapra él s hogy ez megváltozzék, arra semmi kilátás sem lehet. Ezen osztály tehát a közbülső, u. n. kispolgári elemhez *semmi módon sem sorolható* úgy, miként *ma* előttünk megjelenik.

Lássuk most, mit mutat a fejlődés iránya. Elegendő a folytonos tőkekoncentrációra utalnunk, melylyel együtt jár a közbülső elemek kiszorulása, elproletárosodása, hogy mindenki előtt világossá legyen a magántisztviselő osztály szükségszerű dekadenciája.

Világosan megmutatja a túloldali foglalkozási statisztika, hogy — dacára a nálunk nagyon lassan fejlődő iparnak és kereskedelemnek — a tőkekoncentráció halad előre s hogy összes munkásai, tehát a magántisztviselők is alá vannak vetve mindama hatásoknak, melyek e folyamatnak inhaerens jelenségei. De beszéljenek a számadatok.

E statisztika 1890—1900-ig terjedő tíz év fejlődését mutatja be s kiviláglik belőle, hogy úgy az iparban, mint a kereskedelemben mindinkább *fognak az önálló termelő alanyok* s aránytalanul *szaporodnak az alkalmazottai*.

A kereskedelem, közlekedés és hitelben foglalkozók									
megnevezése	önállók				tisztviselők				eltartottjai 1900-ban
	férfiak		nők		férfiak		nők		
	1890	1900	1890	1900	1890	1900	1890	1900	
Állat és mezőgazdasági	7729	8409	625	1004	1299	2189	6	61	38746
Fa és bányászat	2596	2995	137	267	882	1356	3	37	
Vas, gép, hangszerműipar	1132	1447	75	127	440	1143	16	172	
Agyag és üveg	796	883	187	218	70	125	9	30	
Faarú, bőr, papír stb.	1807	1706	99	168	311	550	12	124	
Fonó, szövő, ruha	5637	6143	615	755	1012	1984	26	320	
Élelem, ital és élvezeti cikk	24939	24155	4566	5210	1310	2513	80	392	
Vegy- és gyógyszerek	154	271	36	31	105	251	2	33	
Könyv és mű	410	500	33	60	208	500	6	152	
Egyéb és segédüzletágak	442	1131	292	81	225	1111	7	195	
összesen	57759	61091	7870	9732	7011	13062	190	1622	
Pénz, hitel, biztosítás	276	305	23	15	5899	11020	6	565	
Közraktári vállalatok	—	3	—	—	71	110	—	1	
Magánvasutak	—	—	—	—	60	175	—	14	
összesen	58035	61399	7893	9747	6030	11305	196	2202	

Az iparban foglalkozók									
megnevezése	önállók				tisztviselők				eltartottjai 1900-ban
	férfiak		nők		férfiak		nők		
	1890	1900	1890	1900	1890	1900	1890	1900	
Bányászat és kohászat	795	513	17	35	1196	1204	2	8	23256
Vas és fém	42455	43076	248	327	561	1354	8	59	
Gép, villam, óras stb.	17143	17970	84	118	925	2733	1	133	
Kő, agyag, föld, üveg	7212	6377	154	162	616	826	6	29	
Fa és csont	28338	27906	273	345	678	1146	1	24	
Bőr, sörte, viaszos- vászón	7156	5654	120	188	114	231	3	20	
Fonó és szövő	17199	10471	385	1577	249	588	8	42	
Ruházati	104949	105505	39119	57641	346	460	22	115	
Papír	695	725	38	42	104	289	1	51	
Élelmi és élvezeti	37665	33866	1726	2284	3576	4266	83	318	
Yegvészeti	1140	1321	67	83	571	1142	5	60	
Építő	38358	30692	141	297	1591	1502	1	18	
Sokszorosító és mű- ipar	1089	1764	53	106	324	469	5	72	
Szállodás és vendég- lős	23577	27711	4585	5440	1230	592	809	1443	
Egyéb megjelölés nél- kül	6	16	—	—	6	29	—	—	
összesen	326952	313054	46993	68610	10891	15627	953	2384	

Az alkalmazottak percentuális aránya az önállókhöz volt	
1890-ben az iparban	4,8 % + 8 %
1900-ban » »	7,8 %
1890-ben a kereskedelemben	9,5 %
1900-ban » »	19 % + 9,5%

a tíz év alatt tehát átlagban $6\frac{1}{4}\%$ -kal lett nagyobb a tisztviselők aránya az önállókhöz. Ez tehát ellene mond azon fel fogásnak, mintha a fejlődés a magántisztviselőkre nézve a gazdasági és társadalmi emelkedés felé tendálna. A folyton fejlődő technika pedig egyenesen ad abszurdum vezet i ezen tételt. Míg a kisiparban a munka értéke az egyén sajátosságaitól is függ s így különös kvalitások, nagyobb tudás, bővebb ismeretek az egyén gyorsabb s önmagától való emelkedését elősegítik, addig a folyton nagyobbodó üzemekkel együttjáró sokszoros munkamegosztás az egyesek teendőit egyszerűsíti, mechanikussá teszi s itt nem sok hasznát veszi az egyes különös képességeinek. Ugyanez áll a kereskedelemre is a nagyban való elárusításnál.

A magántisztviselőkre nézve is igazolja ezt statisztikánk, a mennyiben a többé kevésbé képzett férfi-munkásokat mindinkább kiszorítják az inkább sablonos, mechanikus munkára nevelt nőtisztviselők.

Az iparban	1890-ben	953 tisztviselő volt		
már	1900-ban	2384	»	»
A kereskedelemben	1890-ben	196	»	»
»	1900-ban	2202	»	»

A nőtisztviselők száma 10 év alatt négyszeresére emelkedett, míg a férfiak száma még egyszer akkorára sem nőtt. 1890-ben a nőtisztviselők a férfiak 6,8%-át tették, 1900-ban már 17%-ra rúgnak. Ez a magántisztviselő-osztály munkája értékének esését szembeszökően igazolja s miután *egy osztály* gazdasági és társadalmi *helyzete* csak *függvénye azon értéknek*, melyet az egyes munkája a *mindenkori termelés* szempontjából — ez esetben a kapitalizmus szempontjából — képvisel, a *fejlődés* e téren is ezen osztály *dekadenciája*, *elproletárosodása* felé mutat. A néhány oldallal tovább található munkaidő- és munkabér-statisztika számszerűleg is igazolni fogja ezen megismerés helyes voltát, a mennyiben a *női* munkát tényleg *rosszabb* fizetéssel honorálják s ez a piac törvényénél fogva az összes munkabérek *leszállását* involválja.

Szám adatok igazolják, hogy a fejlődés nem szolgál a

magántisztviselő-osztály társadalmi emelkedésének, tehát ez osztály sem jelen alakjában, sem további fejlődése folyamán nem lehet tartozéka a »kispolgári« középosztálynak.

A kapitalistákhoz még a legmerészebb fantázia sem sorolja ezen osztályt; a kik tehát nagyon irtóznak a munkásosztályhoz való tartozandóságtól, azok számára még egy elmélet marad s ez az, hogy a magántisztviselők teljesen külön osztályt alkotnak. E felfogást általánosan osztja is ezen osztályhoz tartozók másik része s ez rányomja bélyegét, minden akciójukra, törekvéseikre, társadalmi és politikai programjukra, egyáltalán minden oly megnyilvánulásukra, hol mint szervezet, mint érdekcsoport jelennek meg. Ezen szeparatizmusuk fattyúhajtásának tekinthető, hogy a különféle szakokban dolgozók, külön-külön szervezeteket tartanak fenn. Így a bankbiztosítási, vasipari, műszaki, faipari stb. tisztviselők egyesületei állanak fenn, melyek között a legújabb időkig egyáltalán nem volt közösség, még kevésbé kooperatio. Csak a legutolsó hónapokban vesszük észre e szeparatizmus alábbhagyását. Pl. a Pénzügyi Tisztviselők Orsz. Egyesülete megnyitja kapuit a biztosítási tisztviselőknek és viszont ezen egyesület tagja lesz a Magántisztviselők Országos Szövetségének. De hogy ezen egyesületek sem a helyes felismerés vezette öntudatos tömörülések, nagyobb társadalmi erők akkumulálására, azt a Magántisztviselők Lapja 1906 április 5-iki számában megjelent vita a P. T. O. E. főtítkára és a lap szerkesztője között igazolja. Inkább az egyesületek anyagi zavarai kényszerítik azok vezetőségeit a kasztkeretek kitágítására és a tömörülésre. Míg a nevezett főtítkár bizonyos koncessziók mellett fentartja azon nézetét, hogy a különböző szakok külön való szervezése szükséges, addig a lap szerkesztője már eljutott azon megismerésig, hogy e kasztkeretek ledöntendők és a magántisztviselők mind egy szervezetben, egységesen tömörítendők, mert a különböző ágakban alkalmazottak homogén társadalmi réteget, osztályt képeznek és külön-külön már csekély számuknál fogva sem képesek érdekeiket hathatósan védeni. Ez a Magántisztviselők Országos Szövetségének is hivatalos álláspontja, mely bizonyára már életképebb a kasztiválódásnál. Egy szembeötlő hiányossága van azonban ezen okoskodásnak s ez az, hogy félúton megáll. Nem látja meg, hogy az összes magántisztviselők együtt is nagyon kicsiny szám ahhoz, hogy egymagában súlylaval essék az osztályok harcának mérlegébe akkor, midőn a mérleget saját javára akarja billenteni.

Az egész társadalmat leköti, összes erejét igénybe veszi a két hatalmas tényezőnek: a tőkének és munkának harca s mindkettőnek összes energiájára van szüksége, hogy helyét megállja a csatában. A közbülső elemek, kik e harcot passzive nézik, avagy a béke olajágával kezükben kérnek, nem számíthatnak figyelemre. Vagy harcolniuk kell egyik féllel, vagy félre kell állaniok, különben eltiportatnak. E teóriát igazolja az élet. Legutóbb nálunk Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter szolgált érvel, melylyel fenti tételt támogathatom. A magántisztviselők összes erejét évek óta abszorbeálta a vasárnapi munkaszünetért való kérelmezés. Végre rendeleti úton megkapták. A miniszter, kinél a Szövetség vezetősége többször tisztelgett, mindenkor a magántisztviselők nagy barátjának vallotta magát, mégis a biztosító társaságok első kérelmére felfüggesztette a vasárnapi munkaszünetet a 4 nyári hónapra azok alkalmazottaira nézve.

Íme eléri a magántisztviselőket is a közbülső osztályok közös sorsa, ha egyedül állanak, tehát már gyengeségük parancsolná, hogy erős szövetségest keressenek, ha az osztályok harcában győzedelmeskedni, előnyösen elhelyezkedni akarnak.

Nézzük tehát, hogy a társadalmi gazdaságban való szerepük hová utalja őket. Már fentebb kifejtettem, hogy munkájuk természete teljesen különbözik mind a polgári középosztályétól, mind pedig a közigazgatás tisztviselőitől. Ugyanez áll létföltételeikre és életmódjukra nézve is. Kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők körében, de tudományos fórumokon is többször hallottam és olvastam, hogy az alkalmazottak érdekei sokban fedik a főnökökét. Így e lap múlt évi folyamában Dániel Arnold »A szociális kérdés a kereskedelemben« címmel igen érdekes cikkben hasonló felfogásnak ad kifejezést. Felismeri ugyan, hogy a kereskedelem összes alkalmazottai proletárok, mégis munkájuk természeténél fogva különböznek — szerinte — az ipari munkástól. Tételét a következő distinkcióból építi fel: « . . . alapvető fontossággal bír, hogy különbséget vonjunk az olyan gazdasági tevékenység között, a mely csupán társadalmi eredményt hoz létre és az olyan között, a mely a tárgyakat meg is változtatja. Ezt az utóbbit munkának hívják, az előbbit pedig — ha talán nem is egészen szabatosan — kisajátításnak fogjuk nevezni.» Kimutatja azután, hogy a kereskedelmi alkalmazott jórészt ily kisajátítást végez és »a ki kereskedelemmel foglalkozik: a kapitalizmus talaján áll«. Ez a megkülönböztetés azonban nem állja meg helyét: 1. mert mindenki, ki a

mai termelésben résztvesz, tehát a munkás is a »kapitalizmus talaján áll«, miután ez a jelen termelési képlet éa ezen kívül nincs ma gazdasági exisztencia; 2. csak annak érdekei azonosak a tőkével, a ki a kisajátításból *maga* húz hasznot, vagyis a kinek zsebébe a realizált és a munkástól elvont értéktöbbletek folynak. A kiskereskedelem alkalmazottja néha részesedik, illetve *részesedhetik* a kisajátítás eredményezte haszonban, azonban a magántisztviselő nem, miután munkájának társadalmi természete sokban elüt a kereskedősegédétől. A magántisztviselő — kivéve a vállalatok igazgatóit — nem vesz részt az ár szabályozásában, az alkuban, míg a kiskereskedő segédje igen. A kardinális tévedés tehát ott van, hogy nem veszi észre azon különbözőséget, mely a magántisztviselőt a segédétől — a jelen pillanatban, illetve ugyanazon időpontban — elválasztja. E különbség pedig: hogy a magántisztviselő egy magasabb differenciáltabb termelési képletben dolgozik, mint a kereskedősegéd; utóbbinál a munka és kisajátítás együvé folynak, míg a magántisztviselő csakis társadalmilag szükséges munkát végez, mint azt alább ki fogom mutatni. A fejlődés ugyan a kereskedősegéd munkájából is mindinkább kiküszöböli a kapitalista sajátságot s miután minden társadalmi mozgalomnak, mely öntudatosan igyekszik javítani a benne résztvevők helyzetén, a fejlődést kell szem előtt tartania, a kereskedősegéd sem küzdhet a főnökkel együtt, vagy mellette és a fejlődés őt is a kapitalizmus ellen való küzdelemre predesztinálja. E helyütt azonban csak a magántisztviselő-kérdésre akarok világot vetni s így a kereskedősegédekkel bővebben nem foglalkozhatom.

Ugyancsak e lap májusi számában jelent meg egy kis cikkecske, mely többek között ezeket mondja: »... a magánhivatalnokot a termelésben elfoglalt helye érdekellentétbe hozza a proletár- és érdekközösségbe a polgári osztálylyal«. Indokolja pedig e véleményét azzal, hogy a magántisztviselő-osztály létének *conditio sine qua nonja* a munkás nagymérvű kizsákmányolása, mely oly értéktöbbletet biztosít a tőkésnek, hogy abból a magántisztviselőt fizethesse. A magántisztviselő szerinte akkor születik meg — mint a kapitalista termelés másodszülötte — mikor az üzem már oly haszonnal jár, hogy a tőkés munkáját vagy annak egy részét átháríthatja fizetett alkalmazottra: magántisztviselőre, kinek tehát »érdeke, hogy a munkástól elvont értéktöbblet s így az ő jutaléka is minél nagyobb legyen«. Hogy ez teljesen téves, azt könnyű bebizonyítani. Igaz ugyan, hogy

csak a kapitalista termelés egy magasabb fázisában talál a fizetett tisztviselő alkalmazást, ezt azonban nem az üzem *percentualisan* nagyobb jövedelmezősége, az értéktöbblet nagyobb »rátája«, hanem a tőkekoncentrációval szükségszerűleg együtt járó, nagyobb, komplikáltabb üzem teszi nemcsak lehetővé, hanem szükségszerűvé is. A nagy üzemmel mindinkább kollektív formát ölt a termelés s ezzel együtt jár a fokozottabb munkamegoszlás. A kapitalista *nem* azért alkalmaz tisztviselőt, mert sokalja jövedelmét, hanem mert nem képes az üzemet maga vezetni. A kapitalista munkája, midőn az üzemet maga vezeti kétféle: társadalmilag szükséges, tehát produktív munka (megrendelések szerzése, vagyis a szükséglet kipuhatolása, ipari és kereskedelmi adminisztráció), a másik, a tulajdonképpen való kisajátítás (munkabérleszorítás stb.) és a haszon betakarítása. Kérdés tehát, munkájának mely részét hárítja át fizetett alkalmazottra? Nem szorul bizonyításra, hogy nem az utóbbit, hanem azt a mi a mai termelési rend szempontjából is produktív. Ha az alkalmazott részesedése az elért eredményhez képest *percentuális* lenne, akkor beszélhetnénk érdekközösségről tisztviselő és főnök között, de a tisztviselő meghatározott bérért dolgozik, nem kisajátítást, hanem produktív munkát végez, *nincs* tehát *ellentét* közte és a munkás között, mely ezen okra volna visszavezethető. A kisipar legalacsonyabb fokán az iparos még egy személyben termel és elad és az összes testi és szellemi munkákat maga végzi, melyek üzemével járnak. A mindenkori fejlődés mindinkább *diferendálja* az egy üzemhez tartozó különféle funkciókat, a munka mindinkább megoszlik. A magántisztviselő is csak mint a máig legmagasabb munkamegoszlás egyik körének betöltője jelenik meg, melynek azonban a kisajátítással semmi közössége nincs.

Tagadhatatlan, hogy a munkásokkal érintkező tisztviselők igyekeznek a munkást elnyomni, azonban egyáltalán nem ronthatnak ezzel a munkások helyzetén és nem javíthatnak a saját helyzetükön. Tény továbbá az is hogy sok esetben *egyeseznek* sikerül a munkásellenességgel pozíciójukat emelni, ez azonban kivétel és csak ott érvényesül, hol a munkások szervezetlensége lehetővé teszi. De ugyanott az antiszociális munkás is boldogul osztályosainak elárulásával, valamint a magántisztviselők elnyomásában is segítségére van a tőkésnek az antiszociális magántisztviselő. Ezek azonban csak szimptomatikus jelenségek, melyek nem a magántisztviselők társadalmi munkájából folynak, hanem

individuális jellegűek. Nincs érdekközösség a kapitalista osztály és a magántisztviselői kar között, tehát ezek az osztályok harcában nem állhatnak egymás mellett és így szükségszerűleg egymás ellen kell küzdeniök. Az egyedüli osztály tehát, mely a magántisztviselők számára szövetségesül még fenmarad, a munkás proletariátus. A kérdés az, vajjon harcolhatnak-e *együtt?* és az erre adandó felelet egyúttal döntő ezen osztály emelkedésére, fenmaradására és egész jövőjére. Az egyedül helyes és csalhatatlan megoldást maga a fejlődés és az események adhatják csak meg s mi csak az adott viszonylatokból és ismereteink szűk határai között következtethetünk a további fejlődésre. Nem volna helyén való itt apodiktikus kijelentést tennem, azonban erős meggyőződésem, hogy a magántisztviselők előbb-utóbb meg fogják találni — mert keresni kényszerülnek — a nagy proletariátussal való együttműködés módját, mivel boldogulásukra ez az egyedül célhoz vezető és egyedül lehetséges, tehát szükségszerű út. Így kell lennie, mert a magántisztviselő *maga is proletár*, és előbb-utóbb ki kell benne fejlődnie a tiszta proletárontudatnak és ideológiának. A magántisztviselőknek úgy gazdaság-társadalmi helyzetében, mint létfeltételeikben megtaláljuk mindazon jellegzetes sajátságokat, melyek a proletariátust karakterizálják. A magántisztviselő *bérmunkás*, *munkaereje* époly *áru*, mint a kézimunkásé. Munkaerejének értéke alá van vetve egyrészt a *piac* (kereslet és kínálat) *törvényének*, másrészt az ezt szabályozó »vasbértörvény«-nek — ha e megjelölést használnom szabad — ép oly mértékben, mint a munkásságé.

Egy gyakorlati példával könnyen bizonyítható, hogy mindeme sajátosságok jellegzetesen megfelelnek a magántisztviselő foglalkozásnak. Megüresedik egy állás akár gyári, akár kereskedelmi, akár pénzügyeti irodában, a cég rendszerint újsághirdetés útján keres megfelelő munkaerőt. Az ajánlkozók közül az állást rendszeren az kapja meg, a ki a munka elvégzésére alkalmasak közül legkisebb bért kéri. Az állás nélkül szűkölködők és az egyidőben betöltendő állások kisebb vagy nagyobb számától függ, hogy a tisztviselő mily fizetést kér, avagy minőt tud elérni. Ez a piac törvényének hatását igazolja. Ha bizonyos állásra pályázók esetlegesen mindannyian nagyobb bért kívánának, mint a minőt — kereskedőnyelven szólva — az állás fizet, illetve a mely maximumot a főnök fizetni hajlandó, akkor a cég nem tölti be az állást, hanem az azzal járó munkát áthárítja a többi tisztviselőre mindaddig, míg alkalmas embert

nem talál, ki a munkát az ajánlott bérért elvállalni hajlandó. Hogy ily esetek — a tetemes magántisztviselő-túlprodukciónak miatt — melyet nálunk állandóan 37 kereskedelmi iskola termel és az összes szabad- és szellemi munkás-pályákról lecsúszottak, továbbá a kereskedő- és iparos segédekből felemelkedők, quietált katonatisztekéből és őrmesterekből magántisztviselőkké lettek pedig folyton növelnek — nagyon ritkák, nem szorul bővebb bizonyításra. A tőke összetételének változása bármely üzemen szintén épúgy kihat a tisztviselőkre, mint a munkásokra. Pl. az írógépnak behatolása az irodákba — mely a tőke technikai összetételének megváltozását jelenti és intenzívebb produkciót tesz lehetővé kevesebb munkaerővel, de nagyobb befektetéssel, azaz állandó tőkével — károsan befolyásolja, illetve megrövidíti az általános fizetéseket. Az üzem megnagyobbodása nagyobb tőke akkumulációja szintén hasonló hatást idéz elő. Pl. egy termelési ágban kartell jött létre s ez az összes ilyenmű üzemekben a régi, nagyobb fizetéses tisztviselők elbocsájtásaát és olcsóbb munkaerők alkalmazását vontta maga után. Hogy a magántisztviselő fizetése nem percentuális, hanem fix havibért kap, már fentebb említettem s hogy termelőeszközök híján adja el munkaerejét, ez kétségtelen, tehát a magántisztviselő bérmunkás. Fentiekből természetesen következik, hogy mint bérmunkás osztozik a magántisztviselő a proletárok összes bajaiban, minők: létének bizonytalansága, szükségleteinek hiányos kielégítése, a végzett munkának vagyis munkaidőnek aránytalansága a munkabérhez. Ez utóbbi egyúttal azt is jelenti, hogy a magántisztviselő *értéket* termel, melyből azonban csak egy részt kap, míg a *többletet* a tőke *elvonja* tőle és saját növekedésére használja fel, akár csak az egyéb munkásnál.

A *magántisztviselő* tulajdonképpen — a szükségszerű munkamegoszlás folytán — csak *részletmunkáját* végzi az érték-többlet termelésének.

Az árú- és értéktöbblet szorosan összetartozó fogalmak, utóbbi benne van az előbbiben. Az ipari munkás kezéből kijött ipari cikk még nem árú, csak »használati érték«, hogy áruvá lehessen »társadalmi funkciót kell végeznie«, forgalomba kell jönnie. E forgalmat a kereskedelem bonyolítja le és csak ekkor realizálódik az értéktöbblet. Az árúnak ez a kettős természete a fizikai és társadalmi, két működés kooperációját feltételezi: egyikét a munkás, másikat a magántisztviselő végzi. Az értéktöbblet lehet csak ekét tényező eredménye lehet, mind-

kettőt megilleti, tehát *mindkettőtől* elvonatik s a ki elvonja: a *tőkés*.

Vannak üzemek, melyek csak *társadalmi* funkciókkal hoznak létre értéktöbbletet, bankok, kereskedések; ezek tisztviselői és érdekeik egyáltalán nem különböznek azért a gyári tisztviselőtől mivel mindketten a tőke számára termelnek és annak egyformán kizsákmányolt bérmunkásai. A magántisztviselő társadalmi funkciója őt tehát *nem* választja el a fizikai munkástól, ellenkezőleg *érdekközösséget* teremt közöttük a közös kizsákmányolóval«, a tőkével szemben. *Megdől tehát ezzel azon állítás, hogy a magántisztviselő érdeke a tőkéstermelés és a termelő magántulajdon fentartása.*

Ezen osztály létének bizonytalanságát illusztrálja ipartörvényünknek a kereskedelmi alkalmazottak felmondási idejére vonatkozó része. Ez a heti felmondási időt állapít meg általábanosságban a magántisztviselőre nézve, csak a fontosabb teendőkkel megbízott tisztviselők élveznek 3 hónapot. Törvényünk manchesteri szelleméből (mi a nyugati államokban is így van) természetesen folyik, hogy ezen törvény a szabad egyezkedésnek nem prejudikál s megengedi, hogy a felmondást tetszés szerint szabályozzák egymás között főnök és alkalmazott. Hogy ezzel mennyire visszaélnék a munkaadók, azt a nagyon botrányos esetek, melyek itt is, ott is napfényre kerülnek, igazolják, így igen sok cégnél 2 heti a felmondás, vagy egyáltalán nincs is. Azonkívül tartalmaz ugyanezen törvény egy záradékot, mely oly eseteket sorol fel, melyekben a főnöknek joga van az alkalmazottat felmondás nélkül elbocsájtani. E klauzula alapján bármely tisztviselő bármikor elvesztheti kenyerét.

Utalnom kell itt azon szokásra, hogy a cégek rendszeresen információt kérnek a pályázóról előbbi alkalmazójától s ha a tisztviselő nem áll volt főnöke kegyeiben, bizony sokszor megesis, hogy e miatt hetekig-hónapokig nem jut foglalkozáshoz. E tekintetben tehát a magántisztviselő existenciája még *oly* biztosítékokkal *sincs* körülbástyázva, mint a *szervezett* munkásé.

A magántisztviselők gyenge érdekképviselése, az Országos Szövetség ugyan sokat petícionált a jogviszonyok szabályozása érdekében, de eddig eredménytelenül.

Áttérve most már a munkaidő és munkabér kérdésére — mely kettőnek viszonya döntő szempont az osztály helyzetének helyes megítélésére — mindenekelőtt szembeötlő ezeknek szinte ötletszerű szabályozatlan volta. Teljesen azonos üzemek-

ben a legkülönbözőbb munkaidőket találjuk és teljesen egyenlő munkát a legkülönbözőbb bérekért végeznek. Vannak gépgyárak, melyeknél 7—8 óra, másoknál ismét 9—11 óra a napi munkaidő. Kereskedelmi kormányunk nála járt küldöttségeknek többször kijelentette, hogy a munkaidő kérdését törvényileg szabályozni egyáltalán nem hajlandó, miután ez szabad egyezkedés tárgyát képezi. A gyakorlatban — természetesen — ez a főnök teljes szabadságát jelenti, a mennyiben még nem volt rá eset, hogy a tisztviselő akár belépésekor, akár szolgálatának tartama alatt munkaidejét egyezkedés útján szabályozhatta volna. E tekintetben a főnök akarata irányadó. A munkaidő szabályozását illetőleg komoly akció — azt kivéve, melyet a kereskedelmi alkalmazottak a nyolc órás záróra elismerése céljából társadalmilag, de sikertelenül, több ízben megpendítettek, — magántisztviselő-szervezet részéről eddig meg nem indított, így több esetről van tudomásunk, midőn egyes cégek a munkaidőt $\frac{1}{2}$ —1 órával meghosszabbították s ha valamely alkalmazottnak ez nem tetszett volna, állásából elbocsájtották; mire van is elegendő példa. És jellemző, hogy ez irányban az »erkölcsi és társadalmi alapon« vezetett egyesületek *teljesen* tehetetlenek. Mint különösen karakterisztikus jelenséget keli kiemelnünk, hogy a legtöbb cégnél törvény: »a munkaidő ettől-eddig feltétlenül tart, akár van munka, akár nincs; azonban ha több munka van, akkor addig kell dolgozni, míg minden elvégezve nincs«. Az ilyen túlórákért — kivéve bizonyos rendkívüli munkálatokat, minők a zárlat és mérleg — az üzemeknek elenyészően csekély része fizet, azonban csakis kifejezetten ebéd- és vacsora-pénzek alakjában. E túlórákat és a statisztikák mindenkor hiányosságait tekintetbe véve, lehetetlen pontos képet adnunk a magántisztviselők munkaidejéről. Az első és eddig egyetlen ilyenemű magyarországi statisztikát az 1900-ban megjelent népszámlálási adatok alapján a m. kir. statisztikai hivatal állította össze, melyet főbb eredményeiben a következő oldalon reprodukálunk. E statisztika nagyon helyesen külön adja a férfiak és külön a nők munkaidejét, sajnos azonban, csak az ipari tisztviselőkről szól. A kereskedelmi irodák alkalmazottainak munkaidejéről és béréről egyáltalán nincs statisztikánk. Az összes ipari tisztviselőknek csak 53%-a mondotta be munkaidejét s így ez is befolyásolja az eredmény helyességét. Valószínű, hogy a kép kedvezőtlenebb lenne az összes adatok alapján, miután legtöbb esetben azok nem feleltek a munkaidőre vonatkozó kérdésre, kik ad

libitum dolgoznak. Az így — tehát optimisztikusnak mondható — statisztika szerint 7 óra a minimális és 12-ön felül, sok helyütt is a maximális munkaidő. 7—8 órás a munkaideje 41%-nak, 44% 10—12 órát, 4,2% pedig 12 órán felül dolgozik és 10%-nak 9 óra a munkaideje. Az átlag-munkaidő viszonyszámokkal s nem középszámítással megállapítva a férfiaknál 9 óra perc, nőknél 10 óra 30 perc.

Hogy e munkaidő nem szolgál sem az egyén higiénejeének» sem a generáció fejlődésének, igazolható azzal, hogy az ideg- és tüdőbetegek nagy százalékát a magántisztviselők szolgáltatják. Bizonyos azonban, hogy a napi körülbelül 10 órai egyhangú szellemi munka után igen kevés energia marad a továbbképzésre, ellenben nagyon érthetővé teszi azon tényt, hogy a magántisztviselők a kávéházak és mulatóhelyek legszorgalmasabb látogatói. Ép úgy mint az ipari munkás, a magántisztviselő is időelőtt lesz munkaképtelen s a főnökök — ezt tudva — csak fiatal munkaerőt alkalmaznak. E korán elaggottak szolgáltatják a szellemi »Lumpenproletariat«-ot, melynek nyomorát a szabadkőműves jótékonyág alig képes enyhíteni. A törvény nem gondoskodik a magántisztviselők agkori ellátásáról, a létező magánpénztárak és a Magántisztviselők Országos Nyugdíj egyesülete, mely 11%-os hozzájárulási kvótát igényel, igen kevésre képesek. Látható tehát ez adatokból, hogy a magántisztviselők helyzete munkaidő tekintetében nem sokkal jobb, sőt sokszor rosszabb a munkáspraletáriátusénál, különösen ott, hol ez utóbbi szervezett.

Nézzük most már, hogy ezen munkaidőhöz hogyan viszonylanak a munkabérek, illetve mily anyagi létet biztosít a magántisztviselőknek munkájuk. Statisztikai adatok útján fogjuk megállapítani a magántisztviselők munkabéreit. E statisztika egyívású munkaidőstatisztikánkkal és ugyanott található, a hol emez. Szintén csak az ipari tisztviselőkről szól, nem nyújt ez sem teljesen helyes képet, miután az összeseknek csak 64%-a mondotta be munkabérét. Meg kell jegyeznünk, hogy az évi összjövedelem van felvéve s nem a főnökök, hanem maguk a tisztviselők szolgáltatták az adatokat, mi azok pontosságát valószínűvé teszi.

Magyarországon tehát a következőkép állottak a munkabérek 1900-ban:

A férfiak 58%-ának	0—2000	koronán alul		
36% »	2000—4800	»	»	és
6% »	4800—6000	koronáig és azon felül		

volt az évi jövedelme.

Az ipar megnevezése	Az iparban alkalmazott tisztviselők									
	munkaideje órákban									
	vannak	bemondottak	7	7-8	8-9	9-10	10-11	11-12	12-én felül	
Vas és fém . . .	1349 59	982 46	67 4	360 13	100 6	290 18	61 2	95 3	9 —	*
Gép stb. . . .	2700 132	2168 116	377 13	1081 44	148 12	448 38	29 1	78 8	7 —	
Kő, föld, agyag	777 27	441 22	44 1	115 5	41 1	132 10	29 1	70 4	10 —	
Fa és csont . .	1001 21	506 15	24 7	109 6	66 1	144 2	38 1	107 3	18 —	
Bőr, sörté, egyéb	219 20	137 13	11 2	31 7	23 3	55 1	6 —	11 —	— —	
Fonó és szövő .	568 42	348 23	21 1	91 4	56 2	108 10	41 3	25 3	6 —	
Ruházati . . .	441 114	304 88	7 1	48 9	33 11	114 34	23 7	48 24	31 2	
Papíros	280 51	196 46	7 —	33 6	30 10	76 22	16 5	27 3	7 —	
Élelmezési és élvezeti . . .	4083 313	2054 190	131 4	645 20	223 11	582 60	86 15	304 44	83 26	
Vegyszeti . . .	1089 59	808 50	110 4	278 15	116 12	214 13	22 1	63 4	5 1	
Építő	1453 16	569 15	55 4	280 4	46 4	137 2	10 1	34 —	7 —	
Nyomó és mű .	447 68	324 54	48 7	80 18	83 10	85 15	6 1	21 1	1 2	
Szálloda és vendéglő . . .	587 1442	232 643	13 20	14 26	6 11	56 140	7 38	54 276	82 132	
Egyéb ipar . . .	28	9	—	5	—	4	—	—	—	
Összesen férfi	15022	9078	915	3170	971	2445	374	937	266	Magyarország
„ nő	2364	1321	63	177	104	365	76	373	163	
„ férfi	15627	9478	937	3286	1021	2544	392	1032	272	Magyar birodalom
„ nő	2384	1339	64	182	111	368	76	375	163	
„ férfi	6748	5532	777	2065	659	1338	164	374	155	Budapest
„ nő	1337	974	54	144	85	280	62	267	82	

* A második sorok a nőkre vonatkoznak.
Népszámlálási statisztika 1900. VIII. kötet.

Az ipar megnevezése	Az iparban alkalmazott tisztviselők munkaideje órákban									
	vannak	bemondottak	7	7—8	8—9	9—10	10—11	11—12	12-én felül	
	Vas és fém . . .	1349 59	982 46	67 4	360 13	100 6	290 18	61 2	95 3	9 —
Gép stb. . . .	2700 132	2168 116	377 13	1081 44	148 12	448 38	29 1	78 8	7 —	
Kő, föld, agyag	777 27	441 22	44 1	115 5	41 1	132 10	29 1	70 4	10 —	
Fa és csont . .	1001 21	506 15	24 7	109 6	66 1	144 2	38 1	107 3	18 —	
Bőr, sörte, egyéb	219 20	137 13	11 2	31 7	23 3	55 1	6 —	11 —	— —	
Fonó és szövő .	568 42	348 23	21 1	91 4	56 2	108 10	41 3	25 3	6 —	
Ruházati . . .	441 114	304 88	7 1	48 9	33 11	114 34	23 7	48 24	31 2	
Papiros	280 51	196 46	7 —	33 6	30 10	76 22	16 5	27 3	7 —	
Élelmezési és élvezeti . . .	4083 313	2054 190	131 4	645 20	223 11	582 60	86 15	304 44	83 26	
Vegyészeti . .	1089 59	808 50	110 4	278 15	116 12	214 13	22 1	63 4	5 1	
Építő	1453 16	569 15	55 4	280 4	46 4	137 2	10 1	34 —	7 —	
Nyomó és mű .	447 68	324 54	48 7	80 18	83 10	85 15	6 1	21 1	1 2	
Szálloda és vendéglő . .	587 1442	232 643	13 20	14 26	6 11	56 140	7 38	54 276	82 132	
Egyéb ipar . .	28	9	—	5	—	4	—	—	—	
Összesen férfi	15022	9078	915	3170	971	2445	374	937	266	Magyarország
„ nő	2364	1321	63	177	104	365	76	373	163	
„ férfi	15627	9478	937	3280	1021	2544	392	1032	272	Magyarbirodalom
„ nő	2384	1339	64	182	111	368	76	375	163	
„ férfi	6748	5532	777	2065	659	1338	164	374	155	Budapest
„ nő	1337	974	54	144	85	280	62	267	82	

* A fizetésnélküliektől kezdve.

** A második sorok a nőkre vonatkoznak.

Népszámlálási statisztikai 1900. VIII. kötet.

A nőknél 87% 0—1000 koronán aluli
 13% 1000—2400 »

1 nő pedig 3000 koronán felüli évi fizetést húzott.

A viszonyszámok alapján nyert átlagos — nem közép-munkabér — a 4800 koronás fizetéseket is bevonva a számításba — körülbelül évi 1620 korona. A 4800 koronán felül rúgó fizetésűeket ki kellett hagynom, mert — eltekintve attól, hogy az ezek bevonásával nyert átlagszám helytelen — nem tartoznak a magántisztviselőkhöz, hanem a tőkésék bizalmi emberei, akaratak végrehajtói (cégvezetők, igazgatók). A foglalkozási statisztika szerint az ipari tisztviselőkre egyenkint körülbelül 1,3 eltartott esik, tehát 756 koronát költhet egy személy évente összes szükségleteinek fedezésére a magántisztviselő családban. Ez természetesen csak képzelt mennyiség, mely mögött sok nyomor és bűn rejtőzik. Az eltartottak módfelett kis aránya a keresőkhöz képest, a gyér családalapítást bizonyítja, miből szinte csalhatatlan következtetést vonhatunk a munkabér és a szükségletek között tátongó nagy úrré.

Általánosan tudott dolog, hogy a kereskedelemben még rosszabbak a viszonyok úgy a munkaidő, mint a munkabér tekintetében. Kivételt képeznek a bankok és biztosító társaságok irodái, a hol a munkaidő csak kevés helyen haladja meg a nyolcz órát, azonban a munkabér ehhez képest kedvezőtlenebb is. Egész határozottan megállapíthatjuk tehát, hogy a kereskedelmi irodák alkalmazottainak statisztikája az eredményt csak negatív irányban befolyásolhatta volna és így elfogadhatjuk a meglévő adatokat az egész magántisztviselői karra nézve. Megállapítható még e statisztikák alapján, hogy a fővárosban kisebb a munkaidő és magasabbak a munkabérek, mint a vidéken, a tőkekoncentrációval járó nagyobb üzemek tehát — ezek inkább a fővárosban vannak — előnyösek a magántisztviselőkre s így ez irányban a fejlődés nem fog viszonyaikon rontani.

A foglalkozási statisztikát összevetve a munkaidő és munkabérstatisztikával, látjuk, hogy a nő munkaideje *hosszabb*, munkabére *tettesen kisebb* s hogy a nők a magántisztviselőpályán *nagy arányban* szorítják ki a férfimunkást. Ez irányban tehát a fejlődés *hátrányosan* fogja befolyásolni az osztály helyzetét, *nem* várható tehát emelkedés sem gazdasági, sem társadalmi tekintetben. Kétségtelen ezek után a magántisztviselő proletár volta és így emelkedését *csakis* a nagy proletariátussal

való együttműködéstől várhatja. Ennek útja pedig: erős gazdasági szervezetben való tömörülés, osztálytudatosan és osztályharc alapján: vagyis a szociáldemokrácia.

A szocialista szervezkedés homlokterében tehát a *munkaidd és munkabér* kérdése állana, mert *csak* ezek javulása emelheti a magántisztviselő proletárok helyzetét. A *jóléti* intézkedések és existenciájuk egyéb törvényszabta biztosítékainak kivívása csak ezek *után* illetve mint *másodrangú* kérdések szerepelhetnek.

Ezzel szemben látjuk, hogy ez osztály érdekképviselete épen megfordítva cselekszik. A munkaidő és bér kérdéséhez hozzányúlni is alig mer, de teljes (csekély) erejével ráveti magát a jóléti intézkedésekre, mint már említettük — sikertelenül.

E tényből azonban elhamarkodott dolog volna a magántisztviselők kifejezetten polgári, tehát gazdasági helyzetükkel ellentétes ideológiájáról beszélni. A Szövetségnek alig van 3000 fizető tagja s ezek sem meggyőződésből — hanem legtöbbször »morális« presszió alatt — fizetik meg az évi 2 (kettő) korona tagdíjat. Az évi közgyűlések adnak csak tiszta képet a Szövetség iránt való érdeklődésről s egyúttal ez osztály bűnös könnyelműségéről és öntudatlanságáról. Az ez évi közgyűlés különösen jellemző és mélyen bevilágít ez osztály viszonyaiba. Szombati napon este 1/28 órára szolt a meghívó. Ellentétben az eddigi szokással (rendesen csak 50—70 tag szokott megjelenni) vagy 600 szorongott a kis teremben. E frequentiát az okozta, hogy a tanácstagok (leginkább igazgatók és cégvezetők), kiknek kibuktatására erős akció indult meg, felhozták »híveiket« szavazásra. Legtöbbje azt beszélte, hogy nem is tudja minek jött, ő csak »eszköz«. Az évi jelentéseket felolvasták, de a nagy zajban senki sem értette. Következtek volna a hozzászólások és a napi-rend. Ez azonban a felrendeltek nem érdekelte. A szónokot nem akarták meghallgatni s minden oldalról felhangzott a »szavazzunk«. Az elnök hamarosan talált módot, hogy a szólót félbeszakítva a választást elrendelje. A szavazás után alig maradtak 80-an, a kiket osztályuk sorsa érdekelt. A felszólalók nagy többsége szocialista értelemben nyilatkozott s elítélte a Szövetség működését. Ebből aligha lehet *öntudatos* és egyöntetű *polgári* ideológiára következtetni. A magántisztviselők nagy zöme tudatában van proletár voltának, csak az osztályharcától idegenkedik. Ez azonban teljesen érthető; különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy

az ipari proletariátusunknak is csak 15% a szervezett s mennyivel kevesebb az osztálytudatos! Viszont van már szervezett és tudatos magántisztviselő is. Szervezeteik: a »Kereskedelmi alkalmazottak szakegylete« és a »Magántisztviselők szabad szervezete«. Tagadhatatlan azonban, hogy ezek alig teszik az összesség 1%-át, keresnünk kell tehát, mik ezen osztály tudatos szervezkedésének akadályai, illetve osztálytudatlanságának okai.

Bármily mereven álljunk is a történelmi materializmus rideg talaján, be kell látnunk, hogy közösületek életének, mozgásának és az ezekből keletkező *összes* relációknak okait nem vezethetjük vissza mindenkor *közvetlenül* gazdasági tényekre. Ez esetben is kényszerülünk »ideologikus« okokat keresni, melyek azonban *visszavezethetők* gazdasági alapokra.

Vissza kell mennünk egyrészt az egyén életére, másrészt osztályunk összetételére. Az egyén cselekvését két összetevő determinálja: a külső környezet kényszere és a belső én milyensége. Az elsővel végeztünk, nézzük a másodikat.

A magántisztviselők zöme a pusztuló kispolgárságból kerül ki és innen magával hozza ennek ideológiáját. A középiskola a maga individuális rendszerével, vallásos, nemzeti és hazafias szellemével folytatja a helytelenül beleoltott polgári világnézet felépítésének munkáját. Az egyén féktelen imádata, a haza, vallás, magántulajdon, család szentsége énjének vezérlő motívumai. Az iskolával befejezte szellemi fejlesztését, önálló gondolkodásra, fejlődésre képtelen. Tekintélyekre kell támaszkodnia, melyeknek befolyása alatt áll munkája közben és minden egyéb törekvésében. Hozzájárul mindehhez, hogy még 25 éves hivataloskodás után sem adja fel a reményt, hogy valaha önálló üzletember vagy legalább is igazgató lehessen. A mi pedig áll az egyszről, igaz az egész osztályra is.

A szociáldemokrácia ellene mond mindannak, mi ezen osztály „szellemi és morális lényének ma kategorikus imperativusa. Az egyént alárendeli az összességnek, nemzetközi — tehát szerinte — hazafiatlan, ellensége a magántulaj donnák stb. A nemzetköziségben nem igen találja ez osztály érdekeinek védelmét, a nyelv a hazához köti, míg a munkás a nemzetközi szolidaritásban anyagi hasznot is lát. Tagadja tehát a szocializmus mindazt, a mi ez osztályban a — morál. S ha külső tények ellentmondanak ennek és gondolkodásra, revízióra kényszerítik, megszólal a »terror vacui«, a félelem, hogy elveszti egész szellemi tartalmát. Nyomora pedig még mindig nem akkora, külső megjelenéséből kifolyólag

nem oly kiáltó és közvetlen, hogy cselekvése eredőjét a külső okok és belső én közötti erőviszony, előbbiek irányába kényszerítené. Még a munkások szervezésének is legnagyobb gátlója ez a polgári ideológia, pedig ezeknél nem oly erős, nem kategorikus imperativus, mint a magántisztviselőknél, kiknek énjét egészen betölti. Meg kell még emlékeznünk arról, hogy osztályunk tisztánlátását még a közte és a munkásság közt lévő politikai különbség is elhomályosítja, a mennyiben van választójoga ma is, jóllehet eddig csak főnöke akarata szerint és ennek javára gyakorolhatta azt.

A mi most már az osztály összetételét illeti, szembeötlő annak tarkasága. Már említettem, hogy mindenféle pályákból kontengentálja anyagát. Azonkívül nagyon különböző képzettségű egyedekből áll, kik a legkülönbélebb munkát végzik. A társadalmi gazdaságban való szerepükönél fogva ide tartoznak a vállalati mérnökök is, mégis azt látjuk, hogy ezek részint a két éve alakult »Magánmérnökök Országos Szövetségé«-ben és a »Gépész mérnökök Országos Egyesületé«-ben tömörülnek; együtt a munkaadó »kollégákkal«. Ily heterogén elemek egyöntetű működése alig képzelhető akkor, mikor nem ismerték fel azonos érdekeiket.

A magántisztviselők meglévő szervezeteit igazgatók és cégvezetők irányítják, kiknek minden inkább áll érdekükben, mint az osztály öntudatos gazdasági szervezkedése. Ebből látható, hogy ez osztály hamis álmai és nem gazdasági szükségletei által vezeteti magát és többet vár ellentétes érdekű tényezők jóakaratótól, mint saját szervezett erejétől.

Az igazgatók és cégvezetők nagyrészt maguk is kapitalisták, de mindenkor kapitalista érdekek hordozói, kik semmi közösségben nem állanak a magántisztviselő proletárokkal, miután ez állások szinte öröklődnek és mielőbb valóságos igazgatócsaládok — dinasztiaiak — fognak kifejlődni. Tény, hogy ma még nem vonható meg élesen a határvonal a kétféle, — teljesen ellentétes érdekű — magántisztviselő között, mert vannak a kettő között lebegő egyedek is, kik kettős funkciójuknál fogva egyik részhez sem sorozhatók. De ezeknek ily helyzetbe való jutását a szervezatlenség eredményezte, a mennyiben a tőke egyeseket kiemelhetett a többiek elnyomására. Ezek a tőkének minden körülmények között engedelmes eszközei és nagyban hozzájárulnak azon téves vélemény kialakulásához, hogy a magántisztviselők gazdasági szervezkedése a munkásoké-

hoz hasonlóan sikeres nem lehet, a magántisztviselők sztrájkja eredményre nem vezethet, sőt el sem gondolható — mert e közbülső elemek sztrájktrórákká lennének, a többieket pedig az egyéb szellemi proletariátusból pótolni lehetne. A sztrájk sikere mindenesetre erős szervezettséget igényel s e nélkül eredményes nem lehet. De hogy *magántisztviselő-sztrájkok lehetségesek*, azt precedensekkel is bizonyíthatom. A bécsi szállító-cégek tisztviselői (körülbelül 600) ezelőtt két évvel egyöntetű fellépéssel tudtak javítani munkaidő- és bérvizonyaikon. A különféle vasutas sztrájkok (a vasúti tisztviselők csak annyiban különböznek osztályunktól, hogy a »kapitalista« állam alkalmazottai) is megcáfolják e nagyon indokolatlan állítást. A kapitalista üzem precíziós szerkezethez hasonlítható, melynek számtalan apró része a legpontosabban együttműködik; egy-egy csavar kicserélése még nem okoz zavart, de a gép működése egyszerre megszűnik, ha összes részeit új, egymáshoz nem illő darabokkal felcseréljük. Ugyanez történné, ha egy nagyobb cégnél csak a tisztviselők 90%-a egyszerre beszüntetné a munkát. A magántisztviselő-sztrájk kellő gazdasági szervezkedés mellett igen gyorsan sikerrel végződne, különösen gyáraknál, hol az ipari üzemnek is szükségszerűleg zavart kellene szenvednie. Ha pedig a munkássággal szolidárisan járnának el, a tőke tehetetlenül állana velük szemben. Az a munkásság, mely egy munkás elbocsájtása miatt ezeket tud sorompóba állítani, bizonyára odaállana a vele és érte is komolyan küzdő magántisztviselő proletár mellé. Mindez ma még csak utópia, de a fejlődés valóra fogja váltani.

Azon tényezők mindinkább gyengébbek lesznek, melyek a helyes megismerést ez osztály elől elzárják. A politikai különbség mielőbb megszűnik, a magántisztviselő mind *messzebb esik polgári eredetétől*, nem lesz oly fogékony a polgári hitvallás iránt a nevelésben sem s így gondolkodásában is közelebb jut a proletár-munkásokhoz. Mint láttuk pl. Oroszországban a forradalom még a kispolgári elemeket is a proletariátus táborába hozza; ez osztályban is haladunk a »revolúció« felé és mihamarabb el fog következni az a forradalmi pillanat, mikor az osztály mai keretei fel fognak bomlani, hogy helyet engedjenek egy új alakulásnak. *Egy evolúciós folyamat megy most végbe e revolúció felé; osztályunk erősen differenciálódik és e differenciáció meg fogja vonni a merev határvonalat a most még együttállók közé.* E differenciációt integrális folyamat fogja

követni: a legnagyobb résszel a proletariátus, egy kis résszel a tőke integrálódik.

A gazdasági szervezkedés már megindult, a politikai követni fogja. Egyelőre még nem a végcélért, hanem jobblétért folyik a harc; bizonyos azonban, hogy a jövő a magántisztviselői kart a proletariátus és a szocializmus harcosául fogja köszöntem.

Fenyő Vilmos.

SZEMLÉK.

Az ember és világa.

Az ember és világa. Axiológia vagy értékten. Harmadik kötet. Írta Böhm Károly. Kolozsvár, 1906. Stein J. bizom. XIV 342 l.—Ára 6 kor.

A ki korunk filozófiai mozgalmait figyelemmel kíséri, annak bizonyára feltűnt azon módszer és tudománytani szempontból rendkívül nagy jelentőségű és mindinkább erősödő törekvés, a mély az értékdisciplinának autonóm megalapítására, a valóság-disciplinától való szigorú elhatárolására irányul.

Mint a logikában, úgy az etikában, az esztétikában és a közgazdaságtanban is az érték problémája vált központivá és uralkodóvá. Ezt bizonyítják a különösen Lotze óta mind sűrűbben végzett érték-elméleti vizsgálódások. Ezek az eddigi vizsgálódások azonban — jóllehet egy - autonóm értékten megalapításához több becses adalékot szolgáltatottak — nem voltak sem eléggé rendszeresek és egységesek, sem eléggé mélyek és sokoldalúak ahhoz, hogy egy *az összes értékdisciplinák számára filozófiai alapot nyújtó általános értékten* eredményezhettek volna, mint a milyen ismertetésünk tárgya.

Az Axiológia megjelenése nemcsak egy új filozófiai doktrína megalapítását jelenti. Általa egyúttal kiváló bölcséleti rendszer jutott betetőzéséhez. Filozófiai irodalmunk ezen jelentőségteljes eseménye alkalmából illő volna Böhm bölcséleti rendszerét egészében méltatni. Bármennyire szeretnők is azonban az „*Ember és Világa*” harmadik részét az első és a második résszel való szerves összefüggésében tárgyzani, a rendelkezésünkre álló szűk hely miatt nem tehetjük. Itt csak az Axiológia vázlatos ismertetésére szorítkozhatunk.

A munka bevezető fejezete az érték fogalmának rövid történelmét nyújtja és az általános értékelmélet feladatát határozza meg. A történelmi áttekintés alapján Böhm az értékelmélet jelenlegi állapotát és teendőit illetőleg a következő főbb eredményekhez jut: 1. Az értéket többé nem lehet a gazdasági formájára szorítani. (Menger.) 2. A gazda-

sági értékelméletek az általános értékelméletnek csak egy-egy fejezetét teszik. 3. Minthogy az értékfogalom történelmében a relatív és abszolút illetve a szubjektív és az objektív érték gondolata párhuzamosan haladtak, szükséges annak megállapítása — és ez az általános értékten legfőbb problémája — hogy: „van-e valami állandó mérték, egy abszolúte értékes, melylyel a dolgokat becsük szerint megítéljük? vagy csak az egyéni tetszés hullámszásától függ-e az egész értékelés?” Ha a „gondolatok logikája” szükségkép ily abszolút mértékhez vezetne, akkor mint abszolút mértéket volnánk kénytelenek elfogadni és kimutatni azt, a mi ily mérésre képesít. 4. Mivel a relatív elméletek az érték mérőjét az élvezetben keresik, az abszolút elméletek pedig az értelemben vélik azt feltalálni, szigorú vizsgálat tárgyává teendő az értéklés ténye és az élvezet szerepe a becslés processzusában. 5. Szemügyre veendő az a fejlődés, melyen a becselő alany egyénileg és fajilag keresztül megy. Mert ettől a fejlődéstől függ a mérték és a mértéktől az értéklés, a mely az érték különböző fajait megállapítja. 6. „Ezen fejlődésen nyilván az alany szubstanciális léte fog végig menni. Az ő lénye az, a mely fejlődik.” Azért az értékfajok ezen fejlődés gyökeréből fognak származni. 7. Míután az elemzés ezen végső pontig emelkedett, lehet csak a „centrális aktusból” az egyes értékfajokat levezetni. Ezen dedukció fel fogja deríteni az egyes értékdisciplinák alaptételeit.

Szerző az általános értékten feladatának kijelölése után, az értéklés folyamatát *pszichológiailag* analizálja. Ezt nem azért teszi, hogy az érték fogalmának jelentését megállapítsa. A pszichológia sem a logikai és ethikai, sem az esztétikai és gazdasági érték megalapítására nem elegendő. „A becslés végbemenése csak a külső formát adja, mert a tartalom elemeit még nem tárja fel.” Ezt legjobban világítja meg az a tény, hogy a becslés lélektani formája mindenütt egyforma és mégis minden téren más és más értéket nyerünk. A pszichológiai elemzésnek itt csak az a célja, hogy az értéklés lélektani mozzanatait feltárja és érthetőbbé tegye azt, a mit majd az Axiologia a „tartalmi analízis” útján felderít.

Az értékjelzőket általánosságban felsorolván és csoportosítván, Böhm az értéklés szubstrátumát vizsgálja. „Az értékjelzők az alanynak bizonyos szintheticus reakcióját mutatják a tárgygyal szemben; de magában a tárgyban rejlő vonásra épülnek fel. Az alanyi reakciót a tárgy hatásával szemben az öntudat fixírozza s egy Ítéletben fejezi ki.” Ez a processzus az *értéklés*. Az értéklés előállásához szükséges: 1. egy *tárgy* és annak *hatása* az alanyra; 2. a tárgynak e hatás által létrejött *objektív képe*; 3. az objektív képhez járuló *alanyi változás*, mint élv- vagy kinerzet. Azon érzelmi ítélet, a mely a tárgyi kép és az alanyi járulék (2—3) viszonyában áll, „a *tetszés alapítélete*”. Szigorúan megkülönböztetendő a becselő ítélettől, a melynek csak *szubstrátumát* képezi. A kedvérzet ugyanis még nem értékérzet.

A *becslés* nem érzelmi funkció, hanem a tetszés alapítéletéből

fakadó és „a fölé helyezkedett ítélet”. Az ítélő *értelem* funkciója. A becslés voltaképp csak akkor veszi kezdetét, a midőn a kedvzertre egy *becses* mértéket vonatkoztatunk. „Az értéklés csak akkor lehetséges, ha van valami, a mi magában vagy abszolúte értékes,” a mi önértékes. Az abszolúte értékesnek olyannak kell lennie, a mi magára nézve is értékes. Ilyen csak az öntudatos lehet, (és nem a csak másra nézve értékes) a magát értékesül tudó öntudatos. Az, hogy: „mit jelent az abszolúte értékesnél az, hogy önmagának értékes?” az értéktannak legvégső problémája. Erre formailag csak az a felelet adható, hogy: „az önértékesség az önszeretletben nyeri kifejezését. Az önértékes az, a mi magát *valami minősége* miatt szereti”. Az értékelmélet sarkpontja az önérték; nem pedig az élv, a mely sohasem lehet egyéb az értéklés szubstratumánál.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a tetszés alapítéletének P-ben rejlő érzéstömeg nem maga az érték, hanem csak arra utal. Szerző ezért az „érték mutatójára”-nak nevezi. A „*becslő ítélet*” az az ítélet, a melyben az érzésmutatót az értékmérővel egybevetjük. Az érzésmutató és értékmérő közötti egyezést vagy nem-egyezést az „*érték érzete*” fejezi ki, mely az alapítélet S-ének értékét mutatja. Az érték érzetét kapcsoljuk azután a tárgy objektív képével, a mi által annak ériékét (hasznosságát, szépségét, jóságát) fixírozzuk.

A becsló ítélet helyének ezen kijelölése után szerző a becslés lélektani motívumát vizsgálja. Szerinte az a tárgy összhatásában kere-sendő. „Azért, mert a tárgy tetszést vagy visszatetszést okoz, keressük annak értékét.” A hatás, a melyet valamely tárgy a szemléelőben okoz, mindig két elemből alakul össze: 1. az érzékletből (sensation) és 2. az érzékletet kísérő érzelmi hangulatból. Az értéklés sem a pusztá érzelemre, sem az objektív érzékletre magára nem épülhet fel, „hanem azt a tényt veszi szubstrátumául, mely képet és érzelmeket megkülönböztethetetlen egységül tüntet fel.” Az összhatás érzelmi oldala mindig specifikus vonással bír. Ez a vonás „magából a funkcióból ered, melyre a tárgy hatott”.

Mi már most az a közvetlenül értékes, a mihez a becsló élet szubstrátumát mérjük és miképp történik ez az összemérkőzés? Minden tárgy értékének előzménye az önmagunk értéke. Miképp ismerjük meg azonban önmagunk értékét? *Lélektanilag* önmagunknak ez a megismerése úgy megy végbe, hogy saját különböző funkcióinkról képet alkotunk magunknak és ezt szembesítjük magunkkal. „Minél erősebb már most azon funkcióink, melynek képét magunkban megalkottuk, annál nagyobb a képző erő, melylyel a funkció kópét megalakítottuk s következőleg annál nagyobb a tevékenység érzete.” Ennek alapján a következő két fő tételt nyerjük: 1. minden erő kifejtés tetszik; 2. minden erőtlenség visszatetszik. Világos, hogy ezen ítéletek” (és az erő-érzet különféle fokozatait kifejező ítéletek) még a tetszés alapítéleteihez tartoznak. Az erőérzet mindenkor felteszi az érzelmi összhatás minő-

ségét. Azért az érték gyökere nem az intenzitásban, hanem a kvalitásban keresendő. Az érték tehát a tartalom funkciója. Az idegen funkció képe, mindig saját funkciónk képének módosított ismétlése. A saját funkciónk és az idegen funkció között kétféle viszony lehetséges: 1. egyezés és 2. nem egyezés. Az egyenlő funkciók összemérkőzése mindig tetszik. A nem-egyezés esetében (midőn az idegen funkció érthetetlen, vagy a miénkkel ellenkező) a mérkőzés eredménye kellemetlen. Böhm az értéklés processzusának pszichológiai elemzése után az élv szerepét vizsgálja az értéklés aktusában. Tudjuk, hogy az értéklés valami önértékül tesz fel, a melylyel az összhatást összemérjük. Ezt az önértékest eddig általánosan az élvben keresték. Mint ilvennek az élvnek szolgálnia kellene: 1. minden cselekvés indokál. Szerző azonban kimutatja, hogy az egyedüli indok mindenkor az „objektív megszorulás, illetve annak tudata, mint hiányérzet.” 2. Kellene, hogy minden tudatos vagy öntudatlan cselekvésnek az élv legyen a célja. Holott a tevékenység első célja maga a cselekedet, mint a hiány pótlása. Kellene 3. hogy az érték az élvből fakadjon, hogy az értéket az élv magyarázza meg. Kétségtelen, hogy az élv értékes. De azért felette áll valami, a mivel mérjük. *Abból, hogy az élv értékes, még nem következik az, hogy érték = élv.* 4. Kellene, hogy az élvvel mérhessük az értéket. Ez a mérés azonban egyáltalán nem eszközölhető. Az élv tehát nem az önértékes. Nem forrása, nem oka és nem mértéke az értéknek, hanem csak ismerési alapja. De vajjon egyedüli alapja-e? És ha más alapjai is vannak, hol találhatóak azok fel? Vannak-e az élv szerinti értéklésen kívül más értéklési módok? Ez a legközelebb fekvő kérdés.

Az értéklési módok ezen kinyomozására sem az ontogenetikus, sem a filogenetikus út, sem pedig a dedukció nem alkalmasak. Hanem csak úgy érhetünk célt, ha megtaláljuk azt a törvényt, mely szerint az öntudat változik és fejlődik. Mert ezzel egyúttal a „tartalom” fejlődésének és az uralkodó gondolatok haladásának törvényét is meg fogjuk találni; ezzel pedig a mértéknek és ennek folytán az értéklési módok változásait is meg fogjuk érteni. Az értéklési forma ugyanis az Én álláspontjától függ. Fixírozni kell tehát azon fokokat, melyeken a lelki élet formailag és tartalmilag áthalad. (Természetesen az organikus alap — az „idegrendszer” kifejlődésének tekintetbevételével.) Más szóval: meg kell állapítani „a szemlélő Én mindenkori tartalmi és formai reflexiói fokait”. Szerző kimutatja, hogy minden ilyen foknak megvan a maga vezérlő gondolata, domináló mértéke. Ezeknek (Élv, értelmiség, az Én egyetlenségének, kiválóságának és méltóságának tudata, illetve a szellemiség intuíciója) kiderítése alapján, a következő három egymásra visszavezethetetlen *értéklési módokat* állapítja meg: a *hedonisztikus*at, az *utilisztikus*at és az *idealisztikus*at. (Ezen értéklési fokok, illetve módok részletes törvényeit egy külön fejezetben vizsgálja Böhm. Ismertetésünk, sajnos, erre nem terjedhet ki.)

Most már az a kérdés merül fel, hogy melyik azon végső fogalom, illetve tevékenység, melyből az értéklés kisarjadzik? Mi az a végső pont, mely által a „receptív becslés” és a „reaktív alkotás” magyarázatukat nyerik? A mit értéktárgynak nevezünk, az nem egyéb, mint a mi „alkotásunk, képünk”. Ezen képből csak úgy találhatjuk fel az értékesség vonását, ha valami módon beleviszük. Az értéklés és az alkotás tehát elválaszthatatlanok egymástól. „A tárgyba az alkotó viszi az értékességet s azért nem csoda, ha a szemléelő- benne meg is találja.” Fel kell mutatni azon pontot, melyben az értékadás és az értékfelismerés összeesnek; illetve az értéklés gyökérszállai és az alkotás végső fonalai összetalálkoznak.

A mi világgépünk „tartalmilag és formailag a mi alkotásunk” lévén, ama pontból fognak fakadni azon kategóriák, a melyekből a „kész tárgyi képek” állnak. Amabban lesz tehát a megismerés ontológiai forrása és egyúttal az alkotások forrása is; vagyis az „ontológia és axiológia közös gyökere”. Belőle egyrészt az értékfajok, másrészt az ontológiai kategóriák lesznek dedukálандók. (Utóbbiak az „Ember és Világa” 1. kötetében találhatóak.)

Az értéklés két főformájának, az utilizmusnak és az idealizmusnak két felfogás szolgál alapú: „az egyik a tárgyak közt relációkat állít fel s a relációk tagjai közt az egyensúlyt keresi, a másik a tárgyakat egymástól elválasztja s a hatások fonalaikat centrális pont körüli foglalja össze”. Amannak vezérelve a *kauszalitás*, emezé a *szubstancia-litás*. Amaz *diskurzív*, emez *intuitív* felfogásnak nevezendő. (A hedonizmusnál a lelki élet első fejlődési fokának megfelelő értéklési módnál a tárgyról semmiféle ismeret nem kívántatik s azért annak külön felfogás nem szolgál alapul.) Okiság és lényegiség csak két stádiuma az Én önfentartásának. „Az okozásban van az önfentartás tevékenysége, a lényegben az önfentartás eredménye és megállapodása.” Az okiság és lényegiség egy közös gyökérből ered. És ez az önállitás, a *projekció*. „A mi világunk csak a mi szellemünk projekciója; ezen világgá fejlődünk ki magunk s transzcendentális feltételei képezik a mi világgépünk gerincfogalmait. Ilyen formákban a magunk képét valósítjuk meg, azaz saját magunk önállításait vetítjük a kialakult világba, midőn az okiság és lényegiség formáiba tagoljuk.” Az alkotás és értéklés sarkpontjának felderítése után, most már az a kérdés is megfejtendő, hogy milyen viszony van „ontológia” és „axiológia” között? A szemléelő Én az objektív és szubjektív világot, illetve „képsort” projiciálván, önmagára is reflektál. „Azt találja, hogy ezen egész képtárban voltaképpen csak ő maga fejtette ki gazdag tartalmát; s ezen forrás voltában ébred önerejének tudatára. Ezen erőérzet az önállitás sikerének az érzete, ezen önállításban önmagától elválaszthatatlannak érzi magát, *örvend annak, s mint öröme okozóját megszereti magát*. A szeretet pedig az értéknek gyökere. *Az önállitás tehát az öntudatos szellemmel okvetetlenül élvet, örömet s maga iránti szeretetet fog okozni, vagyis*

önbecsléssel fog járni. Első kiindulási pont e szerint minden érték számára az önállítás megérzése”. *A való világ képe s önmagunk értéke tehát egyformán a projekcióra vezet vissza.*

Az értéklés végső eredetű pontját felkutatván Böhm axiológiailag meghatározza „az érték fogalmát és axiológiailag megállapítja annak fajait. Szerinte „*az érték annak kifejezése, hogy az Én természete mily jelentőségű a szellem életére nézve*”. Az *Én reális értéke, az öntudatos önállítása.* Az érték fajait „biztosakul kimutatott előzményekből” dedukálja. Ezen előzmények: 1. az „értékelési alapismeretek”; 2. a „felfogási formák”, a melyekre azok támaszkodnak (a diskurzív és az intuitív felfogás); 3. A felfogási formák alapját képező „önfenntartás” illetve annak két stádiuma, a lényegiség és az okiság. A dedukált értékfajok: a *haszonérték és az önérték.*

Az eddig ismertett „általános értékelmélet” munkánk fő- és alapvető része. Az ennél jóval kisebb 2. rész a haszonérték és az önérték fajairól tüzetesen szól. Átmenetül szolgál az egyes értékdisciplinákhoz és kutatja azon módszertani és tudománytani viszonyt, a mely azok között fennáll. Szerző a 2. rész fejtegetéseit „igénytelen magánvézetek”-nek mondja. Hogy ismertetésünket műve ezen részére nem terjesztjük ki, az egyáltalán nem tudandó be az ő túlszerény ítéletének, a melynek ép az ellenkezőjéről vagyunk meggyőződve, hanem a rendelkezésünkre álló szűk keretnek.

Böhmnek valóban sikerült az értékdisciplinákat, a melyek eddig a naiv és kritikátlan hedonizmustól vezetettvén, „a tapasztalat kétes általánosságá”-nál egyébbel nem dicsekedhettek, a projekció transzcendentális aktusából eszközölt dedukció révén, az egyetemesség biztos kényszerével megalapítani. Az Axiológiával a modern filozófia egyik legfontosabb problémáját oldotta meg. Nagyjelentőségű munkájának átültetése idegen nyelvre igen hasznos volna. *Enyvvári Jenő.*

A szocializmus kézikönyve.

A szocializmus története és tanításai. Írta: Dr. Wolfner Pál (Budapest, Athenaeum. 1906. Ára 2 korona.)

„Előkelő idegen” írta ezen 170 oldalas könyvet, ez volt az első benyomásom, a mikor átolvastam. Fájt, sértett a hideg hang, a fölény, a melylyel szerző a proletárság hatalmas küzdelmét bemutatja. Lehet ugyan, hogy mások ezt a történetíró objektivitásának neveznék s talán én is elfogadtam volna ezen meghatározást, ha éppen a szerző nem lépte volna annyiszor át az objektivitás határát.

A „középosztály érdeklődőinek” írta könyvét; innen a földolgozás sajátosságai, — szerintem hiányai. Ennek tulajdonítom pl. azt, hogy a mikor a szocializmus történetét és tanításait akarván bemutatni, nagyfontosságú elméletekről vagy gyakorlati fényekről nem tett említést, vagy fölületesen csak épp hogy érintette, mégis — hosszú oldalakon

keresztül tere akad a polgári osztály érvényesülésének előfeltételeit, a liberalizmust s a demokratizmust tárgyalni.

Könyvének egyéb részei tisztára már sokszor megírt dolgoknak leszűrődése sokhelyen lexikonszerű rövidséggel. Néhány sorban végez Owen-nel, Saint Simon-nal, Proudhon-nal, Louis Blanc-nal. Utóbbiak teóriáit — régi sablon szerint — utópistának nevezi és meg sem kísérli (pedig szükséges lett volna) kihámozni azt, a mi ez írók műveiben az utópián kívül esik. A míg fontos szempontokról elfelejtkeznek, — Louis Blanc-nál például megemlíti azt, hogy „előkelő családból származott, nagybátyja az orosz nagykövet, Pozzo di Borgo, Napoleon elkeseredett, ellensége volt”.

Komikus hatást gyakorol a teóriák dióhéjas ösmertetése mellett az ilyen apró, mellékes körülmények megemlétese, a mivel nemcsak e részben, hanem lépten-nyomon találkozunk. Különösen felületes a könyv *Anarkisták és nihilisták* című fejezete: nem ösmerteti, sőt egyáltalában reá sem mutat az anarkizmus különböző irányaira, a melyek épp a legutóbbi évek alatt föltétlen haladást mutattak. A proletárság vértanúiról bántó és ellenséges fölény hangján ír.

A szindikálizmusról, az általános és politikai tömegsztrájkokról egy szóval sem tesz említést, annál lelkesebb propagátora a revizionizmusnak. Ezért irányzatos a műve, a minthogy az egész a német és csakis a német szocialista irodalom hatása alatt áll. A marxizmus kritikája pedig egyenesen Werner Sombart idevágó fejezetének kivonata (1. Werner Sombart: *Sozialismus u. soziale Bewegung*. Fünfte Auflage. P. 73—90).

Egészen más magyar kézikönyvet óhajtanánk mi a magyar közönség kezébe adni a szocializmus történetéről és tanításairól.

Mérő Gyula.

A modern materializmus erkölcstana.

Karl Kautsky: Ethik und materialistische Geschichtsauffassung. Stuttgart, J. M. W. Dietz Nachfolger, 1906.

A kik a marxizmust úgy képzelik el, mint valami befejezett, tető alá hozott és kimeszelt építményt: nagyon messze járnak a valóságtól. Van ott elég sok befejezetlen részlet, sőt vannak lerakott alapok is, a melyekre még semmi sincs építve. Egy ilyen lerakott fundamentum a tudományos szocializmus rendszerében a történelmi materializmus.

A nagy gondolkodók, a kik megalkották, módszer gyanánt használták összes kutatásaiknál, a nélkül, hogy magának a történetei, materializmusnak rendszeres elméletét kiépítették volna. Mi lehetett ennek az oka: azt mi csak sejtethetjük, de nem tudhatjuk. Marx és Engels pihenni tértek a föld porába, s utánuk nem akadt lángész, g. ki erre a nagy feladatra elég erős lett volna. Az utódok, kik Marx tanainak népszerűsítésére vállalkoztak, felkapták a történelmi materializmus kutatási módszerét és azon vázlatosan, a mint találták, kivitték a nép közé, s hirdették, mint önálló elméletet. Nem törődtek azzal, hogy egy kutatási módszert csak a részletek kidolgozásával és a tudomány egyéb ágai felé szolgáló kapcsolatok tisztázásával lehet önálló tudományos elméletté fejleszteni. Marx népszerűsítőinek munkájában tehát

egy nagy hézag van és ebből a hézagból megoldatlan problémák fognak kiszállani mindaddig, míg csak valaki a hasadékot be nem tölti.

Egy ilyen kérdés, a mely a történelmi materializmus hézagosságából keletkezett: a szocializmus nagy etnikai kérdése.

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy az erkölcsi rendet a termelésnek és a javak elosztásának mikéntje határozza meg. A társadalmak bármely adott gazdasági berendezkedése magával hoz egy bizonyos erkölcsi rendet, a mely biztosítja a termelvények elosztásának, s a társadalom egyéb életfunkcióinak zavartalan lefolyását.

Nos, ez mindeddig meg nem cáfolt, szó szerint való tudományos igazság. De a ki magáévá teszi, még mindig nem kapott tudományos feleletet erre a kérdésre: mi az az erkölcs, és micsoda viszonyban áll vele a társadalom egyes tagja? Vagy szabatosabban: mi szüksége van az egyénnek arra, hogy az erkölcsi szabályokat betartsa; hogy betartsa még az esetben is, ha embertársai ellenőrzik őt?

Jó lenne, ha az, a ki a történelmi materializmust hirdeti, erre a kérdésre is feleletet tudna adni. Ezzel sok további kérdést, sok fölösleges lelki harcot előzne meg. Mert igaz ugyan, hogy sokan azon szocialisták közül, a kiknek értelmisége elég fejlett a történelmi materializmus befogadására: ennek az elméletnek meglepő, mindent átfoglaló és egyszerű igazsága dacára sem csinálnak belőle világ-felfogást, nem esnek gondolkodóba saját egyéni helyzetük fölött a természetben és a társadalomban, hanem nyugodtan, a legkisebb logikai kétség nélkül teljesítik továbbra is a polgári és szocialista erkölcs előírt kötelességeit. Vannak azonban olyan szocialisták is, s épen az értelmileg kiválóbbak azok, a kiknek agyában két, egymást kizáró felfogás nem tud békésen megférni egymás mellett. Az ilyenek méltán tesznek fel maguknak efféle kérdéseket: „Ha a történelmi események rugója mindenkor a gazdasági érdek volt, ha a gazdasági érdek folyománya minden emberi tett: mi okom van rá, hogy cselekedeteimet ne a magam anyagi érdeke szerint irányítsam? Mi okom van rá, hogy önzetlen és igazmondó legyek, hogy társadalmi előírásokat betartsak még az esetben is, ha ennek előnyét magamra nézve be nem látom? Mi köze a gazdasági érdekemnek a lelkiismeretemhez? Vagy nem fikció-e maga a lelkiismeret is, föltalálva az uralmon levők által a kizsákmányolandók félrevezetésére?”

Az ilyen egyén azonban, ha természetes erkölcsi indulatai épek, nem lesz képes végrehajtani az abszolút anyagi önzésnek ezt a programját, a melyet a történelmi materializmus alap gondolatából önmagára nézve levont. S ez esetben három út áll rendelkezésére, hogy a gondolatai és érzelmei között támadt konfliktusból szabadulhasson. Vagy azt mondja: „A társadalmat továbbra is a történelmi materializmus látószögéből fogom ugyan szemlélni, de az én egyéni magatartásomat embertársaimmal szemben az *érzésem* fogja megszabni. Vagy ha egyénisége tiltakozik az ilyen megalkuvás ellen: akkor elrúgja talpa alól a materializmus szilárd és egyszerű igazságait, s elmenekül valami transzcendentális erkölcsfilozófia felhői közé. Ha pedig egyikre sem képes a kettő közül, akkor nem marad egyéb hátra a számára, minthogy megkeresse a saját, hatásaiban tapasztalt társadalmi ösztönének természettudományi magyarázatát. És ezt mégis találhatja, csak Darwinnak, vagy a származástan modern művelőinek írásait kell forgatnia. De akkor aztán előáll annak is a szüksége, hogy a darwinizmust egybekapcsolja a történelmi materializmussal. Tudományos alapossággal még nem kísérlete meg ugyan senki, de logice könnyen megy. A darwinizmus és a marxizmus különböző mezőségeken folynak

ugyan keresztül, de egyazon tengerben torkollanak: az egységes biológiai élet- és társadalomfölfogásban.

Az előttünk fekvő könyvben ez az utóbbi törekvés jut érvényre. A tanulmány érdekes, de tökéletlen. Hevenyében készült, mint vitairat, melyet a szerzője lehető sűrűsége miatt adott át az összességnek. A tanulmányra szükség volt. A szocialista ethika nagy kérdésének, az egyén és az összesség egymáshoz való viszonyának az a két, logikailag lehetséges megoldása, a melyet az előbb érintettem: a transcendentális erkölcsfilozófiai és a természettudományi irány egyre jobban kialakul a német szocialista irodalomban. Bernstein Eduard ütötte meg az első hangot az ő híres „Voraussetzungen”-jában; ő mutatott rá először, hogy a szocialista vezetőemberek igen sok esetben saját önzetlen lelkesedésükkel fényes cáfolatát adják a történelmi materializmus vázlatos tóteleinek, a melyeket hirdetnek. Bernstein „a filozófiai idealizmusban keresi a kérdés megoldását; az ismert jelszó: „Zurück auf Kant” az ő nevéhez fűződik. Újabban Cohen, egy kiváló német szakszervezeti hivatalnok történelmi munkáját: „Ethik des reinen Willens” című könyvében a Kant-féle transcendentális erkölcsstan mellett. Ez a támadás, de megazonkívvül a „Vorwärts” és a „Neue Zeit” legutóbbi összetűzésében fölmerült ethikai kérdés (a mely ez esetben a hírlapi praxis kérdése volt) ezek indították Kautskyt, az orthodox marxizmus képviselőjét az előttünk fekvő munka megírására.

Kautsky a fölvetett kérdés megoldása tekintetében nem mond sok újat, de nem is mondhat, mert ez a megoldás meglehetősen közel fekszik. Majdnem valamennyien megtaláltuk akár egészét, akár egyes részeit, a kik a marxizmus eszmekörébe lépve a nagy ethikai kérdést saját lelkünkben harcoltuk végig. Kautsky könyvének az az érdeme, hogy becsületos német munka, a mely igen nagy anyagot átlátszó rendszerben foglal össze. De az anyagot — épen a főkérdésben — nem szélesíti ki, csak azt mondja el, a mit már készen kapott. A darwinizmust és a marxizmust egymás mellé dobja a nélkül, hogy szerves kapcsolatot létesítene közöttük és ezt részletesen kidolgozná, pedig épen ezzel alkothatott volna újat. Igaz, hogy e két elmélet összekapcsolása széleskörű biológiai tudást kíván és ezzel a tudományos szocializmus mai művelői közül senki sem rendelkezik. Kautskyt is beleértve.

Szerzőnk az ethika történeti fejlődésének vázlatával kezdi tanulmányát. Röviden előadja, milyen hatást gyakorolt az ember erkölcsi indulatainak fölismerése az ókortól a jelenkorig a filozófiai gondolkodásra. Az ókorban, a görögöknél, mikor a pozitív természettudományi ismeretek csírázása a természeti erők megszemélyesítő magyarázatát kiküszöbölte, s a régi természeti istenek tekintélye porba hullott a gondolkodás előtt: lassankint az ember belső világában tapasztalt jelenségeket is magyarázni kezdte a filozófia. Két irányban próbálták az ember erkölcsi indulatainak magyarázatát adni, s e két, már akkor kialakult irány körül csoportosul kétezerkétszáz év óta a filozófiai gondolkodás. Sőt, a mint előbb láttuk, még a modern szocializmusban is szemben áll egymással a két irány — egyfelől Cohen, másfelől Kautsky által képviselve, de egyszersmind két évezred munkájában — megtisztulva és kifejlődve.

A régi görögöknél a kyrenei iskola állott — Epikurral az élén — a materialista álláspont szélső szárnyán. Epikur azt állította, hogy az erkölcsi tettek rugói époly természetesek, mint akármilyen más természeti jelenség. A normális ember összes cselekedetei saját egyéni javára irányulnak, még az erkölcsi tettek is, a melyek látszólag kárt okoznak neki, végső elemzésben épen öneki, mint egyénnek válnak

javára. Ez az utóbbi föltevés kétségtelenül gyöngé lábbon állt, mert hiszen akárhányszor tapasztaljuk, hogy testileg-lelkileg ép emberek bizonyos körülmények között inkább saját romlásukba mennek, sem-hogy erkölcsi indulataikat megcsönkítsák. Ki is használták ezt az ellenérvet még ugyanabban a korban a platonikusok, a kyreneiek ellen-lábasai, a kik szerint az erkölcsi tettek rugói az érzeink alá eső természetesen kívül állanak. S a mint az úgynevezett történelem előtti időkben a meg nem értett külső természeti jelenségek, a mennydörgés, a szélfúvás stb. okainak személyi (anthropomorph) magyarázatából a természeti vallás előállott: úgy keletkezett a természetbe beilleszteni nem tudott erkölcsi mozgató erők személyi magyarázatából a természetesen kívül álló erkölcsi istenség, a középkori monotheizmus, a melynek Plato a tulajdonképeni szellemi atyja.

Csak természetes, hogy Kautsky mindezeket a szellemi áramlatokat, mint az utánuk következőket is a gazdasági fejlődésre s az egyes osztályok velejáró szükségleteire vezeti vissza. Ez a történeti áttekintés Kautsky könyvének legszellemesebb része, a mely az ismert dolgokon kívül több egészen új szempontot is tartalmaz.

A gazdag és sokoldalú újkori filozófia leírásánál Kautsky csak a fejlődés főbb állomásait érinti. Felvonultatja előttünk a XVIII. századbeli francia materializmust, a mely az erkölcsi indulatokat a természeti jelenségek közé sorolta, de noha társadalmi rendszereket alapított rájuk, nem derítette föl a többi természeti jelenséggel való összefüggésüket. Erre a feladatra — a franciákkal egyidőben — az angolok vállalkoztak, de nem sok sikerrel, a mennyiben a kérdést csak úgy tudták megoldani, hogy kiegészíték az ellenvéleménnyel, a természet-fölötti okokra támaszkodó etikával. Ez a filozófiai megalkuvás teljesen födőzte az angol burzsoázia és a földbirtokosság között az időben létrejött politikai megalkuvást.

Az angolok készítették elő Kant számára a talajt.

A nagy német filozófus tanításait hosszasan ismerteti Kautsky. Ez az ismertetés a tanulmány harcias része. A Kant-féle ethika a tanulmány történeti beállításában tényleg nagyon alkalmas tér egynéhány éles vágás megtételére a német revizionisták ellen, a mit Kautsky nem is mulaszt el.

Az erkölcsi indulatokat úgy fogja föl Kant, mint a megismeréseink mögött rejlő, tér és idő nélküli* „Ding an sich”-nek az érzeink alá eső világba való behatolását. A tér és idő nélküli ismeretlen való működik lelkünkben s ez ösztönöz bennünket a kategorischer Imperativ alakjában esetleg olyan cselekedetekre is, a melyek az érzeink alá eső világban romlásunkat okozzák. — Ez a tetszetős, szigorú logikával fölépített tanítás azonban — mint Kautsky többek között szépen kifejti — nem a harcnak, nem az osztály ellentétek kiélesítésének, hanem inkább az ellentétek kibékítésének elemeit foglalja magában. Mert ha az emberek cselekedeteibe módosítólag belenyúl egy olyan erkölcsi tényező, a mely független az anyag törvényeitől: a társadalom megjavításának is az emberek erkölcsi elmékedése az egyedüli útja. Ugyanezt tanítja Tolsztoj, ugyanezt a kereszténység. Két ezredéven át kitűnő eredménnyel használták az elnyomó osztályok a kereszténységet uralmuk konzerváló eszköze gyanánt. Ehhez hasonlóan a Kant filozófiai idealizmusa és vele együtt minden olyan ethika, a mely az emberek gondolkodásába természetfölötti elemeket vegyít, csak az osztályuralom erősítésére és az osztályharc tompítására alkalmas.

* Lásd 16. lap

Ez a vágás elevenébe talál a „Zurück auf Kant” jelszavát hangoztató német revizionizmusnak, a mely tényleg a burzsoázia ellen való osztályharc külső alakjának mérséklésére törekszik s a melynek ebben az irányban — szocialista szempontból — egyébként is sok a gyöngéje.

Igy csakugyan sikerrel mutatja ki Kautsky, hogy a Kant-féle ideáлизmust nem lehet használni a szociáldemokrata mozgalom céljaira. Nem jár azonban ilyen sikerrel a másik vállalkozása, — mit nem szocialista pártszempontból, hanem a tárgyi igazság szempontjából kezd: a Kant-féle ideáлизmus objektív cáfolata.

A világ ugyanis — a mint ezt az újkori filozófia hamar észrevette — ránk nézve nem egyéb, mint eszméleti állapot s a világ tárgyait csak úgy ismerhetjük meg, a hogy érzékeinkre hatnak. Kant azt állítja, hogy a dolgok, úgy, a hogy azok valósággal vannak, egészen másmilyenek, mint a hogy látásunk, szaglásunk stb. útján eszméletünkben jelentkeznek. Mindent térben és időben fogunk fel: a tér és az idő fogalma pedig nem érzékeinken keresztül jutott megismerésünkbe, hanem abban a priori benne volt. A tér és az idő tehát — Kant szerint — csupán a mi megismerésünknek formái, a mi eszméletünk fikciói; — a tér és az idő eszméletünkön kívül nem léteznek. Következéleg: a dolgokat, a melyeket látunk, hallunk és tapintunk, nem tekinthetjük — az ő saját valóságukra nézve — térben és időben létezőknek.

Ezzel a körmönfont okoskodással Kautsky egy hasonlatot állít szembe. A színekről beszél és az éterhullámok különböző fokú rezgéseiről — az éterhullámokról fény alakjában veszünk tudomást és bár magukat a hullámokat nem látjuk: a rezgések számának *különbségei* mégis tudomásunkra jutnak a színek változásai alakjában. Így kell lenni összes ismereteink tárgyaival általában, a melyeket talán nem ismerünk meg a saját belső valóságukban, de ránk való hatásaik *különbségeiben* a saját belső *különbségeiknek* megfelelően ismerjük őket. A ki például az ökörcsordát összetéveszti a Bösendorfer zongorával, figyelmen kívül hagyott egy csomó olyan lényeges különbséget, a mely nem csak az emberi megismerésekben van meg, hanem az ökörcsorda és a zongora emberileg meg nem ismerhető, belső valóságának is.

Csakhogy Kautskynak ez az elmélete — ha különben igaz is — voltaképen a levegőben lóg és mindenre alkalmas, csak ép a Kant-féle ideáлизmus cáfolására nem; mert a megismerésünkön belül és a megismerésünkön kívül eső valóságok egymáshoz való viszonyának nem kell okvetetlenül olyannak lennie, mint a színek és éterhullámok viszonyának. A mennyiben olyan is lenne: ezt megállapítani nem tudjuk, mert nem állapíthatunk meg olyasvalamit, a mi kívül esik a megismerésünkön.

Kant filozófiai ideáлизmusának tárgyi cáfolására nem elég az a hat lap, a mit Kautsky erre szán. De az a módszer sem, melylyel hozzáfog. Ha már szükségét érezte ennek a cáfolatnak, kár volt” a fenti analógia fegyverét használnia, mikor igen könnyen hivatkozhatott volna Schopenhauerre. Ez a bölcselő, a ki az ismerettant tovább fejlesztve, az ismeret mellé — (*die Welt als Wille und Vorstellung*) — az indulatot állította, mint azon másik formát, a melyben a világ eszméletünkben jelentkezik: egyszersmind a legjobb érvet szolgáltatta a Kant-féle ideáлизmus ellen. Kautsky főlemli ugyan Schopenhauert a XIX. század közepén uralomra jutó reakcióval kapcsolatban, de csodálatos módon figyelmen kívül hagyja a filozófiai *realizmus* nagy tárgyi argumentumát, pedig ezt igen jól fel lehet használni Kant ellen, a materializmus céljaira.

A kutatás menetében tehát egy hézag van, de azért maga az irány helyes marad. Kautsky — a mint ezt az ő régi és erős hitvallásától már előre is várni lehetett — arra az álláspontra helyezkedik, hogy az erkölcsi indulatok magyarázatait nem kell a szomszédba menni, hanem itt kell keresni a természetben, a hol mozgunk és lélezkünk. Látja ugyan, hogy a történelmi materializmus mai kidolgozatlan vázlatos alakja ehhez a magyarázathoz nem elég. Tehát — a mint várható volt s a mint már jeleztem — a Darwin-féle származáselméletet veszi segítségül. Gondolatmenete helyesebben, az az elmélet, a melyet a materialista etikára nézve fölállít, két szakaszra oszlik.

Az első szakasz azzal a kérdéssel foglalkozik, van-e az egyénnek valami szerves, el nem hanyagolható szüksége arra nézve, hogy az összességgel törődjék és hogy a többi egyént kímélje és támogassa?

Kautsky azt feleli, hogy igenis van és a származástanra hivatkozik, a mely azt tanítja, hogy a társaságban élő állatok a létért való küzdelemben bizonyos társas ösztönöket szereztek. Azon állattársaságok, a melyeknek tagjai egymást támogatták és magukat az összességért alkalmadtán veszélynek is kitették: ezek a csoportok jobban megállották helyüket a létért való küzdelemben és szaporább, értelmesebb ivadékokat hagytak létre. Az ember pedig par excellence társas állat.

A második szakasz arra a kérdésre keres feleletet, mi az oka annak, hogy az emberek erkölcsi indulatai bizonyos meghatározott utakon járnak és hogy ezek az utak — az erkölcsi szabályok — társadalomról-társadalomra, korról-korra változnak?

A szerző a történelmi materializmus ismert igazságaiban találja meg a feleletet, abban t. i., hogy a társadalom gazdasági berendezkedése, a termelésnek és a termelt javak elosztásának módja határozza meg az erkölcsi szabályokat. Az egyes társadalmak erkölcsői azért különböznek egymástól, mert különböző módon, különböző viszonyok között termelnek. De nemcsak a különböző társadalmak, hanem egy és ugyanazon társadalom különböző osztályainak erkölcsi fogalmi is különböznek egymástól, mert minden osztály a termelésnek, vagy a javak elosztásának egy-egy más, lényegesen különböző módjához kapcsolódik.

Az uralkodó-osztályok rendszerint elég hatalommal rendelkeznek arra nézve, hogy a fennálló és rájuk nézve kívánatos gazdasági rendnek megfelelő erkölcsi rendet az elnyomott osztályokra is ráerőszakolják. Az elnyomott osztályok gazdasági természetének megfelelő erkölcsi rendszer azonban *erkölcsi ideál* gyanánt szűrődik le egyes gondolkodó elnyomottak agyában, hogy fölvegye a harcot az uralkodó erkölcsi rendszerrel. Az erkölcsi ideál lassankint áthatja az elnyomott osztályt és az osztályharc egyik legfontosabb tényezője lesz belőle.

Kautsky vizsgálódása tehát ebben a tételben csúcsosodik ki: Minden erkölcsi tett két tényező eredménye; egyik az erkölcsi *ösztön*, a mely az egyénnel veleszületett faji tulajdonság, a másik az erkölcsi *megismerés*, a melyet a társadalom gazdasági szervezete határoz meg.

Itt búvik elő világosan az *indulat* és a *megismerés* kettős szempontjába melyet Schopenhauer állított be az ismerettanba.

Es — igazán különös! — Kautsky, a ki fölismeri, hogy a kutatott kérdéshez van némi köze az ismerettannak is; a ki egy helyen (45. l.) azt állítja, hogy Darwin fölfedezései a megismerés új kritikáját teszik lehetővé; a ki a származástani úton nyert megismerőképeségeket az ismerettan szempontjából osztályozza: *ismét nem törődik Schopenhauerrel*, a ki azt állította, hogy akaratunk forrása a testünkben megnyilatkozó, megismerésünktől független valóság, s hogy *ez nem más*,

mint az érzékeink útján megismert való, mert hiszen indulatunk (nemi ösztön, éhség, önfenntartás stb.) az érzékeink útján megismert dolgokra irányul. Csodálatos Kautsky tanulmányában a schopenhaueri ismeret-tannak ez a következetes ignorálása, mert hiszen a Darwin-féle kiválás útján nyert *ösztönöket* s a *megismerésekhez való viszonyukat* pom-pásan lehet ebből: az ismerettani álláspontból megvilágítani.

Alig hihető, hogy Kautsky ne ismerné Schopenhauert alaposan; inkább valószínű, hogy ez a bölcseleti ismereti álláspontjával együtt elkerülte a ügyeimet. Ez azonban nem véletlen, mert szorosan összefügg a tanulmányának már előző helyen említett másik nagy mulasztásával.

Arra föltétlenül joga van Kautskynak, hogy az erkölcsi tettek forrásai után kutatva, Darwint hívja segítségül. Darwin is abból az alapgondolatból indul ki, a melyből Marx: hogy t. i. az élet szükségletei határozzák meg az élet összes formáit. De a mikor a darwinizmust és a történelmi materializmust egy nagystílu építmény közös alapjául használja: akkor ez az axiomaticus alapgondolat nem elegendő a két nagy elmélet összekapcsolására. Ha elfogadja egyfelől az ösztönt, ezt a darwini elemet, másfelől a termelés módjától függő erkölcsi szabályt, ezt a marx-i elemet, az erkölcsi tettek forrásai gyanánt: *akkor meg kell keresnie mindazon biológiai összefüggéseket, a melyek a származástant és a történelmi materializmust egymással összefűzni vannak hivatva*, még az esetben is, ha ezáltal az egyik vagy a másik nagy elmélet részleteiben módosulást szenvedne.

De még ez nem is elég. A ki az ösztönben és a megismerésben látja a tett kettős forrását: annak meg kell vizsgálnia alaposan az ösztön (az indulat) és a megismerés egymáshoz és az egyénhez való viszonyát. Kautsky azonban, a ki nem hozza tudományos kapcsolatba a származástant — a honnét az erkölcsi ösztönt veszi — a történelmi materializmussal, a melyből az erkölcsi ismereteket származtatja: az ösztön és a megismerés általános viszonyát sem veszi beható vizsgálat alá. Ezért kerülhet ki könnyen a figyelmét Schopenhauer, a bölcseleti realizmusnak az indulat és a megismerés közös ismerettanának hirdetője.

Kétségtelen, hogy mindezek a feladatok messze túlhaladják egy 142 oldalas tanulmány terjedelmét. De hát épen ez a Kautsky eredendő botlása: minnek ír tanulmányt egy olyan kérdésről, a melynek tudományos értékű megoldása csak alapos munka eredménye és a darwinizmus vagy a marxizmus megalapításához hasonló *elsőrangú tudományos tett* lehet?

Kautsky, a ki helyes ösztönével fölismerte az utat, a mely a történelmi materializmus elméletének kiépítéséhez vezet, elindult ezen az úton, de a feladatát nem ismerte föl. Fölmunkát végzett. A kor igényei, a forradalmi áramlatok szükségletei pedig ebben az irányban egész, nagy, lángeszű munkát követelnek. Vissza kell verni a Kant nyomán újraéledő bölcseleti idealizmust, a melynek emlőin a sápkörös polgári „Geisteswissenschaft”-ok táplálkoznak. Ki kell építeni a történelmi materializmus elméletét. A ki azonban erre vállalkozik, csak úgy oldhatja meg feladatát, ha a történelmi materializmust szorosan beilleszti a természettudományok körébe és elválaszthatlan módon összebogozza a többi biológiai elmélettel. Nagy csapás lenne ez a polgári stílu tudományosságra, a mely a legorcátlanabb inkonzekvenciával természettudományi materializmus mellett történelmi, jogi idealizmust ismer.

És akkor a történelmi materializmus, a mely ma nem egyéb kutatási módszernél, a melytől a gondolkodó emberek életfölfogását övni kell, mert abszolút egyéni önzésre vezet: kialakulhatna az egyén

minden természetes indulatának logikailag megfelelő életfölfogássá. Ennek az életfölfogásnak csirái megvannak már a szocialisták közszellemében és abban az úzusban, a mely a történelmi materializmus tudományos alkalmazása körül helylyel-közzel kifejlődött. A történelmi materializmus kiépítéséből egy derűs életfölfogás keletkeznék, a szó eredeti és nemes értelmében vett epikureizmus. A materialista életfölfogás visszatérne oda, a honnét kétezerkétszáz évvel ezelőtt kiindult, mert minden olyan életfölfogás, a mely az egyén valamennyi ösztönének szabad teret enged az érvényesülésre. Ez az életfölfogás a szocialista termelési rendet is híven takarná.

Kautsky szorosan megközelítette ezt az életfölfogást. De tanulmányának a címe nem fűdi a tartalmat. A történelmi materializmusnak mai fejletlen alakjában nincs és nem is lehet erkölctana. Az az erkölctan, a mely a történelmi materializmus kiépítésével létrejöhet: az egységes modern természettudományi materializmus etikája. Kautsky kísérletet tett ebben az irányban, de a kísérlet nem sikerült. Talán helyesek az eredmények, a melyek kutatása végső pontján fekszenek, de ő, a kutató nem szolgáltatott erre nézve elegendő tudományos bizonyítékot,

Dániel Arnold.

Társadalomtudományi pályadíjak.

A Társadalomtudományi Társaság egy neki e célra rendelkezésére bocsátott adományból két pályadíjat tűz ki főiskolai hallgatók részére. Az egyik 200 koronás. Kívántatik érte Magyarország történetéből egy a mohácsi vész és a jelenkor közé eső korszaknak tárgyalása valamely modern szociológiai iskolának szempontjából. A másik pályadíj 100 koronás. Kívántatik érte Julius Lippert a vallás keletkezéséről és fejlődéséről szóló tanainak népszerű ismertetése. Pályázhatnak e díjakra olyanok, a kik legkésőbb az 1905/6-ik tanévben még főiskolai hallgatók vagy szigorlók voltak. A pályázat határideje 1907 április 30-ika. A pályadíj a legjobb munkának is csak akkor adatik ki, ha az a szerző abszolút érdemességéről is tanúskodik. A pályamunkák a Társadalomtudományi Társaság titkári hivatalához adandók be, jelíges levél kíséretében. Ebben a szerző nevén kívül annak a főiskolának is meg kell lennie, a melyhez a szerző tartozik. A bírálókat a Társadalomtudományi Társaság választmánya fogja kijelölni. A pályamunka a szerző tulajdona marad. A pályázat eredménye a Társadalomtudományi Társaság 1907-iki közgyűlésén (június hóban) fog kihirdettetni.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A társaság f. é. június hó 27-én tartotta meg rendes közgyűlését Pikler Gyula elnöklete alatt. Miután az elnök a megjelenteket üdvözölte, felolvastatott a választmánynak a Társaság 1905. évi működéséről szóló következő jelentése:

Tisztelt közgyűlés!

Társaságunk életében az elmúlt egyesületi év folyama alatt is örvendetes fejlődés volt tapasztalható. 17 kilépéssel szemben 151-en jelentkeztek belépésre és vétettek fel a Társaság kötelékébe, úgy hogy a Társaság tagjainak a száma az elmúlt évben 502-re emelkedett. Bizonyára szép bizonyítéka ez az impozáns szám annak, hogy a művelt magyar közönség — a tudományos és a politikai reakció vádjainak ellenére — egyre növekedő rokonérzéssel támogatja törekvéseinket.

E tény felett érzett örömrünkbe azonban fájdalom vegyül, mert tagjaink hosszú sorát szemlélve, önkéntelenül is felújul bennünk annak a veszteségnek az érzése, a mely Társaságunkat György Aladár elhunytával érte, a ki mint tag és mint számvizsgáló buzgalommal és lelkiismeretességgel dolgozott Társaságunk javára.

A Társaság ez évi munkásságát is, miként a tavalyit, a középiskolai vita foglalta el. 14 előadó és felszólaló 13 ülésen folytatta a megindult nagyarányú vitát, nemcsak az általános alapelvek diskusziójába bocsátkozva, hanem gyakran a tanterv részletkérdéseit is bírálva s konkrét javaslatokat téve egy korszerű reform érdekében.

Kétségtelennek látszik, hogy ez a vita nem volt meddő, mert a művelt magyar közönség figyelmét ráterelte középiskolai oktatásunknak immár égetővé vált reformjára és ennek feladatait a természettudományi és szociális világnézet gyújtójába állította be. A hivatalos tanügyi körök minden animozitása dacára, mindvégig nagy és érdeklődő közönség hallgatta előadásait.

A tudományos előadások és viták mellett Társaságunk ez évben is folytatta népszerű munkástanfolyamait Dr. Wolfner Pál vezetése alatt.

Az idén az eddigi terv mellőzésével, mely számos, de rövid tanfolyamból állott, csak két, de rendszeres és kimerítő kurzus adatott elő. Az egyiket Dr. Wolfner Pál a történelemtudományok, a másikat Dr. Madzsar József a természettudományok köréből tartotta. Bár az új rendszer a régivel szemben az alaposág és a tudományos rendszeresség előnyeit nyújtotta: másrésztől azzal a hátránnyal járt, hogy a munkásság csak korlátozott számmal volt rájuk felvehető a szakszervezeti tanács javaslatai szerint, a mely körülmény érthető elégtelenséget okozott azok körében, kik a kurzusok látogatására nem jelöltettek ki.

Az az új intézmény, melynek tervéről ezen jelentésem kapcsán még meg fogok emlékezni, talán lehetővé fogja tenni, hogy mind a két rendszer előnye megvalósíttassanak, azok hátrányai nélkül.

Ezekben beszámoltunk volna, Tisztelt Közgyűlés, Társaságunk hivatalos életéről; de azt hisszük, hogy semmiképen nem volna teljes Társaságunk életnyilvánulásainak képe, ha nem utalnánk a múlt évnek bizonyos, Társaságunk működésén kívül fekvő tényeire is, melyekben — úgy találjuk — Társaságunk működésének hatásai mutatkoznak.

Hazánk politikai életében az utolsó idők vajúdásai közepette és után a szociális kérdések progresszív felfogása és az általános szavazati jog harca oly lendületet vett és oly széleskörű rokonszenvvel találkozott, hogy abban egyebek között bizonyára szabad nekünk a Társaság évek óta folytatott munkásságának gyümölcsét is találunk. Annál inkább, mert habár Társaságunk, mint ilyen, e politikai mozgalmakat megbeszélés tárgyává nem tette, tagjainak egy jelentékeny része e mozgalmak idejében szóval és tollal igyekezett a közvéleményt tájékoztatni és irányítani.

Egy másik tény, a melyben — ha az nem tartozik is Társaságunk hivatászerű működésének keretébe — szintén feltalálhatjuk munkásságunk gyümölcsét, a Társadalomtudományok szabad iskolája egyesületének keletkezése. Annál is inkább megemlékezhetünk ez új alakulatról e helyen, mert bár az teljesen független Társaságunktól, abban és különösen annak vezetőségében is Társaságunk tagjai foglalnak helyet. A Társadalomtudományok szabad iskolájának célját jóváhagyóit alapszabályai ekként írják körül:

„Célja, hogy minden gyakorlati és kereseti jogosítás nyújtásától menten, a szociológiát és annak segédtudományait mindazokkal megismertesse, a kik e tudományok fontosságát, érdekességét és társadalmi hasznosságát felismerve, az iskola hallgatói gyanánt önként jelentkeznek.

E cél minden esetre bírja Társaságunk teljes rokonszenvét és a társadalomtudományok terjesztésének ez új orgánusát mi csak örömmel üdvözölhetjük.

Végigtekintve így az elmúlt év eseményein, úgy hisszük t. közgyűlés, azon megnyugtató érzéssel zárhatjuk le ez évi munkásságunkat, hogy Társaságunk nemcsak anyagilag és tagjai számában erősödött meg, hanem tényleg közelebb jutott ama nemes eszmények megvalósításához, melyeknek ápolását feladatául vállalta.

Tisztelettel kérjük a közgyűlést, hogy e jelentésünket tudomásul venni és számunkra a felmentvényt megadni méltóztassék.

Budapesten, 1906 június 28-án.

A választmány.

A jelentést a közgyűlés észrevétel nélkül tudomásul vette. Ezután Fried Ödön pénztáros terjesztette elő az 1905. évre vonatkozó zárszámadást, a mely a következő:

Zárszámadás a Társadalomtudományi Társaság 1905. évéről.

<i>Bevétel</i>	K	f	<i>Kiadás</i>	K	f
Áthozat 1904. évről	117	09	Husadik Századért	4080	—
Tagdíjak	6679	20	Tagdíj beszédésért	200	—
Adomány	100	—	Nyomatványokért	764	50
			Szolgáknak	144	—
			Világításért	332	—
			Irodai kiadások	362	70
			Gyorsírók díjai	390	—
			Középisk. vita külön költs.	169	10
			Pulszky-képalap	200	—
			Könyvtár kiegészítésére	152	91
			Szekreányekre	430	—
			<hr/>		
			Egyenleg	726	08
	7951	29		7951	29

A közgyűlés a számvizsgáló bizottság jelentéseinek felolvasása után s javaslatának elfogadásával a fentebbi zárszámadást jóváhagyta s a felmentést pénztáros részére megadta.

A pénztáros előterjesztésére rövid informatív természetű vita után a közgyűlés egyhangú határozattal elfogadta és megállapította az 1906. egyesületi évre a következő költségvetési előirányzatát:

Előirányzat 1906. évre.

<i>Bevétel</i>	K	f	<i>Kiadás</i>	K	f
Pénztári maradvány	726	0	Husadik Századért	4800	—
Tagdíj (400)	8000	—	Tagdíj beszédés	250	—
			Szolgáknak	100	—
			Világítás	200	—
			Irodai költség	250	—
			Gyorsírók 300 —		
			Középisk. vita II. kötet	650	—
			Nyomatványok	250	—
			Könyvtár	250	—
			Előre nem látottak	300	—
			Várható felesleg	1376	08
			<hr/>		
				8726	08

8726 08

Majd Zigány Zoltán jegyző előterjesztette, hogy a választmánynak 1904. évben választott tagjai helyére, továbbá Balogh Jenő és Concha Győző lemondott választmányi tagok helyére összesen 21 fővárosi és 10 vidéki választmányi tag választandó. A közgyűlés Wolfner Pálnak a közfelkiáltással

megejtendő választást javasló indítványát mellőzte és Wolfner Pálnak meg Zigány Zoltánnak közreműködésével történt titkos szavazással megválasztotta a) a választmány fővárosi tagjaivá: Farkas Geyza, Gerster Béla, Harrer Ferenc, Illés József, Krejcsy Rezső, Kristóffy József, Láday István, Lessner Richárd, Méray-Horváth Károly, Révai Sámuel, Schaechter Miksa, Szántó Menyhért, Székely Aladár, Szladits Károly, Teleky Sándor gróf, Vámbéry Ármin, Vámbéry Eusztém, Veigelsberg Hugó, Vészi József, Wildner Ödön, Zigány Zoltán tagokat, b) a választmány vidéki tagjaivá: Ágoston Péter, Apáthy István, Finkey Ferenc, Kégl János, Kolozsváry Bálint, Kunfi Zsigmond, Leopold Lajos, Lukács Adolf, Niamessny Mihály, Simonsits Elemér tagokat.

Jegyző előterjesztvén, hogy a számvizsgáló bizottság tagjainak megbízatása lejárt, a közgyűlés az előbbi titkos szavazással egyszerre megválasztotta a számvizsgáló bizottság tagjaivá Kovács Gyula, Rác Gyula és Teller Miksa tagokat.

Végül Wolfner Pál indítványára s előadott okai alapján a közgyűlés jegyzőkönyvében fejezte ki köszönetét az elnökség iránt a Társaság múlt évi vezetéséért.